УКРАЇНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА

ОСВІТНІЙ ДИСКУРС:

ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ

ВИПУСК 57 (1-2)

КИЇВ
2026

ISSN print 2522-9699; ISSN online 2616-5007

ОСВІТНІЙ ДИСКУРС: збірник наукових праць
/Видання засновано у 2017 році/
Рішення Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення про включення до Реєстру суб'єктів у сфері медіа-реєстрантів Суб'єкту у сфері друкованих медіа
від 05.09.2024 №2694 (перереєстрація у зв'язку зі зміною підпорядкування)

Видання включено до Переліку наукових фахових видань України: категорія "Б"
з **Педагогіки** та **Філософії**
(наказ №1643 від 28.12.2019 року)

Друкується за рішенням
Вченої ради Українського державного університету імені Михайла Драгоманова*
(протокол №8 від 05.02.2026 року)
**відповідно Наказу МОН України №949 від 25.10.2022 р. про реорганізації Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова*

Головний редактор: Свириденко Д. Б., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)

Редакційна колегія:
Андрущенко В. П., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)
Андрюкайтієне Р., доктор філософських наук, професор (Литва, Каунас)
Воронкова В. Г., доктор філософських наук, професор (Україна, Запоріжжя)
Доній Н. Є., доктор філософських наук, професор (Україна, Чернігів)
Кивлюк О. П., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)
Матусевич Т. В., кандидат філософських наук (Україна, Київ)
Нікітенко В. О., доктор філософських наук, професор (Україна, Запоріжжя)
Обер Ю., доктор філософських наук, професор (Польща, Глівіце)
Панченко Л. М., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)
Путров С. Ю., доктор філософських наук, професор (Україна, Київ)
Радіонова Н. В., доктор філософських наук, професор (Україна, Харків)
Ревін Ф. Г., доктор філософії (Україна, Київ)
Ясінські К., доктор філософських наук, професор (Польща, Ольштин)

Відповідальний редактор: Мордоус І. О., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)
Задорожна О. М., кандидат педагогічних наук, доцент (Україна, Київ)

У різних рубриках наукового видання висвітлюється проблематика сучасної науки крізь призму філософського осмислення цивілізаційних, соціокультурних і духовних трансформацій. У збірнику оприлюднюються результати наукових досліджень провідних учених, а також матеріали дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів, що охоплюють насамперед філософські та релігієзнавчі аспекти освіти, науки, культури й суспільного розвитку.

ОСВІТНІЙ ДИСКУРС : ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ / голов. ред. Д. Б. Свириденко – Київ : ТОВ "Науково-інформаційне агентство "Наука-технології-інформація", 2026. – Випуск 57 (1-2). – 141 с.

© Редакційна колегія, 2026
© Автори статей, 2026
© Український державний університет імені Михайла Драгоманова, 2026
© ТОВ «Науково-інформаційне агентство «Наука-технології-інформація», 2026

DRAGOMANOV UKRAINIAN STATE UNIVERSITY

EDUCATIONAL DISCOURSE:

COLLECTION OF SCIENTIFIC PAPERS

ISSUE 57 (1-2)

KYIV
2026

ISSN print 2522-9699; ISSN online 2616-5007

EDUCATIONAL DISCOURSE: collection of scientific papers
/The publication was founded in 2017 year/
Decision of the National Council on Television and Radio Broadcasting of Ukraine on the inclusion into the Media Subject Registry of a Subject in the Printed Media Sphere from 05.09.2024 No.2694 (re-registration due to change in subornation)
The publication is included in the list of scientific publications: Category "B" on **Pedagogy** and **Philosophy**
(order of the Ministry of Education and Science No. 1643 dated December 28, 2019)

Printed by decision
Academic Council of Dragomanov Ukrainian State University *
(protocol № 8 from February 5, 2026)

** In accordance with the Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine No. 949 dated October 25, 2022, on the reorganisation of the National Pedagogical Dragomanov University*

Editor-in-Chief: Denys Svyrydenko, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)

Editorial board:
Viktor Andrushchenko, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv) **Regina Andriukaitiene,** Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Lytva, Kaunas) **Valentyna Voronkova**, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Zaporizhzhia) **Nataliia Donii**, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Chernihiv)
Olga Kyvliuk, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)
Tatiana Matusevych, Doctor of Philosophical Sciences, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)
Vìtalina Nikitenko, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Zaporizhzhia)
Józef Ober, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Polshcha, Hlivitse)
Lesya Panchenko, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)
Sergii Putrov, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kyiv)
Nataliia Radionova, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Ukraine, Kharkiv)
Frol Revin, PhD in Philosophy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)
Karol Jasiński, Doctor of Philosophical Sciences, Professor (Polshcha, Olshtyn)

Responsible Editor: Iryna Mordous, PhD in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)
Olha Zadorozhna, PhD in Pedagogy, Associate Professor (Ukraine, Kyiv)

The various sections of the scholarly publication address issues in contemporary science through the lens of philosophical reflection on civilizational, sociocultural, and spiritual transformations. The collection publishes the results of scholarly research conducted by leading academics, as well as materials from dissertations submitted for academic degrees, primarily focusing on the philosophical and religious studies dimensions of education, science, culture, and social development.

EDUCATIONAL DISCOURSE : COLLECTION OF SCIENTIFIC PAPERS / Editor-in-Chief D. B. Svyrydenko – Kyiv : LLC "Scientific Information Agency "Science-technologies-information", 2026. – Issue 57(1-2). – 141 p.

© Editorial board, 2026
© Authors of articles, 2026
© Dragomanov Ukrainian State University, 2026
© LLC "Scientific Information Agency "Science-technologies-information", 2026

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

ЗМІСТ

ФІЛОСОФСЬКІ КОНЦЕПЦІЇ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

Радіонова Н. В.	Григорій Сковорода: школа мислення і шляхетності духу в аксіосфері сучасної цифрової освіти	*7*
Кивлюк О. П. **Соляник С. Ф.** **Кияшко С. О.**	Синергія критичного, креативного та логічного мислення в епоху штучного інтелекту: філософсько-освітній вимір	*14*
Куцепал С. В.	Академічна доброчесність в умовах дистанційної освіти в період пандемії COVID-19	*26*
Триняк М. В.	Літературні образи війни у сучасній філософській прозі: філософський аналіз	*31*
Панченко Л. М. **Петренко В. К.**	Інформаційний порядок денний як фактор ефективності суспільства	*38*
Пісчанська Ю. В.	Філософсько-антропологічні виміри музейної репрезентації досвіду окупації: від травми до смислотворення	*48*
Філоненко Р. К.	Трансформація освітніх практик у контексті викликів постіндустріальної доби	*54*
Нікітенко В. Г. **Воронкова В. О.** **Крупа А. Г.**	Цифрова культура та трансформація гуманізму в технологічну епоху	*63*
Фень Д. Д.	Гуманістичний потенціал антеїзму в епоху антропоцену	*70*
Когут О. В. **Бабушка Л. Д.**	Історичний генезис мистецтва у дзеркалі світоглядно-артикулятивних пріоритетів	*78*
Пирогова Т. І. **Кривошея Т. О.**	Мистецьке виховання педагога в умовах генеративного штучного інтелекту	*86*
Якимчук О. І.	Філософські стратегії української освіти як інструменту збереження та розвитку наукового капіталу	*94*

ІННОВАЦІЇ В ОСВІТІ

Войналович О. О. **Шевченко А. Ф.**	Інноваційні педагогічні технології як чинник оптимізації освітнього процесу вищої школи в умовах цифрових і соціальних трансформацій	*102*

РЕЛІГІЄЗНАВЧІ СТУДІЇ

Бондаренко В. Д.	Єдина православна церква в Україні, як мега-мета нашого народу: стан, проблеми та механізми досягнення	*107*
Лагодич М. М.	Патріархат в УАПЦ: від ідеї до реалізації	*115*
Рибидайло Д. А.	Енох як екзистенційний феномен “ходіння з Богом”	*124*

Відомості про авторів *134*
Для авторів *138*

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

CONTENT

PHILOSOPHICAL CONCEPTS: HISTORY AND MODERNITY

Natalia Radionova	Grigorii Skovoroda: a school of thought and nobility of spirit in the context of modern digital education	***7***
Olga Kyvliuk **Svitlana Solianyk** **Sviatoslav Kyiashko**	Synergy of critical, creative, and logical thinking in the era of artificial intelligence: a philosophical and educational perspective	***14***
Svitlana Kutsepal	Academic integrity in the context of distance learning during the COVID-19 pandemic	***26***
Maya Trynyak	Literary images of war in modern philosophical prose: philosophical analysis	***31***
Lesya Panchenko **Volodymyr Petrenko**	Information agenda as a factor of society efficiency	***38***
Yuliia Pishchanska	Philosophical and anthropological dimensions of museum representation of the occupation experience: from trauma to meaning-making	***54***
Ruslan Filonenko	Transformation of educational practices in the context of post-industrial challenges	***63***
Vitalina Nikitenko **Valentyna Voronkova** **Andrii Krupa**	Digital culture and the transformation of humanism in the technological age	***70***
Denys Fen	The humanistic potential of anteism in the age of the anthropocene	***78***
Oksana Kohut **Larysa Babushka**	Historical genesis of art in the mirror of world-view and articulative priorities	***86***
Tetyana Pirogova **Tetyana Kryvosheya**	Artistic education of a teacher in the conditions of generative artificial intelligence	***94***
Oksana Yakymchuk	Philosophical strategies of Ukrainian education as a tool for preserving and developing science capital	

INNOVATIONS IN EDUCATION

Oleksandra Voinalovych **Andriy Shevchenko**	Innovative pedagogical technologies as a factor in optimizing the higher education process in the context of digital and social transformations	***102***

RELIGIOUS INNOVATIVE STUDIES

Viktor Bondarenko	The unified Orthodox Church in Ukraine as a mega-goal of our nation: state, problems, and mechanisms of achievement	***107***
Mykola Lahodych	Patriarchate in the UAOC: from idea to realization	***115***
Dmytro Rybydailo	Enoch as an existential phenomenon of “walking with God”	***124***

Information about authors ***134***
For authors ***138***

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

ФІЛОСОФСЬКІ КОНЦЕПЦІЇ: ІСТОРІЯ ТА СУЧАСНІСТЬ

DOI 10.33930/ed.2019.5007.57(1-2)-1
УДК 37.013.33 : 159.9(477)

ГРИГОРІЙ СКОВОРОДА: ШКОЛА МИСЛЕННЯ І ШЛЯХЕТНОСТІ ДУХУ В АКСІОСФЕРІ СУЧАСНОЇ ЦИФРОВОЇ ОСВІТИ

Н. В. Радіонова

Анотація.

Актуальність теми дослідження. *Сучасний стан розвитку українського суспільства визначається сукупністю взаємопов'язаних факторів, серед яких провідну роль відіграють воєнні виклики, наслідки пандемії Covid-19, а також інтенсивна цифровізація соціальних і культурних процесів. Зазначені чинники суттєво змінюють архітектоніку освітнього простору, що потребує посилення гуманістичного аспекту сучасної цифрової освіти. Нагальним є звернення до освітньо-виховних практик самопізнання та морального розвитку, започаткованих Г. Сковородою у власній школі мислення та шляхетності духу.*

Постановка проблеми. *Дисбаланс між традиційною системою освіти та сучасними цифровими технологіями в освіті стає все більш очевидним. Саме тому, потребує нагального переосмислення проблема виховання критично мислячої та морально відповідальної особистості в умовах інформаційного перенасичення, алгоритмізації та фрагментації знання.*

Аналіз останніх досліджень і публікацій. *Сучасні дискусії щодо розвитку цифрової освіти в Україні дедалі більше зосереджуються на необхідності її аксіологічної ревізії та визначення ціннісних підвалин для розробки і впровадження моделі ІТ-освіти. В контексті даної теми важливим є звернення праць вітчизняних дослідників – В. Воронкової, С. Доценко, Т. Калюжної, О. Кивлюк, С. Куцепал, В. Нікітенко, С. Процької, М. Чікарькової та ін.*

Постановка завдання. *Метою дослідження є комплексне осмислення можливості гармонізації освітнього процесу в умовах цифровізації з урахуванням принципів самопізнання, "сродної праці" та внутрішньої свободи вироблених у творчості Г. Сковороди.*

Виклад основного матеріалу. *Освітня система потребує аксіологічних констант, які б забезпечували її внутрішню цінність і смислову спрямованість в умовах динамічних технологічних змін. Йдеться не просто про зміну навчальних програм та способу трансляції знання, а про переорієнтацію самої ідеї освіти як культурного феномену. Концептуальним ресурсом для відновлення духовно-смислових орієнтирів аксіосфери сучасної цифрової освіти можуть бути концепти "внутрішньої людини", "сродної праці", "самопізнання" Г. Сковороди. Використання цифрового контенту у викладанні філософських дисциплін відкриває принципово нові можливості для організації навчального процесу, адже на відміну від традиційних методів, що гуртуються переважно на текстоцентричності та лінійній логіці викладу, цифрові технології дозволяють створювати поліфонічне освітнє середовище.*

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок. *Таким чином, філософія Г. Сковороди є вагомим методологічним ресурсом і ціннісним орієнтиром для відновлення аксіосфери сучасної освіти, яка зазнає трансформацій під впливом технократичних тенденцій та цифровізації. Значущість філософсько-педагогічних ідей "сродності", "внутрішньої людини", "світла в розумі" та "здорового тіла" для цифрової освіти полягає у ствердженні в навчально-виховному процесі стратегії цифрової гігієни, через пріоритет самопізнання, моральної саморегуляції та когнітивної автономії.*

Ключові слова: *філософія освіти, людина, цифрове суспільство, цифрова освіта, самопізнання, система "людина – гаджет – освіта", технології EdTech, Г. Сковорода.*

GRIGORII SKOVORODA: A SCHOOL OF THOUGHT AND NOBILITY OF SPIRIT IN THE CONTEXT OF MODERN DIGITAL EDUCATION

Natalia Radionova

Abstract.

Relevance of the research. *The current state of Ukrainian society is shaped by a combination of interrelated factors, among which military challenges, the consequences of the COVID-19 pandemic, and the rapid digitalisation of social and cultural processes play a leading role. These factors significantly transform the architecture of the educational landscape, necessitating a strengthening of the humanistic dimension of contemporary digital education. There is an urgent need to re-engage with the educational and formative practices of self-knowledge and moral development developed by H. Skovoroda within his*

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

philosophical tradition.

***Problem statement**. The imbalance between the traditional education system and modern digital technologies is becoming increasingly evident. Therefore, the problem of fostering critical thinkers and morally responsible individuals in the context of information overload, algorithmic structuring, and the fragmentation of knowledge requires urgent reconsideration.*

***Analysis of recent research and publications**. Contemporary discussions on the development of digital education in Ukraine increasingly focus on the need for its axiological reassessment and the identification of value foundations for designing and implementing models of IT-oriented education. In this context, the works of domestic researchers such as V. Voronkova, S. Dotsenko, T. Kalyuzhna, O. Kivlyuk, S. Kutsepal, V. Nikitenko, S. Protska, and M. Chikarkova are of particular importance.*

***Research task**. The aim of this research is to provide a comprehensive analysis of the possibilities for harmonising the educational process in the context of digitalisation, taking into account the principles of self-knowledge, "congenial labour", and inner freedom articulated in the works of H. Skovoroda.*

***Main material presentation**. The educational system requires stable axiological constants that ensure its intrinsic value and meaningful orientation under conditions of dynamic technological change. This involves not only the transformation of curricula and modes of knowledge transmission, but also a reconfiguration of the very idea of education as a cultural phenomenon. The concepts of the "inner self", "congenial labour", and "self-knowledge" developed by H. Skovoroda may serve as a conceptual resource for restoring value orientations within contemporary digital education. The use of digital content in teaching philosophical disciplines opens fundamentally new possibilities for organising the educational process. Unlike traditional approaches, which rely primarily on text-centredness and linear logic, digital technologies enable the creation of a polyphonic educational environment.*

***Conclusions**. H. Skovoroda's philosophy constitutes a significant methodological resource and value-based guideline for restoring the axiological dimension of modern education, which is undergoing transformation under the influence of technocratic tendencies and digitalisation. The relevance of the philosophical and pedagogical ideas of "congeniality", the "inner self", the "light of reason", and the "healthy body" for digital education lies in affirming a strategy of digital hygiene within the educational process, grounded in the prioritisation of self-knowledge, moral self-regulation, and cognitive autonomy.*

***Keywords**: philosophy of education, human, digital society, digital education, self-knowledge, human-gadget-education system, EdTech, H. Skovoroda.*

Актуальність теми дослідження. Сучасний стан розвитку українського суспільства визначається сукупністю взаємопов'язаних факторів, серед яких провідну роль відіграють воєнні виклики, наслідки пандемії Covid-19, а також інтенсивна цифровізація соціальних і культурних процесів. Зазначені чинники суттєво змінюють архітектоніку освітнього простору – форми організації навчального процесу, способи комунікації та характер взаємодії учасників освітнього процесу, що проявляється у порушенні безперервності навчання, посиленні нерівності доступу до ресурсів та необхідності швидкої адаптації до змішаних і дистанційних форматів навчання. У наслідок цього відбувається трансформація освітньої аксіосфери, спричинена втратою сталості ціннісних пріоритетів освіти. Зокрема, посилюється значущість адаптивності та гнучкості мережевого та колаборативного навчання, тоді як безпосередня педагогічна взаємодія та традиційні освітні цінності зазнають переосмислення. Цифровізація освіти зумовлює появу якісно нових освітніх практик, що радикально змінюють саму суть навчання, яке все більш стає персоналізованим, інтерактивним та гейміфікованим. Також набувають ваги практики мікронавчання, яке водночас демонструє суттєві обмеження: фрагментарність контенту, акцент на технічній компетентності та обмеженість комунікаційної взаємодії, що практично маргіналізує виховний аспект освіти, тож відповідно – ставить під сумнів здатність таких форм освіти самостійно формувати цілісну особистість. Зазначені застереження актуалізують необхідність посилення гуманістичного аспекту сучасної цифрової освіти.

Саме тому, нагальним є звернення до освітньо-виховних практик самопізнання та морального розвитку, започаткованих Г. Сковородою у власній школі мислення та шляхетності духу. Проте залишається відкритим питання, яким чином освітньо-виховні ідеї Г. Сковороди можуть бути інтегровані у сучасні освітні практики.

Постановка проблеми. Незважаючи на значну кількість досліджень присвячених феномену "цифрової людини", цифрової освіти та трансформаціям суб'єктності у добу цифровізації, проблема виховання критично мислячої та морально відповідальної особистості в умовах інформаційного перенасичення, алгоритмізації та фрагментації знання залишається недостатньо осмисленою.

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дискусії щодо розвитку цифрової освіти в Україні дедалі більше зосереджуються на необхідності її аксіологічної ревізії та визначення ціннісних підвалин для розробки і впровадження моделі ІТ-освіти. Зокрема, питання цифрової компетентності та ціннісні аспекти цифровізації освітнього простору розглядаються у працях В. Воронкової, Т. Калюжної, О. Кивлюк, С. Куцепал, В. Нікітенко, С. Процької, М. Чікарькової та ін. В контексті даної теми важливим є звернення до аналізу концептів "людина-гаджет", "цифрова-людина", "homo digitalis", "дигітальна культура" і "дигітальна освіта", здійсненого у працях Є. Борінштейна [1], В. Воронкової [2; 13], Л. Городнюк [1], О. Дзьобаня [3], Ю. Добролюбської [4], М. Култаєвої [9], В. Нікітенко [2: 13], М. Требіна [19] та ін. Однак, потребує подальшого філософського осмислення аксіологічний вимір цифрової освіти, зокрема крізь призму філософсько-педагогічних ідей Г. Сковороди.

Постановка завдання. Метою дослідження є комплексне осмислення можливості гармонізації освітнього процесу в умовах цифровізації з урахуванням принципів самопізнання, "сродної праці" та внутрішньої свободи вироблених у творчості Г. Сковороди, з метою запобігання ризиків редукції освітнього простору до функціонального елемента мережевої інформаційної системи.

Виклад основного матеріалу. Мережеве суспільство, як зазначає М. Кастельс, акцентує одне із найважливіших протиріч: "між нашим технологічним над-розвитком та нашим інституційним та соціальним недорозвитком" [6, с. 280]. У такій суспільній і антропологічній перспективі освіта вже не може залишатися лише транслятором знань і формування навичок, а має трансформуватися у простір, де здійснюється узгодження технологічних інновацій із соціальними та культурними умовами розвитку людини. Це актуалізує подвійне проблемне поле: з одного боку освіта покликана забезпечити адаптацію людини до викликів цифровізації, формуючи відповідні компетентності та здатність орієнтуватися в лабіринтах інформаційних технологій, а з іншого – сама освіта зазнає суттєвих трансформацій під впливом цих викликів, що в свою чергу зумовлює онтологічні реконфігурації аксіосфери освіти. У наслідок цього сама освітня система потребує аксіологічних констант, які б забезпечували її внутрішню цінність і смислову спрямованість в умовах динамічних технологічних змін. Йдеться не просто про зміну навчальних програм та способу трансляції знання, а про переорієнтацію самої ідеї освіти як культурного феномену. Концептуальним ресурсом для відновлення духовно-смислових орієнтирів аксіосфери сучасної цифрової освіти можуть бути концепти "внутрішньої людини", "сродної праці", "самопізнання" Г. Сковороди.

Попри свою складність система "людина – гаджет – освіта", посилаючись на З. Фройда, – "не просто звучить як казка, це пряме здійснення всіх – ні, більшості – казкових бажань, які людина здійснила завдяки своїй науці і техніці" [20, с. 41]. Як зауважує С. Куцепал: "для початку XXI століття вже характерний новий – "цифровий" або "мережевий" поворот, коли знаки отримують зовсім інше семантичне на вантаження, а процес комунікації перетворюється на взаємодію з екраном комп'ютера та відбувається віртуалізація реальності" [10, с. 52]. Принципова відкритість цієї системи зумовлена як динамічною природою цифрового середовища, що передбачає постійне оновлення інформаційних потоків, так і незавершеністю людини як творіння і творця культури, яка вміє дотримуватися вимог належного, яке в свою чергу є умовою її пізнавальної діяльності (А. Гелен, Г. Плеснер, К. Лоренц, Г. Попітц). Оскільки, цифровий поворот радикально трансформує освітню реальність, то традиційна лінійна модель передачі знань поступається місцем інтерактивним, мережевим і персоналізованим форматам, де роль інформаційних технологій стає центральною.

Саме тому, враховуючі методологічні аспекти компенсаторської педагогіки, варто розглядати інформаційні, так звані EdTech [11] технології в освіті як вагомий стабілізаційний чинник людини в культурі. Зокрема, використання цифрового контенту у викладанні філософських дисциплін відкриває принципово нові можливості для організації навчального процесу, адже на відміну від традиційних методів, що гуртуються переважно на текстоцентричності та лінійній логіці викладу, цифрові технологіє дозволяють створювати поліфонічне освітнє середовище. Як переконливо доводить М. Чікарькова, посилаючись на апробовані у процесі викладання філософських та культурологічних дисциплін, техніки та приклади використання інтерактивних технологій: "цифровий контент має значні переваги

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

порівняно з традиційними методиками: дозволяє урізноманітнити навчання, індивідуалізувати його за рахунок імерсивності та ігровізації, але найкращих результатів можна досягти, поєднуючи e-learning контент і традиційні техніки навчання" [21, с. 459]. Ефективною також є практика використання цифрових платформ для організації онлайн-форумів, скажімо, між студентами різних спеціальностей, які вивчають одну проблематику, але зі зміщенням акцентів на конкретній спеціалізації. Суттєвою перевагою цифрового навчання є можливість застосування мультимедійних лекцій, що поєднують текс із відео фрагментами, анімацією та іншими візуальними і звуковими ефектами. Окремої уваги заслуговує створення та використання цифрових архівів та відкритих баз даних філософських першоджерел. Проте така трансформація освітнього середовища впливає не лише на способи здобуття знань, а й на структуру педагогічної взаємодії, формуючі нові моделі комунікації між учнем і викладачем.

Водночас, цифровізація вимагає не лише створення й використання у практичній діяльності цифрового контенту, але й розвитку цілісної педагогічної стратегії, суттєвою складовою якої має стати цифрова компетентність, інформаційна грамотність, здатність до самоосвіти та етичної відповідальності. Також важливо враховувати, що "особливості цифрової діяльності поширюються загалом на все поле світоглядних орієнтирів, екзистенційних устремлінь та інтелектуальної діяльності людини в її не тільки когнітивних і пізнавальних функціях, а й у сенсожиттєвій, філософській і навіть у психофізіологічній природі" [1, с. 18]. Продовжуючи автори зазначають: "технології змінюють структури мислення й поведінки цифрової людини порівняно з попередниками, і головна принципова ознака Homo Digitalis – існування цифрової людини в нерозривній онтологічній системі "людина – гаджет" [1, с. 18]. Водночас відкритість цієї системи означає її вразливість до хаотизації та втрати смислових орієнтирів, особливо за умов домінування технократичних підходів до освіти. Саме тому, цю систему не можна розглядати як стабільну та адаптаційно ефективну, оскільки вона засвідчує специфічність періоду переходу, що відображає зміну ідентичностей, цінностей і способів взаємодії людини зі світом. Як відомо, перехідні стани характеризуються невизначеністю та відкритістю до змін. Тож, людина змушена постійно адаптуватися до нових умов існування у цифровому світі. Тож варто дослухатися до М. Маклюена: "культурні моделі та схильності стають особливо відчутними, коли ми опиняємося в перехідному просторі між тою чи тою домінівною формою свідомості" [12, с. 109].

Зважаючи на те, що системні зв'язки, які утворюють основні властивості структури "людина – гаджет – освіта" проявляються як на індивідуальному, так і колективний рівні, то, принципового значення набуває посилення гуманістичної складової цієї системи. Безперечно, утворення нової системи взаємодій людини з технічними пристроями, потребує об'єктивації філософських рефлексій освітньої реальності, в якій відбувається формування цифрової суб'єктності людини. зазначу, що поняття цифрової людини, яке вже набуло сталості у науковому дискурсі, у загальних рисах позначає індивіда, який активно користується інформаційно-комунікаційними технологіями, споживає та створює цифровий контент, а також бере участь у різноманітних віртуальних практиках, в тому числі й освітніх. Оскільки цифрове середовище криє в собі підвищені ризики маніпулятивного впливу, пропаганди та фейкової інформації, яка досить часто подається через емоційно забарвлені повідомлення, які як правило підштовхують людину до швидких і необґрунтованих висновків, тоді як алгоритми соціальних мереж досить часто утворюють так звані "інформаційні бульбашки", свідомо обмежуючи доступ до альтернативного знання, то невід'ємною складовою нового типу цифрової суб'єктності має бути здатність до критичного мислення.

Беззаперечною властивістю системи "людина – гаджет – освіта" є її здатність продукувати нові смисли, що формують внутрішню динаміку навчально-виховного процесу. За слушною думкою О. Кивлюк, взаємодія людини та цифрових інструментів включає когнітивне, етичне та ціннісне опрацювання інформації, тож: "критичне мислення – це не лише інструмент пізнання, а й форма духовної гігієни" [7, с. 50].

У цьому контексті інтеграція філософії Г. Сковороди у цифрове освітнє середовище набуває особливої значущості, що в свою чергу актуалізує нове "прочитання" творчих інтенцій українського любомудра [8; 15; 16; 18].

Особливо варто пригадати сковородинівський принцип виховання шляхетності духу

 ISSN: 2522-9699, 2616-5007

та мислення, окреслений у його славетній епіграмі: “Скажи, яке для мужа мудре діло! // Май світло в розумі й здорове тіло” [17, с. 140]. У творчій лабораторії сучасної філософії освіти цей принцип має особливе значення, оскільки “цифрова людина” опиняється в умовах хронічного цифрового перевантаження, що спричинює комплекс психофізіологічних і когнітивних розладів. Адже, безперервний потік інформації та паралелізм процесів і множинність операцій, що одночасно здійснює людина, виснажують її когнітивні ресурси, знижують здатність до глибокого аналізу та критичного мислення. У поєднанні з надмірним використанням гаджетів це може призводити до формування психічної залежності та соціальної дезадаптації. В освітньому середовищі прояви таких станів потребують негайної просвітницької реакції, що вимагає включення в освітньо-виховний процес стратегій цифрової гігієни. Зазначу, що у філософсько-педагогічній антропології Г. Сковороди “здорове тіло” та “світло в розумі” – це взаємопов’язані концепти, котрі створюють платформу для гармонійного розвитку особистості. Концепт здорового тіла не розглядається Г. Сковородою як суто фізичне благо, а перш за все розуміється як умова саморегуляції, стійкості та активної залученості у життєвий і пізнавальний процес. Просвітницька метафора “світла розуму” в інтерпретації Г. Сковороди засвідчує невіддільність пізнання і морального вдосконалення у його традиційному розумінні визначеному І. Кантом. Однак, для Сковороди важливою є не скільки орієнтація на розум людини, скільки ототожнення його з серцем. Філософія серця Г. Сковороди свідчить про те, що саме “серце” є когнітивною основою його власної школи мислення і шляхетності духу. Тож, наведена вище сковородинівська сентенція в реаліях цифрової освіти, може бути орієнтиром у формуванні здатності до гармонійної життєдіяльності.

Варто наголосити, що концепти самопізнання, свободи, “внутрішньої людини” та “сродної праці” дозволяють адекватно оцінювати роль цифрових технологій та цифрових ресурсів в освіті, як допоміжну. Оскільки за влучним висловом Г. Сковороди – “Дуб коли тінь відкидає довжезну при заході сонця, // Хоч протяглася й без меж, дубом вона все ж не є” [17, с. 149]. Завдяки кричному осмисленню цифрових інструментів, особливо генеративних моделей ШІ, людина навчається співіснувати з ними, не втрачаючи цінності самого пізнавального процесу. Таке розуміння передбачає не лише функціональне використання цифрового інструментарію, але й допомагає зберігати автономію власного мислення, не вдаючись до механічного залучення згенерованих фрагментів, а зосередитися на власній інтелектуальній діяльності, що спонукає до осмисленого відбору інформації, її інтерпретації та включення у власний корпус знань. В цьому контексті варто навести слова Г. Сковороди: “Той лиш існує, хто схований; видний – то сон і примара: // Схованим бути – це щось, виднеє все – це ніщо. // Світу машину хоч видно, проте це – лиш сон і примара. // Світу реальність завжди схована в назві його” [17, с. 149]. Тож, філософія життя Г. Сковороди, з її акцентом на гармонії між внутрішнім світом та зовнішніми умовами буття, може стати основою для освітньої життєтворчості людини, в умовах цифрових трансформацій. Сковородинівський заклик: “Хутко збудися, мій розуме пра́вий! Воскресни вже з тіней! //Дужий, здолаєш ти все, сповнений світлом, прозриш. // Світло моє, поведи враз зі мною ще спільника мого – // Дух мій, що радо тобі волю свою віддає” [18, с. 149], спрямований на подолання пасивності мислення, також може бути розглянутий у якості дороговказу для людини яка отримує освіту та навчається жити у цифровому суспільстві.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок. Таким чином, філософія Г. Сковороди є вагомим методологічним ресурсом і ціннісним орієнтиром для відновлення аксіосфери сучасної освіти, яка зазнає трансформацій під впливом технократичних тенденцій та цифровізації. Значущість філософсько-педагогічних ідей “сродності”, “внутрішньої людини”, “світла в розумі” та “здорового тіла” для цифрової освіти полягає у ствердженні в навчально-виховному процесі стратегії цифрової гігієни, через пріоритет самопізнання, моральної саморегуляції та когнітивної автономії. Відповідно потребує подальшої переорієнтації сама система освіти, оскільки її цифровізація загострює фундаментальне протиріччя між інноваційними можливостями та здатністю освітніх інституцій їх інтегрувати в культурні практики, що зумовлює розрив між інтенсивністю інноваційних змін в освітньому просторі і здатністю їх осмислення, інтеграції та ціннісного впорядкування.

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

Список використаних джерел:

1. Боріштейн, Є &Городнюк, Л 2024. 'Філософсько-антропологічний феномен Homo Digitalis як онтологічної системи "Людина – Гаджет"', *Studies in History and Philosophy of Science and Technology*, 33 (1), с. 15–21.
2. Воронкова, ВГ & Нікітенко, ВО 2022. *Філософія цифрової людини і цифрового суспільства: теорія і практика*. Монографія. Львів-Торунь : Liha-Pres, 460 с.
3. Дзьобань, О 2021. 'Цифрова людина як філософська проблема', *Інформація і право*, № 2, с. 9 – 19.
4. Добролюбська, Ю 2025. 'Онтологічні засади цифрової людини', *Актуальні проблеми філософії та соціології,* № 57, с. 30 – 34.
5. Калюжна, Т 2024. 'Інтеграція цифрових технологій в освіту дорослих: цифрова компетентність науково-педагогічних працівників закладів вищої освіти', Physical Culture And Sport: Scientific Perspective, 4, с. 176-182.
6. Кастельс, М 2007. *Інтернет-галактика. Міркування щодо інтернету, бізнесу і суспільства.* пер. з англ.; Київ : "Видавництво Ваклер" у форматі ТОВ, 304 с.
7. Кивлюк, О 2025. 'Критичне мислення як механізм пошуку морального орієнтира в умовах граничних ситуацій', *Humanities Studies*, 23 (100), с. 46–52.
8. Култаєва, М & Радіонова, Н 2023. *Просвітницька мобільність і романтичне прискорення: Г. Сковорода та М. Гоголь (філософсько-освітні та культурно-антропологічні розвідки).* Монографія, за наук. ред. Н. Радіонової. Київ: Вид-во "Людмила", 226 с.
9. Култаєва, МД 2020. 'Homo digitalis, дигітальна культура і дигітальна освіта: філософсько-антропологічні і філософсько-освітні розвідки', *Філософія освіти*, 26 (1), сС. 8 – 36.
10. Куцепал, СВ 2025. 'Тлумачення штучного інтелекту у соціально-філософському дискусі: симулякр чи реальність?' *В кн. Людина в цифровому суспільстві: сучасні тренди : монографія,* [Т. С. Гиріна, М. А. Козловець, С. В. Куцепал та ін.] Аналіт. центр сучас. гуманітаристики. Харків : *Право*, с. 44–62.
11. Кушнір, Л, Хмеляр, І & Шелевер, О 2023. 'EdTech в освіті: переваги, ризики та перспективи в Україні', *Актуальні питання гуманітарних наук*, Випуск № 61 том 2, с. 237 – 243.
12. Маклюен, М 2024. *Галактика Гутенберга. Пер. з англ. А. Галушка і В. Самойленко*, К. : *Лабораторія, Ніка-Центр*, 384 с.
13. Нікітенко, В, Воронкова, В & Кивлюк, О 2025. 'Цифровий гуманізм як нова парадигма розвитку гуманітарних наук', *Humanities studies*, 22 (99), с. 81–90.
14. Процька, С 2025. 'ІТ-освіта в Україні як носій цінностей мережевого суспільства', *Культурологічний альманах*, Вип. 3 (15), с. 198 – 205.
15. Руденко, Т 2025. 'Моральні цінності буття людини в філософії Г. Сковороди та професорів Києво-Могилянської академії XVII – XVIII століття', *Освітній дискурс*, Випуск 54 (5-6), с. 48 – 58.
16. Саух, ПЮ 2023. 'Український любомудр: чи сповна ми відкрили оригінальність філософії Григорія Сковороди', *Вісник НАПН України*, 5(1), с. 1 – 4.
17. Сковорода, Григорій 2011. *Повна академічна збірка творів,* за редакцією проф. Леоніда Ушкалова. Харків – Едмонтон – Торонто : Майдан; *Видавництво Канадського Інституту Українських Студій,* 1400 с.
18. Сошніков, А 2025. 'Оповіді про життєтворчість Григорія Сковороди як апокриф: ревізія біографічних свідчень', *Актуальні проблеми філософії та соціології*, № 57, с. 84 – 92.
19. Требін, М 2025. 'Homo Digitalis: трансформація ідентичності в епоху цифрових технологій', *В кн. Людина в цифровому суспільстві: сучасні тренди : монографія,* [Т. С. Гиріна, М. А. Козловець, С. В. Куцепал та ін.] Аналіт. центр сучас. гуманітаристики. Харків : *Право*, с. 5 – 43.
20. Фройд, З 2023. *Невпокій в культурі,* пер. з нім. Ю. Прохасько, вид. 2-ге, Львів : *Видавництво "Апріорі"*, 120 с.
21. Чікарькова, М 2024. *Інформаційні технології в освіті: переваги та виклики. Рецепції світоглядно-ціннісних орієнтирів у пошуках відповідей на виклики XXI століття.* Колективна монографія, за заг. наук. ред. докторки філос. н. Ольги Рупташ. Чернівці : Чернівец. нац. ун-т ім. Ю. Федьковича, с. 459 – 479.

References:

1. Borinshtein, Ye & Horodniuk, L 2024. 'Filosofs′ko-antropolohichnyy fenomen Homo Digitalis yak ontolohichnoyi systemy "Lyudyna – Hadzhet" (Philosophical and anthropological phenomenon of Homo Digitalis as an ontological system "Human – Gadget")', *Studies in History and Philosophy of Science and Technology*, 33 (1), S. 15–21.
2. Voronkova, VG & Nikitenko, VO 2022. *Filosofiya tsyfrovoyi lyudyny i tsyfrovoho suspil'stva: teoriya i praktyka (Philosophy of the digital human and digital society: theory and practice)*, monohrafiya, L'viv–Torun′: *Liha-Pres*, 460 s.
3. Dz′oban′, O 2021. 'Tsyfrova lyudyna yak filosofs′ka problema (Digital human as a philosophical problem)', *Informatsiya i pravo*, № 2, S. 9–19.

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

4. Dobrolyubs′ka, Yu 2025. ‘Ontolohichni zasady tsyfrovoyi lyudyny (Ontological foundations of the digital human)’, *Aktual'ni problemy filosofiyi ta sotsiolohiyi*, № 57, S. 30–34.
5. Kalyuzhna, T 2024. ‘Intehratsiya tsyfrovykh tekhnolohiy v osvitu doroslykh: tsyfrova kompetentnist′ naukovo-pedahohichnykh pratsivnykiv zakladiv vyshchoyi osvity (Integration of digital technologies in adult education: digital competence of academic staff of higher education institutions)’, *Physical Culture and Sport: Scientific Perspective*, 4, 176–182.
6. Castells, M 2007. *Internet-halaktika. Mirkuvannya shchodo internetu, biznesu i suspil'stva (The Internet Galaxy: Reflections on the Internet, Business, and Society)*, per. z anhl., Kyiv: Vydavnytstvo Vakler, 304 s.
7. Kivlyuk, O 2025. ‘Krytychne myslennya yak mekhanizm poshuku moral′noho oriyentyra v umovakh hranychnykh sytuatsiy (Critical thinking as a mechanism for searching moral orientation in extreme situations)’, *Humanities Studies*, 23(100), S. 46–52.
8. Kultaieva, M & Radionova, N 2023. *Prosvitnyts'ka mobil'nist' i romantychne pryskorennya: H. Skovoroda ta M. Hohol' (Educational mobility and romantic acceleration: H. Skovoroda and M. Gogol)*, monohrafiya, za nauk. red. Radionovoyi, N, Kyyiv: Vyd-vo “Lyudmyla”, 226 s.
9. Kultaieva, MD 2020. ‘Homo digitalis, dyhital′na kul′tura i dyhital′na osvita: filosofs′ko-antropolohichni i filosofs′ko-osvitni rozvidky (Homo digitalis, digital culture and digital education: philosophical-anthropological and philosophical-educational studies)’, *Filosofiya osvity*, 26 (1), S. 8–36.
10. Kutsepal, S 2025. ‘Tlumachennya shtuchnoho intelektu u sotsial′no-filosofs′komu dyskursi: symulyakr chy real′nist′? (Interpretation of artificial intelligence in socio-philosophical discourse: simulacrum or reality?)’, v: Hyrina, TS, Kozlovets′, MA, Kutsepal, SV ta in., *Lyudyna v tsyfrovomu suspil'stvi: suchasni trendy*, monohrafiya, Kharkiv: Pravo, S. 44–62.
11. Kushnir, L, Khmelyar, I & Shelever, O 2023. ‘EdTech v osviti: perevahy, ryzyky ta perspektyvy v Ukrayini (EdTech in education: advantages, risks and prospects in Ukraine)’, *Aktual'ni pytannya humanitarnykh nauk*, Vyp. 61, t. 2, S. 237–243.
12. McLuhan, M 2024. *Halaktyka Huttenberha (The Gutenberg Galaxy)*, per. z anhl. Halushka, A & Samoylenko, V, Kyyiv: Laboratoriya, Nika-Tsentr, 384 s.
13. Nikitenko, V, Voronkova, V & Kivlyuk, O 2025. ‘Tsyfrovyy humanizm yak nova paradyhma rozvytku humanitarnykh nauk (Digital humanism as a new paradigm of humanities development)’, *Humanities Studies*, 22 (99), S. 81–90.
14. Protska, S 2025. ‘IT-osvita v Ukrayini yak nosiy tsinnostey merezhevoho suspil′stva (IT education in Ukraine as a carrier of network society values)’, *Kul'turolohichnyy al'manakh*, Vyp. 3 (15), S. 198–205.
15. Rudenko, T 2025. ‘Moral′ni tsinnosti buttya lyudyny v filosofiyi H. Skovorody ta profesoriv Kyyevo-Mohylyans′koyi akademiyi XVII–XVIII stolittya (Moral values of human existence in the philosophy of H. Skovoroda and professors of the Kyiv-Mohyla Academy of the 17th–18th centuries)’, *Osvitniy dyskurs*, Vyp. 54 (5–6), S. 48–58.
16. Saukh, PYu 2023. ‘Ukrayins′kyy lyubomudr: chy spovna my vidkryly oryhinal′nist′ filosofiyi Hryhoriya Skovorody (Ukrainian sage: have we fully discovered the originality of Hryhorii Skovoroda’s philosophy?)’, *Visnyk NAPN Ukrayiny*, 5(1), S. 1–4.
17. Skovoroda, H 2011. *Povna akademichna zbirka tvoriv (Complete academic collection of works)*, za red. Ushkalova, L, Kharkiv–Edmonton–Toronto: Maidan; CIUS, 1400 s.
18. Soshnikov, A 2025. ‘Opovidi pro zhyttyetvorchist′ Hryhoriya Skovorody yak apokryf: reviziya biohrafichnykh svidchen′ (Narratives of Skovoroda’s life-creation as apocrypha: revision of biographical evidence)’, *Aktual'ni problemy filosofiyi ta sotsiolohiyi*, № 57, S. 84–92.
19. Trebin, M 2025. ‘Homo Digitalis: transformatsiya identychnosti v epokhu tsyfrovykh tekhnolohiy (Homo Digitalis: transformation of identity in the age of digital technologies)’, v: Hyrina, TS, Kozlovets′, MA, Kutsepal, SV ta in., *Lyudyna v tsyfrovomu suspil'stvi: suchasni trendy*, Kharkiv: Pravo, S. 5–43.
20. Freud, S 2023. *Nevpokiy v kul'turi (Civilization and Its Discontents)*, per. z nim. Prokhasko, Yu, 2-he vyd., L′viv: Apriori, 120 s.
21. Chikarkova, M 2024. ‘Informatsiyni tekhnolohiyi v osviti: perevahy ta vyklyky (Information technologies in education: advantages and challenges)’, v: Ruptash, O (red.), *Retseptsiyi svitohlyadno-tsinnisnykh oriyentyriv u poshukakh vidpovidey na vyklyky XXI stolittya*, Chernivtsi: Chernivets′kyy nats. un-t im. Yu. Fed′kovycha, S. 459–479.

Надійшло до видання / Received *22.12.2025*
Прийнято до друку / Accepted *12.01.2026*

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

DOI 10.33930/ed.2019.5007.57(1-2)-2
УДК 37.01:1:004.8

СИНЕРГІЯ КРИТИЧНОГО, КРЕАТИВНОГО ТА ЛОГІЧНОГО МИСЛЕННЯ В ЕПОХУ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ: ФІЛОСОФСЬКО-ОСВІТНІЙ ВИМІР

О. П. Кивлюк
С. Ф. Соляник
С. О. Кияшко

Анотація.

Актуальність теми дослідження *зумовлена активною інтеграцією систем штучного інтелекту в освітній процес, що супроводжується трансформацією способів пізнання, прийняття рішень і організації навчальної діяльності. За цих умов особливої значущості набуває проблема збереження людиновимірного характеру освіти та розвитку мислення як її фундаментальної цінності.*

Постановка проблеми *полягає у фрагментарному розгляді критичного, креативного та логічного мислення в сучасних наукових дослідженнях, де вони здебільшого трактуються як ізольовані компетентності. Такий підхід не дозволяє адекватно осмислити трансформації пізнавальної діяльності в умовах алгоритмізації та зростаючого впливу штучного інтелекту.*

Аналіз останніх досліджень і публікацій *засвідчує наявність значного наукового доробку у сфері філософії освіти, цифрової трансформації та використання штучного інтелекту в освітньому середовищі. Водночас недостатньо розробленими залишаються підходи, що розглядають різні форми мислення як цілісний синергійний феномен та враховують історико-методологічні передумови їх диференціації в освітній практиці.*

Постановка завдання *полягає у філософсько-освітньому осмисленні синергії критичного, креативного та логічного мислення в епоху штучного інтелекту та обґрунтуванні її значення для відповідального та осмисленого використання інтелектуальних технологій в освіті.*

Виклад основного матеріалу *ґрунтується на аналізі логічного мислення як раціональної основи структурування знання, критичного мислення як рефлексивно-оціночного механізму та креативного мислення як джерела смислотворення та інноваційності. Обґрунтовано, що саме їх синергія забезпечує перехід від інструментального використання штучного інтелекту до його інтеграції в культуру мислення суб'єкта освіти.*

Висновки *полягають у доведенні того, що синергія критичного, креативного та логічного мислення є необхідною умовою збереження гуманістичного спрямування освіти в цифрову епоху та створює підґрунтя для повернення в науковий дискурс завдань вищого рівня складності та формування нового інтегрованого інтелектуального ресурсу.*

Ключові слова: *філософія освіти; штучний інтелект; критичне мислення; креативне мислення; логічне мислення; синергія мислення; цифрова трансформація освіти.*

SYNERGY OF CRITICAL, CREATIVE, AND LOGICAL THINKING IN THE ERA OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE: A PHILOSOPHICAL AND EDUCATIONAL PERSPECTIVE

Olga Kyvliuk
Svitlana Solianyk
Sviatoslav Kyiashko

Abstract.

Relevance of the research *is determined by the active integration of artificial intelligence systems into the educational process, which is accompanied by profound transformations of cognitive practices, decision-making mechanisms, and learning activities. Under these conditions, the issue of preserving the human-centered nature of education and developing thinking as its core value becomes especially significant.*

Problem statement *consists in addressing the fragmentation of critical, creative, and logical thinking in contemporary academic discourse, where they are predominantly interpreted as isolated skills or competencies. Such an approach complicates an adequate philosophical and educational understanding of cognitive transformations in the context of algorithmization and the growing influence of artificial intelligence.*

Analysis of recent research and publications *demonstrates a substantial body of studies in the fields of philosophy of education, digital transformation, and the application of artificial intelligence in education. At the same time, insufficient attention is paid to integrative approaches that conceptualize*

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

different forms of thinking as a synergistic whole and take into account the historical and methodological prerequisites of their differentiation within educational practice.

Research task *is to provide a philosophical and educational interpretation of the synergy of critical, creative, and logical thinking in the era of artificial intelligence and to substantiate its significance as a methodological guideline for the responsible and meaningful use of intelligent technologies in education.*

Main material presentation *is based on the analysis of logical thinking as the rational foundation of knowledge structuring, critical thinking as a reflective and evaluative mechanism, and creative thinking as a source of meaning-making and innovation. It is argued that their synergy enables a transition from the instrumental application of artificial intelligence to its integration into the culture of human thinking.*

Conclusions *demonstrate that the synergy of critical, creative, and logical thinking is a necessary condition for preserving the humanistic orientation of education in the digital age and creates theoretical prerequisites for returning higher-order problems to scientific discourse and for forming a new integrated intellectual resource capable of addressing complex civilizational challenges.*

Keywords: *philosophy of education; artificial intelligence; critical thinking; creative thinking; logical thinking; thinking synergy; digital transformation of education.*

Актуальність теми та проблеми дослідження. Сучасний етап розвитку освіти характеризується інтенсивною цифровою трансформацією, ключовим чинником якої є впровадження систем штучного інтелекту в навчальний процес, управління освітою та виробництво знання. Алгоритмічні технології дедалі активніше залучаються до аналізу освітніх даних, персоналізації навчальних траєкторій, підтримки прийняття рішень і автоматизації інтелектуальних операцій. За таких умов освіта стикається не лише з технічними чи організаційними викликами, а передусім із фундаментальними змінами у способах пізнання, мислення та смислотворення.

Актуальність теми зумовлена тим, що поширення штучного інтелекту загострює питання збереження людиновимірного характеру освіти, у межах якого мислення розглядається не як сукупність формалізованих операцій, а як цілісний процес, пов'язаний із суб'єктністю, відповідальністю та ціннісним вибором. У ситуації, коли значна частина когнітивних функцій може бути делегована алгоритмічним системам, виникає ризик редукції освітнього процесу до інструментального засвоєння знань та навичок, що не враховує складної внутрішньої структури людського мислення.

Проблемність дослідження полягає в тому, що в сучасному науково-освітньому дискурсі критичне, креативне та логічне мислення здебільшого аналізуються ізольовано — як окремі компетентності, навчальні результати або когнітивні навички. Така фрагментація має історико-методологічні підстави, пов'язані з необхідністю диференціації складного інтелектуального процесу в межах масової освіти та вузької професійної спеціалізації. Водночас в умовах цифрової епохи вона виявляє свої обмеження, оскільки не дозволяє адекватно осмислити взаємодію людини з інтелектуальними технологіями та потенціал мислення як цілісного феномена.

Особливої актуальності набуває питання синергії критичного, креативного та логічного мислення саме в епоху штучного інтелекту. Алгоритмічні системи здатні ефективно виконувати логічні операції та аналізувати великі обсяги даних, проте вони позбавлені здатності до критичної рефлексії та творчого смислотворення. За відсутності цілісного мисленнєвого підґрунтя це створює ризик некритичного прийняття автоматизованих рішень і втрати автономії суб'єкта освіти.

Таким чином, актуальність даного дослідження визначається необхідністю філософсько-освітнього переосмислення феномена мислення як інтегративного процесу та обґрунтування синергії його критичного, креативного та логічного вимірів у контексті використання штучного інтелекту. Розв'язання цієї проблеми має не лише теоретичне, а й практичне значення, оскільки створює підґрунтя для розроблення освітніх стратегій, спрямованих на збереження гуманістичних засад освіти та підвищення здатності людини до осмисленого пізнання в умовах цифрової трансформації.

Постановка проблеми. Умови цифрової трансформації освіти та активного впровадження систем штучного інтелекту актуалізують проблему переосмислення ролі феномена мислення в освітньому процесі. Сучасні інтелектуальні технології здатні виконувати значну частину аналітичних і логічних операцій, що традиційно вважалися

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

ознакою високого рівня інтелектуальної діяльності. Унаслідок цього виникає принципово нова ситуація, за якої постає питання не лише про ефективність використання штучного інтелекту, а про зміну структури та функцій людського мислення в освіті.

Проблема полягає в тому, що в сучасному науковому та освітньому дискурсі критичне, креативне та логічне мислення здебільшого розглядаються як автономні складові — окремі навички, компетентності або результати навчання. Такий підхід був історично виправданим у межах індустріальної та постіндустріальної освітньої моделі, орієнтованої на спеціалізацію, стандартизацію та поетапне формування інтелектуальних умінь. Проте в умовах алгоритмізації пізнання він виявляє свою обмеженість, оскільки не дозволяє пояснити цілісний характер взаємодії людини з інтелектуальними технологіями.

Фрагментарне трактування мислення ускладнює розуміння того, яким чином суб'єкт освіти може зберігати автономію, відповідальність та здатність до смислотворення в ситуації, коли результати алгоритмічної обробки інформації дедалі частіше сприймаються як об'єктивні, нейтральні та безальтернативні. За відсутності інтегративного підходу критичне мислення ризикує бути зведеним до формального контролю інформації, логічне — до технічної обробки даних, а креативне — до другорядної або факультативної складової освітнього процесу.

Зв'язок означеної проблеми з важливими науковими та практичними завданнями полягає в необхідності розроблення таких філософсько-освітніх засад використання штучного інтелекту, які б унеможливлювали редукцію освіти до технократичної моделі. Йдеться про потребу переходу від інструментального розуміння інтелектуальних технологій до осмислення феномена мислення як цілісного феномена, у межах якого критичний, логічний і креативний виміри перебувають у відношенні взаємодоповнюваності.

Таким чином, наукова проблема статті полягає у відсутності цілісної філософсько-освітньої моделі, що дозволяла б осмислити синергію критичного, креативного та логічного мислення як концептуальну основу взаємодії людини та штучного інтелекту в освіті. Розв'язання цієї проблеми є необхідною умовою збереження людиновимірного характеру освітнього процесу та формування інтелектуального ресурсу, здатного відповідати на виклики складності, невизначеності та міждисциплінарності сучасного світу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика мислення в сучасному освітньому та філософському дискурсі представлена значним масивом наукових досліджень, що охоплюють як класичні філософсько-освітні підходи, так і новітні інтерпретації, пов'язані з цифровою трансформацією освіти та впровадженням систем штучного інтелекту. У межах філософії освіти мислення послідовно розглядається не як сукупність окремих інтелектуальних операцій, а як цілісний феномен, що визначає можливість формування суб'єктності, відповідальності та смислотворення в освітньому процесі.

Зокрема, у навчальному посібнику з філософії освіти за редакцією В. П. Андрущенка мислення інтерпретується як фундамент людської суб'єктності, що забезпечує здатність особистості до усвідомленого вибору, рефлексії та ціннісного самовизначення в освітньому просторі [1, с. 77–78]. Автори наголошують, що редукція мислення до формально-логічних або технологічно зумовлених процедур призводить до втрати гуманістичного змісту освіти, оскільки саме мислення виконує інтегративну функцію між знанням, цінностями та відповідальністю суб'єкта.

Людиновимірний характер мислення як основи освіти послідовно розкривається і у працях Ю. Мєлкова, який підкреслює, що раціональність у філософсько-освітньому вимірі не зводиться до інструментальної ефективності, а передбачає здатність людини осмислювати складні соціальні та культурні реальності [10, с. 20–26]. Дослідник розглядає мислення як умову збереження цілісності освітнього процесу, що поєднує логічну впорядкованість знання з рефлексивним та ціннісним виміром людської діяльності.

Отже, у філософії освіти утверджується підхід, відповідно до якого мислення постає ключовою антропологічною та аксіологічною основою освіти. Водночас у цих працях питання взаємодії різних форм мислення — логічної, критичної та креативної — в умовах цифрової трансформації освіти лише окреслюється і не набуває статусу самостійного предмета цілісного аналізу.

Окремий напрям сучасних досліджень присвячений критичному мисленню як провідній характеристиці особистості в умовах зростання інформаційних потоків та алгоритмізації освітнього простору. У працях П. Ю. Сауха критичне мислення розглядається

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

як чинник інтелектуальної орієнтації в складному інформаційному середовищі, що передбачає здатність до рефлексії, аналізу достовірності знання, виявлення прихованих припущень та оцінювання соціальних і ціннісних наслідків прийняття рішень [16, с. 233–236]. Дослідник наголошує, що у XXI столітті критичне мислення виходить за межі суто когнітивної навички та набуває статусу базової світоглядної здатності, необхідної для відповідального функціонування особистості [17, с. 9–12].

Подібні підходи простежуються і в дослідженнях цифрової грамотності та етичних аспектів використання цифрових технологій, де критичне мислення розглядається як умова усвідомленого використання інформації та збереження автономії судження в середовищі, насиченому алгоритмічно згенерованим контентом [5; 19]. Водночас у більшості таких праць критичне мислення аналізується переважно як відносно самостійна компетентність, без належного розгляду його взаємозв'язку з іншими формами мислення.

Логічне мислення в сучасних дослідженнях розглядається як раціональна основа пізнавальної діяльності, що забезпечує структурованість знання, встановлення причинно-наслідкових зв'язків та аргументованість суджень. У працях, присвячених людиновимірному характеру освіти, логічність мислення постає як умова смислової організації знання та подолання його фрагментарності [10, с. 21–22]. Особливого значення логічне мислення набуває в контексті використання систем штучного інтелекту в освіті.

Зокрема, в аналітичних матеріалах щодо застосування засобів і сервісів штучного інтелекту в освітньому процесі за редакцією В. М. Барладима підкреслюється, що результати алгоритмічної обробки даних потребують логічної інтерпретації та перевірки з боку людини [2, с. 18–27]. Аналогічну позицію займають автори монографії з методології використання хмароорієнтованих систем відкритої науки, які наголошують, що ефективна взаємодія з інтелектуальними цифровими середовищами можлива лише за умови розвиненої логічної культури мислення суб'єкта освіти [3, с. 82–95]. Водночас логічне мислення в цих працях переважно трактується як інструмент раціональної обробки інформації, без належного осмислення його взаємодії з критичною рефлексією та креативністю.

Креативне мислення ґрунтовно осмислюється в працях В. О. Моляка як форма пізнавальної діяльності, пов'язана зі здатністю до смислотворення, виходу за межі усталених когнітивних схем і створення якісно нового інтелектуального продукту [12, с. 60–62]. Науковець підкреслює принципову неможливість повної алгоритмізації творчого акту, оскільки творчість пов'язана з подоланням заданих правил і моделей та появою нового змісту. У контексті сучасних соціокультурних трансформацій креативне мислення розглядається як умова орієнтації в ситуаціях невизначеності та швидких змін [12, с. 96–98]. Водночас його взаємозв'язок із логічною структурованістю та критичною рефлексією в умовах використання штучного інтелекту залишається недостатньо концептуалізованим.

Окрему групу досліджень становлять праці, присвячені цифровій трансформації освіти та впливу штучного інтелекту на освітні практики та управлінські процеси. У цих роботах цифровізація розглядається переважно як технологічне оновлення освітнього середовища, спрямоване на автоматизацію, персоналізацію навчання та підвищення ефективності освітніх систем [2; 4]. Важливе місце посідають також нормативні та етичні дослідження, представлені в документах Європейської Комісії, де акцент робиться на прозорості алгоритмів, відповідальному використанні штучного інтелекту та захисті прав людини в освіті [5]. Проте і у цих працях проблематика мислення здебільшого зводиться до формування окремих компетентностей, без аналізу глибинних змін пізнавальної діяльності людини.

Таким чином, аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчує, що, попри значний науковий доробок, критичне, логічне та креативне мислення переважно розглядаються фрагментарно, без цілісного осмислення їхньої синергії в умовах використання штучного інтелекту в освіті. Недостатньо дослідженими залишаються також історико-методологічні передумови такої фрагментації та можливості її подолання в цифрову епоху. Саме заповнення цієї теоретичної прогалини й визначає наукову спрямованість означеної статті.

Метою статті є філософсько-освітнє осмислення синергії критичного, креативного та логічного мислення в умовах розвитку штучного інтелекту та обґрунтування її значення для збереження людиновимірного характеру сучасної освіти. У межах поставленої мети мислення розглядається не як сукупність окремих навичок або компетентностей, а як цілісний, внутрішньо взаємопов'язаний процес, що забезпечує здатність суб'єкта освіти до

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

осмисленого пізнання, відповідального вибору та смислотворення в цифрову епоху.

Досягнення мети передбачає аналіз трансформацій, яких зазнає структура мислення внаслідок інтеграції систем штучного інтелекту в освітній процес, а також виявлення потенціалу інтелектуальних технологій не лише як інструментів оптимізації навчання, а як чинників, що актуалізують потребу у відновленні інтегративного характеру мислення.

Відповідно до поставленої мети в статті визначено такі **завдання**:

– проаналізувати філософсько-освітні підходи до розуміння мислення в умовах цифрової трансформації освіти та розвитку штучного інтелекту;

– розкрити зміст критичного, логічного та креативного мислення як взаємопов'язаних форм пізнавальної діяльності, що мають спільне ціннісно-смислове підґрунтя;

– обґрунтувати методологічні обмеження фрагментарного підходу до розвитку мислення в сучасній освіті та показати його невідповідність викликам цифрової епохи;

– виявити роль синергії різних форм мислення у забезпеченні автономії суб'єкта освіти та відповідального використання результатів діяльності систем штучного інтелекту;

– окреслити філософсько-освітні орієнтири інтеграції штучного інтелекту в освітній процес, спрямовані на збереження гуманістичних і людиновимірних засад освіти.

Реалізація зазначених завдань дозволяє сформувати цілісне концептуальне бачення синергії критичного, креативного та логічного мислення як методологічної основи осмисленого використання штучного інтелекту в сучасній освіті та створює підґрунтя для подальших теоретичних та практичних досліджень у сфері філософії освіти.

Виклад основного матеріалу дослідження. Осмислення синергії критичного, креативного та логічного мислення в епоху штучного інтелекту потребує виходу за межі інструментального трактування як мислення, так і самих інтелектуальних технологій. У філософії освіти мислення розглядається не як сукупність окремих операцій, а як цілісний процес, що забезпечує суб'єктність, відповідальність і смислотворення в освітньому просторі [1]. У цьому контексті впровадження штучного інтелекту постає не лише як технічне оновлення освітнього середовища, а як чинник, що трансформує підстави пізнання та навчальної діяльності.

Аналіз сучасних підходів до використання штучного інтелекту в освіті свідчить, що значна частина досліджень зосереджена на можливостях автоматизації, персоналізації та оптимізації навчального процесу [2; 4]. Такі підходи акцентують увагу на ефективності алгоритмічних рішень, однак часто залишають поза увагою питання впливу цих рішень на структуру мислення та роль людини як активного суб'єкта пізнання. Алгоритмічні системи здатні здійснювати логічні операції, аналізувати великі обсяги даних і пропонувати рекомендації, проте вони не володіють здатністю до критичної рефлексії та творчого осмислення ціннісних і смислових вимірів знання [6; 9]. Це зумовлює потребу у філософсько-освітньому переосмисленні ролі феномена мислення в умовах цифрової трансформації.

У цьому контексті критичне мислення постає як необхідна умова збереження автономії суб'єкта освіти в умовах цифрової трансформації та поширення систем штучного інтелекту. У філософсько-освітніх дослідженнях наголошується, що критичне мислення забезпечує не лише аналітичне опрацювання інформації, а й здатність суб'єкта усвідомлювати власну пізнавальну позицію, здійснювати рефлексію щодо джерел знання та відповідально ставитися до результатів пізнання. Зокрема, П. Ю. Саух підкреслює, що розвиток критичного мислення є одним із провідних трендів сучасного освітнього процесу, оскільки воно формує здатність аналізувати інформацію, виявляти приховані припущення та оцінювати її достовірність у складному інформаційному середовищі [16, с. 233–234].

Критичне мислення також розглядається як інструмент протидії маніпулятивним впливам, що посилюються в умовах цифровізації освіти та зростання ролі алгоритмічно згенерованого контенту. У цьому зв'язку дослідник наголошує, що без сформованої критичної рефлексії суб'єкт освіти ризикує втратити здатність до самостійного судження та опинитися в ситуації пасивного споживання інформації [16, с. 234–236]. Така позиція є особливо актуальною в освітньому просторі, де результати роботи штучного інтелекту можуть сприйматися як об'єктивні та беззаперечні.

Розвиваючи цю думку, П. Ю. Саух зазначає, що в XXI столітті критичне мислення

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

набуває статусу однієї з базових навичок особистості, оскільки воно пов'язане з умінням оцінювати не лише інформаційний зміст, а й соціальні, етичні та ціннісні наслідки прийняття рішень [17, с. 12–13]. У контексті використання систем штучного інтелекту це означає здатність ставити під сумнів результати алгоритмічного аналізу, співвідносити їх із власним досвідом та освітніми цілями, а також усвідомлювати межі автоматизованих рішень.

Водночас зведення критичного мислення до суто аналітичної або контролюючої функції є методологічно обмеженим і не відображає його реального місця в структурі пізнавальної діяльності. Філософія освіти виходить із того, що критичність не може функціонувати ізольовано, оскільки вона потребує раціонального підґрунтя, яке забезпечує внутрішню послідовність і обґрунтованість мисленнєвих актів. У навчальному посібнику з філософії освіти за редакцією В. П. Андрущенка наголошується, що мислення як цілісний процес передбачає поєднання рефлексії з логічною організацією знання, без якої критична оцінка втрачає системність і перетворюється на фрагментарні судження [1, с. 135–142].

Людиновимірний підхід до освіти також підкреслює значення логічного мислення як основи відповідального пізнання. Ю. Мєлков зазначає, що раціональність є необхідною умовою осмислення складних знаннєвих систем, оскільки саме вона забезпечує зв'язок між окремими елементами знання та дозволяє суб'єкту зберігати цілісне бачення освітнього процесу [10, с. 17–21]. У цьому сенсі логічне мислення виступає не лише інструментом формального аналізу, а й засобом підтримання смислової єдності пізнавальної діяльності.

Функція логічного мислення полягає в раціональній організації знання, формуванні причинно-наслідкових зв'язків та забезпеченні аргументованої інтерпретації інформації. В умовах використання систем штучного інтелекту це набуває особливої актуальності, оскільки результати алгоритмічної обробки даних потребують осмислення, а не автоматичного прийняття. Дослідження використання інструментів і сервісів штучного інтелекту в освітньому процесі підкреслюють, що без розвиненого логічного мислення взаємодія з інтелектуальними технологіями ризикує перетворитися на некритичне споживання готових рішень [2, с. 6–7].

Аналогічну позицію займають автори монографії з методології використання хмароорієнтованих систем відкритої науки, які вказують на необхідність логічної підготовки суб'єктів освіти для адекватного розуміння результатів автоматизованого аналізу та ухвалення обґрунтованих рішень у цифровому освітньому середовищі [3, с. 95–102]. Саме логічний компонент мислення дозволяє розглядати продукти діяльності штучного інтелекту не як безумовні істини, а як елементи складної системи знання, що потребує перевірки, співвіднесення з контекстом і подальшого осмислення.

Таким чином, логічне мислення виступає необхідною опорою критичності, забезпечуючи її раціональну вивіреність і методологічну стійкість. У поєднанні з критичною рефлексією воно створює підґрунтя для відповідального використання систем штучного інтелекту в освіті та запобігає редукції пізнання до формально-алгоритмічних процедур [1; 2; 3; 10].

Разом із тим поєднання лише логічного та критичного мислення не забезпечує повноцінної відповіді на виклики цифрової епохи, оскільки така комбінація орієнтована переважно на аналіз і оцінювання вже наявного знання. У ситуаціях невизначеності, швидких змін та відкритості освітнього середовища цього виявляється недостатньо. Саме креативне мислення відкриває простір для створення нових ідей, переосмислення освітніх цілей і пошуку альтернативних рішень, що не зводяться до відтворення або оптимізації наявних моделей [12, с. 96–104].

У сучасних філософсько-освітніх дослідженнях креативність розглядається не як додаткова здібність або індивідуальна риса, а як фундаментальна форма мислення, що забезпечує продуктивний вихід за межі усталених когнітивних схем. В. О. Моляко підкреслює, що креативне мислення пов'язане зі здатністю до смислотворення, комбінування різнорідних елементів досвіду та створення нових інтелектуальних конструкцій у відповідь на складні та нестандартні виклики сучасності [12, с. 65]. У цьому сенсі креативність виконує компенсаторну функцію щодо обмежень раціонально-алгоритмічних підходів.

На відміну від алгоритмічних процедур, які функціонують у межах заданих правил і моделей, креативне мислення передбачає відкритість до невизначеності та можливість

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

переосмислення самих підстав діяльності. Як зазначає дослідник, алгоритмізація пізнання не здатна відтворити творчий акт, оскільки останній пов'язаний із виходом за межі формалізованих структур і появою якісно нового змісту [12, с. 60–65]. Це положення набуває особливої актуальності в умовах активного використання систем штучного інтелекту в освіті.

У контексті взаємодії з інтелектуальними технологіями креативне мислення дозволяє суб'єкту освіти застосовувати результати алгоритмічного аналізу не як остаточні відповіді, а як вихідний матеріал для подальшої інтерпретації, реконструкції та смислового розгортання. Такий підхід унеможливлює редукцію освітнього процесу до виконання алгоритмічно зумовлених дій та зберігає за людиною роль активного творця знання, а не пасивного споживача технологічно згенерованого контенту [12].

Отже, креативне мислення є необхідним складником синергії мислення в умовах цифрової епохи, оскільки воно забезпечує відкритість освітнього процесу до нових смислів і створює передумови для гармонійної взаємодії людини та штучного інтелекту в людиновимірному освітньому просторі.

Таким чином, критичне, логічне та креативне мислення в умовах розвитку штучного інтелекту не можуть функціонувати ізольовано. Їх синергія формує цілісний мисленнєвий простір, у якому кожен компонент виконує взаємодоповнювальну функцію: логічне мислення забезпечує структурну впорядкованість пізнання, критичне — рефлексивність та ціннісну зорієнтованість, а креативне — відкритість до нових смислів і продуктивність пізнавальної діяльності. Саме така взаємодія створює умови для збереження людиновимірного характеру освіти в цифрову епоху [6; 10; 13].

Філософсько-освітнє осмислення синергії мислення дозволяє сформулювати принципові орієнтири використання штучного інтелекту в сучасній освіті. Першим із них є принцип пріоритету мислення над інструментом, відповідно до якого штучний інтелект розглядається як допоміжний засіб підтримки пізнавальної діяльності, а не як визначальний чинник її змісту й цілей. Надмірна орієнтація на автоматизацію освітнього процесу може призводити до зниження рефлексивної активності та формалізації знання [2; 4], тоді як синергія мислення спрямовує суб'єкта на усвідомлене використання результатів алгоритмічної обробки інформації.

Другим орієнтиром є принцип відповідальності та етичної рефлексії. Використання систем штучного інтелекту пов'язане з проблемами прозорості, упередженості алгоритмів і впливу на автономію особистості. Нормативні документи Європейської Комісії наголошують на необхідності формування здатності до критичного оцінювання цифрових рішень у педагогів і здобувачів освіти [5]. Реалізація цього принципу можлива лише за умови поєднання логічної аргументації, критичної оцінки та творчого переосмислення освітніх ситуацій.

Третій орієнтир пов'язаний із розвитком креативності як чинника подолання алгоритмічної обмеженості. Алгоритмічні системи діють у межах заданих моделей і не здатні самостійно виходити за них, тоді як креативне мислення орієнтоване на створення нового й пошук альтернатив [12]. У філософсько-освітньому вимірі це означає, що використання штучного інтелекту має не замінювати творчі зусилля суб'єкта, а стимулювати їх, створюючи умови для продуктивної взаємодії людини й технології.

Важливим є також принцип інтеграції синергії мислення в освітні стратегії та середовище. Трансдисциплінарний підхід до проєктування відкритого інформаційно-освітнього простору передбачає поєднання різних типів знання та форм мислення, необхідних для орієнтації в складних системах [15, с. 21]. Ідея синергії розвитку університетів підкреслює, що цифрова трансформація освіти має супроводжуватися змінами в культурі мислення, управління та взаємодії [11].

З позицій людиновимірності освіти особливого значення набуває усвідомлення меж застосування штучного інтелекту. Сучасні філософсько-освітні дослідження вказують на те, що технології можуть посилювати інтелектуальні можливості людини, але не здатні перебрати на себе функції смислотворення та ціннісного вибору [6; 10]. Саме синергія критичного, креативного та логічного мислення дозволяє зберегти цю межу й забезпечити гармонійне співіснування людини та штучного інтелекту в освітньому просторі.

Отже, обґрунтування синергії різних форм мислення дає змогу перейти від інструментального підходу до використання штучного інтелекту до філософсько-освітнього бачення, у межах якого цифрові технології інтегруються в освіту без втрати її гуманістичних

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

і ціннісних засад.

Водночас звернення до синергії різних форм мислення в сучасному науковому дискурсі має не лише актуальний, а й історико-методологічний вимір. Тривалий час у педагогічній та науковій практиці цілісний процес мислення був змушено диференційований на окремі складові — логічну, критичну та творчу. Таке розмежування зумовлювалося як обмеженістю когнітивних можливостей людини, так і необхідністю поетапного засвоєння складних інтелектуальних операцій у системі освіти. Поділ мислення на функціональні компоненти дозволяв зробити процес навчання більш керованим і доступним, забезпечуючи поступове формування інтелектуальних умінь у ширшого кола здобувачів освіти [1].

Разом із тим соціокультурний розвиток модерної та постмодерної доби супроводжувався зростанням потреби суспільства в інтелектуальних професіях, що вимагало розширення доступу до освіти. Це об'єктивно призвело до зниження селективності освітніх систем і зміни характеру підготовки фахівців: замість універсальної енциклопедичної освіченості поступово утвердилася модель вузької професійної спеціалізації. В межах такої моделі забезпечувався достатньо високий рівень глибини знань у межах окремої галузі, однак водночас послаблювалися міждисциплінарні зв'язки та цілісність інтелектуального бачення [11; 15]. У результаті сформувався тип фахівця, компетентного у власній спеціалізації, але обмеженого в здатності до комплексного осмислення складних проблем, що виходять за межі однієї дисципліни.

Ця суперечність тривалий час залишалася відносно прихованою, однак у цифрову епоху вона набула особливої гостроти. Поява систем штучного інтелекту створила принципово нову ситуацію, у якій людина отримує інструменти, здатні частково компенсувати природні когнітивні обмеження — передусім щодо обробки великих обсягів інформації, встановлення складних зв'язків і моделювання альтернативних рішень [2; 4]. У цьому сенсі штучний інтелект відкриває можливість переходу від вузько спеціалізованого до більш інтегративного типу пізнання, навіть для суб'єктів із середнім рівнем індивідуальних інтелектуальних ресурсів.

Проте сама наявність інтелектуальних технологій не гарантує такого переходу. Без сформованої синергії критичного, логічного та креативного мислення використання штучного інтелекту ризикує залишитися на рівні технічної допомоги або інструментальної оптимізації діяльності. Лише поєднання раціональної структурованості, рефлексивної оцінки та творчого смислотворення дозволяє перетворити результати алгоритмічної обробки даних на справді осмислене знання та забезпечити комплексне бачення професійних проблем [6; 10; 12].

Саме тому питання синергії різних форм мислення актуалізується не випадково, а в контексті глибинних трансформацій пізнавальних можливостей людини в епоху штучного інтелекту, що охоплюють не лише інструментальний рівень обробки інформації, а й фундаментальні способи конструювання знання, прийняття рішень і визначення смислів людської діяльності. Якщо попередні освітні моделі були змушені компенсувати природні когнітивні обмеження через спеціалізацію, фрагментацію знання та поступову редукцію цілісного інтелектуального бачення до окремих дисциплінарних сегментів, то сучасні цифрові технології, зокрема системи штучного інтелекту, створюють принципово нові передумови для відновлення інтегративного характеру мислення, здатного поєднувати різні рівні аналізу, рефлексії та творчого передбачення. У цьому процесі синергія критичного, креативного та логічного вимірів постає не лише як педагогічний ідеал або методологічна модель організації освітнього процесу, а як необхідна умова повноцінного використання потенціалу штучного інтелекту в освіті та професійній діяльності, що забезпечує перехід від механічного застосування технологій до їх осмисленої інтеграції в структуру людського пізнання та культурного розвитку [11; 13]. Йдеться, по суті, про зміну самого масштабу інтелектуальної діяльності: від адаптації до наявних знаннєвих систем — до здатності їх переосмислювати, від вирішення локальних професійних завдань — до постановки комплексних міждисциплінарних проблем, від відтворення накопиченого досвіду — до творення нових когнітивних горизонтів. Синергійне поєднання логічної впорядкованості, критичної рефлексивності та творчої продуктивності відкриває можливість подолання історично сформованої розірваності між глибиною спеціалізованого знання та широтою світоглядного бачення, що тривалий час обмежувала здатність науки та освіти відповідати

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

на виклики цивілізаційного рівня. У цьому сенсі штучний інтелект виступає не стільки замінником людського мислення, скільки каталізатором його нової інтеграції, створюючи умови для переходу до більш складних форм інтелектуальної взаємодії, у яких аналітичні, рефлексивні та творчі компоненти функціонують як єдина система. Такий перехід має не лише освітнє чи технологічне, а передусім світоглядне значення, оскільки він пов'язаний із поверненням у центр наукового дискурсу завдань більш високого порядку — тих, що стосуються цілісного розуміння розвитку людини, суспільства та цивілізації в умовах швидких технологічних змін. Саме синергія мислення робить можливим формування нового інтелектуального ресурсу людства, здатного не лише ефективно використовувати складні інформаційні системи, а й визначати напрями їх розвитку відповідно до гуманістичних цінностей, етичних принципів і стратегічних цілей культурного поступу. У результаті відкривається перспектива виходу науки та освіти на якісно новий рівень постановки і розв'язання проблем - рівень, на якому технологічні можливості поєднуються з глибиною філософського бачення, а інтелектуальна діяльність людини спрямовується не лише на адаптацію до майбутнього, а й на його свідоме творення.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок.

Проведений філософсько-освітній аналіз засвідчив, що проблема синергії критичного, креативного та логічного мислення в епоху штучного інтелекту має системний характер і не може бути зведена до окремих технологічних, компетентнісних або методичних аспектів. Інтеграція інтелектуальних цифрових технологій у сферу освіти змінює не лише інструментальні умови навчання, а й фундаментальні способи пізнання, прийняття рішень і смислотворення, що актуалізує необхідність розгляду мислення як цілісного феномена, визначального для збереження суб'єктності людини в освітньому просторі.

У межах дослідження встановлено, що сучасний науково-педагогічний дискурс схильний до фрагментарного трактування критичного, логічного та креативного мислення як відносно автономних навичок або результатів навчання. Такий підхід історично був зумовлений як когнітивними обмеженнями людини, так і потребою масового розширення доступу до освіти, що сприяло утвердженню моделі вузької спеціалізації знання. Однак у контексті цифрової трансформації освіти подібна фрагментація виявляє власну методологічну обмеженість, оскільки не забезпечує здатності до комплексного осмислення складних міждисциплінарних проблем та відповідального використання результатів діяльності систем штучного інтелекту.

Обґрунтовано, що логічне мислення виконує функцію раціональної організації знання та забезпечує структурну впорядкованість пізнавальної діяльності; критичне мислення реалізує рефлексивно-оцінний вимір, пов'язаний із перевіркою достовірності інформації, аналізом її ціннісних наслідків та збереженням автономії суб'єкта; креативне мислення відкриває можливість смислотворення, подолання алгоритмічних обмежень і формування нових інтелектуальних конструкцій. Їх взаємодоповнювальне поєднання формує цілісну культуру мислення, здатну забезпечити осмислену інтеграцію штучного інтелекту в освітній процес без редукції людського пізнання до формально-алгоритмічних процедур.

Науковий результат дослідження полягає в розробленні філософсько-освітнього підходу до розуміння синергії різних форм мислення як методологічного орієнтира використання штучного інтелекту в освіті. Показано, що саме синергійна взаємодія логічного, критичного та креативного вимірів створює передумови переходу від інструментального застосування цифрових технологій до їх культурно і світоглядно осмисленої інтеграції, зберігаючи людиновимірний характер освітнього розвитку.

Встановлено також, що поширення систем штучного інтелекту відкриває можливість подолання історично сформованої розірваності між вузькою спеціалізацією знання та потребою цілісного інтелектуального бачення. За умови сформованої синергії мислення інтелектуальні технології здатні виступати не лише засобом оптимізації діяльності, а й чинником розширення пізнавальних горизонтів людини, що пов'язано з поверненням до наукового дискурсу завдань більш високого порядку — комплексних проблем розвитку людини, суспільства та цивілізації в умовах технологічних змін.

Отже, синергія критичного, креативного та логічного мислення може бути розглянута як концептуальна основа формування нового інтелектуального ресурсу людства, здатного до постановки та розв'язання якісно складніших пізнавальних і культурних

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

завдань. У цьому контексті штучний інтелект постає не альтернативою людському мисленню, а умовою його подальшої інтеграції, у межах якої технологічні можливості поєднуються з глибиною філософського бачення та гуманістичними цінностями розвитку.

Перспективи подальших досліджень пов'язані з поглибленим аналізом механізмів формування синергії мислення в освітніх практиках різних рівнів, дослідженням впливу конкретних інструментів штучного інтелекту на структуру пізнавальної діяльності суб'єктів освіти, а також розробленням філософсько-методологічних засад освітньої політики, спрямованої на гармонійну інтеграцію інтелектуальних технологій без втрати людиновимірного характеру освіти. Отримані результати можуть слугувати теоретичною основою для подальших міждисциплінарних розвідок і формування стратегій розвитку освіти в умовах цифрової епохи.

Список використаних джерел:

1. Андрущенко, ВП (ред.) 2021, *Філософія освіти: навчальний посібник*, Київ: Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова. Доступно : <https://enpuirb.udu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6f4bb544-2d5c-4d01-8067-34d1a1a674b5/content>. [20 Грудень 2025].
2. Барладим, ВМ (ред.) 2024, *Використання засобів і сервісів штучного інтелекту в освітньому процесі: препринт (аналітичні матеріали)*, Київ: ІІТЗН НАПН України. Доступно: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/744000/1/Препринт%20(аналітичні%20матеріали)%202024.pdf>. [20 Грудень 2025].
3. Барладим, ВМ, Брюяка, АВ, Айсмонт, АВ, Коваленко, ВВ, Марієнко, МВ, Носенко, ЮГ, Семеріков, СО, Сухіх, АС & Шишкіна, МП (ред.) 2023, *Методологія використання хмароорієнтованих систем відкритої науки у закладах освіти: монографія*, Київ: ІІТЗН НАПН України. Доступно: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/738501/1/Монографія%202023%20відділ%20ХОСІО.pdf>. [20 Грудень 2025].
4. Драч, І 2023, 'Використання штучного інтелекту у вищій освіті', *Міжнародний науковий журнал "Університети і лідерство"*, № 15, с. 66-82. Доступно: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/7011/1/213-Article%20Text-384-1-10-20230707.pdf>. [20 Грудень 2025].
5. Європейська Комісія 2022, *Етичні настанови щодо використання штучного інтелекту та даних у викладанні й навчанні для освітян*. Доступно: <https://education.ec.europa.eu/sites/default/files/2022-10/ethical-guidelines-ai-and-data-in-education-and-training-for-educators_en.pdf>. [20 Грудень 2025].
6. Коломієць, А & Коломієць, Д 2025, 'Вплив штучного інтелекту на філософію освіти та педагогічної науки', *Наукові записки ВСПУ. Серія: Педагогіка і психологія*. Доступно: <https://vspu.net/nzped/index.php/nzped/article/download/1009/414>. [20 Грудень 2025].
7. *Інтеграція штучного інтелекту в освіту – виклики та можливості* 2025, Збірник тез науково-методичних доповідей Всеукраїнського науково-педагогічного підвищення кваліфікації (Київ, 10 грудня 2024 р. – 20 січня 2025 р.), Київ – Львів – Торунь : *Національний університет фізичного виховання і спорту України*, *Liha-Pres*, 968 с. Доступно: <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi82/0061842.pdf>. [20 Грудень 2025].
8. Ломачинська, І, Ломачинський, Б & Хрипко, С 2025, 'Світоглядні основи цифрової безпеки молоді в умовах інформаційного впливу соціальних мереж', *Вісник Львівського університету. Серія філософсько-політологічні студії*, (60), с. 128–137. https://doi.org/10.30970/PPS.2025.60.14. Доступно : <https://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/60_2025/16.pdf>. [20 Грудень 2025].
9. Мельник, Ю, Тодорова, С & Шевченко, Г 2024, 'Філософія штучного інтелекту у вищій освіті', *Humanities Studies*, 19 (96), с. 126–134. Доступно: <https://humstudies.com.ua/article/download/307077/298439>. [20 Грудень 2025].
10. Мєлков, Ю 2025, *Людиновимірність знання, освіти та науки*. Доступно: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/746248/1/234m.pdf>. [20 Грудень 2025].
11. Мєлков, Ю та ін. 2024, *Synergy-transform: розвиток університетів: теоретичні та методичні засади*, Київ: Інститут вищої освіти НАПН України. Доступно: <https://ihed.org.ua/wp-content/uploads/2025/03/Synergy-transform-VO_IVO-2024-102p.pdf>. [20 Грудень 2025].
12. Моляко, ВО 2024, *Проблеми і функціонування креативного мислення в умовах сучасних викликів: монографія*, Київ. Доступно: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/742710/1/МОНОГРАФІЯ_Моляко_2024_.pdf>. [20 Грудень 2025].
13. OECD 2021, *AI and the Future of Skills, Volume 1: Capabilities and Assessments*, Paris: OECD Publishing. Доступно : <https://doi.org/10.1787/5ee71f34-en>. [20 Грудень 2025].
14. Поліщук, ОС, Поліщук, ОВ & Дудченко, В 2022, 'Філософія штучного інтелекту в освітньому процесі', *Humanities Studies*, 13(90), с. 103–109. Доступно: <https://humstudies.com.ua/article/download/272528/268064/628371>. [20 Грудень 2025].

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

15. Ростока, МЛ 2023, ‘Філософія трансдисциплінарного підходу в проєктуванні відкритого інформаційно-освітнього середовища закладів вищої освіти’, *Аналітичний вісник у сфері освіти й науки: довідковий бюлетень,* Випуск 17, ДНПБ України ім. В.О. Сухомлинського, с. 3-30. Доступно: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/735907/1/Rostoka%20ML-AHSEduSci-RB17-2023.pdf>. [20 Грудень 2025].
16. Саух, ПІЮ 2021, ‘Розвиток критичного мислення як один із провідних трендів сучасного освітнього процесу’, у кн. *Історія та філософія освіти в незалежній Україні: контроверзи сучасного наукового пізнання*, с. 233–237. Доступно : <https://lib.iitta.gov.ua/725946/1/hist-phil-edu-2021-233-237.pdf>. [20 Грудень 2025].
17. Саух, ПІЮ 2021, ‘Критичне мислення як одна із основних навичок людини XXI століття: “больові точки” та механізми розвитку’, *Теорія і методологія неперервної професійної освіти*, (2–3), с. 33–41. Доступно : <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/727664/1/NPO_2021_2_3.pdf>. [20 Грудень 2025].
18. *Філософія освіти в умовах сучасних викликів* 2024, Матеріали Всеукраїнської науково-практичної онлайн-конференції, присвяченої Всесвітньому дню філософії (Полтава, 20 листопада 2024 року) / упоряд. : Т.О. Бондар, В.Ю. Стрельніков, Н.П. Шаповалова. Полтава : ПАНО, 209 с. Доступно: <https://pano.pl.ua/wp-content/uploads/2024/11/Filosofiia-osvity-v-umovakh-suchasnykh-vyklykiv-2.pdf>. [20 Грудень 2025].
19. Vuorikari, R, Kluzer, S & Punie, Y 2022, *DigComp 2.2: Рамка цифрової компетентності для громадян*, Luxembourg: Publications Office of the European Union. Доступно: <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC128415>. [20 Грудень 2025].

References:

1. Andrushchenko, VP (red.) 2021, *Filosofiia osvity: navchalnyi posibnyk (Philosophy of education: textbook)*, Kyiv: Vyd-vo NPU imeni M. P. Drahomanova. Dostupno: <https://enpuirb.udu.edu.ua/server/api/core/bitstreams/6f4bb544-2d5c-4d01-8067-34d1a1a674b5/content>. [20 Hruden 2025].
2. Barladym, VM (red.) 2024, *Vykorystannia zasobiv i servisiv shtuchnoho intelektu v osvitnomu protsesi: preprynt (analitychni materialy) (Use of AI tools and services in the educational process: preprint (analytical materials))*, Kyiv: IITZN NAPN Ukrainy. Dostupno: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/744000/1/Preprynt%20(analitychni%20materialy)%202024.pdf>. [20 Hruden 2025].
3. Barladym, VM, Briuiaka, AV, Aismont, AV, Kovalenko, VV, Mariienko, MV, Nosenko, YuH, Semerikov, SO, Sukhikh, AS & Shyshkina, MP (red.) 2023, *Metodolohiia vykorystannia khmarooriientovanykh system vidkrytoi nauky u zakladakh osvity: monohrafiia (Methodology of using cloud-oriented open science systems in educational institutions: monograph)*, Kyiv: IITZN NAPN Ukrainy. Dostupno: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/738501/1/Monohrafiia%202023%20viddil%20KhOSIO.pdf>. [20 Hruden 2025].
4. Drach, I 2023, ‘Vykorystannia shtuchnoho intelektu u vyshchii osviti (Use of artificial intelligence in higher education)’, *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal “Universytety i liderstvo”, № 15, s. 66-82*.Dostupno: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/7011/1/213-Article%20Text-384-1-10-20230707.pdf>. [20 Hruden 2025].
5. Ievropeiska Komisiia 2022, *Etychni nastanovy shchodo vykorystannia shtuchnoho intelektu ta danykh u vykladanni y navchanni dlia osvitian (Ethical guidelines on the use of artificial intelligence (AI) and data in teaching and learning for educators)*. Dostupno: <https://education.ec.europa.eu/sites/default/files/2022-10/ethical-guidelines-ai-and-data-in-education-and-training-for-educators_en.pdf>. [20 Hruden 2025].
6. Kolomiiets, A & Kolomiiets, D 2025, ‘Vplyv shtuchnoho intelektu na filosofiiu osvity ta pedahohichnoi nauky (The impact of artificial intelligence on the philosophy of education and pedagogical science)’, *Naukovi zapysky VSPU. Seriia: Pedahohika i psykholohiia*. Dostupno: <https://vspu.net/nzped/index.php/nzped/article/download/1009/414>. [20 Hruden 2025].
7. *Intehratsiia shtuchnoho intelektu v osvitu – vyklyky ta mozhlyvosti (Integrating artificial intelligence into education: challenges and opportunities: proceedings)* 2025, Zbirnyk tez naukovo-metodychnykh dopovidei Vseukrainskoho naukovo-pedahohichnoho pidvyshchennia kvalifikatsii (Kyiv, 10 hrudnia 2024 r. – 20 sichnia 2025 r.), Kyiv – Lviv – Torun : *Natsionalnyi universytet fizychnoho vykhovannia i sportu Ukrainy, Liha-Pres,* 968 s. Dostupno: <https://files.znu.edu.ua/files/Bibliobooks/Inshi82/0061842.pdf>. [20 Hruden 2025].
8. Lomachynska, I, Lomachynskyi, B & Khrypko, S 2025, ‘Svitohliadni osnovy tsyfrovoi bezpeky molodi v umovakh informatsiinoho vplyvu sotsialnykh merezh (Worldview foundations of youth digital security under the informational influence of social networks)’, *Visnyk Lvivskoho universytetu. Seriia filosofsko-politolohichni studii*, (60), s. 128–137. https://doi.org/10.30970/PPS.2025.60.14. Dostupno : <https://fps-visnyk.lnu.lviv.ua/archive/60_2025/16.pdf>. [20 Hruden 2025].

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

9. Melnyk, Yu, Todorova, S & Shevchenko, H 2024, 'Filosofiia shtuchnoho intelektu u vyshchii osviti (Philosophy of artificial intelligence in higher education)', *Humanities Studies*, 19 (96), s. 126–134. Dostupno : <https://humstudies.com.ua/article/download/307077/298439>. [20 Hruden 2025].
10. Mielkov, Yu 2025, *Liudynovymirnist znannia, osvity ta nauky (Human-dimension of knowledge, education and science)*. Dostupno : <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/746248/1/234m.pdf>. [20 Hruden 2025].
11. Mielkov, Yu ta in. 2024, *Synergy-transform: rozvytok universytetiv: teoretychni ta metodychni zasady (Synergy-transform: university development: theoretical and methodological foundations)*, Kyiv: *Instytut vyshchoi osvity NAPN Ukrainy*. Dostupno: <https://ihed.org.ua/wp-content/uploads/2025/03/Synergy-transform-VO_IVO-2024-102p.pdf>. [20 Hruden 2025].
12. Moliako, VO 2024, *Problemy i funktsionuvannia kreatyvnoho myslennia v umovakh suchasnykh vyklykiv: monohrafiia (Monograph: problems and functioning of creative thinking under contemporary challenges)*, Kyiv. Dostupno: <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/742710/1/MONOHRAFIIa_Moliako_2024_.pdf>. [20 Hruden 2025].
13. OECD 2021, *AI and the Future of Skills, Volume 1: Capabilities and Assessments*, Paris: OECD Publishing. Dostupno : <https://doi.org/10.1787/5ee71f34-en>. [20 Hruden 2025].
14. Polishchuk, OS, Polishchuk, OV & Dudchenko, V 2022, 'Filosofiia shtuchnoho intelektu v osvitnomu protsesi (Philosophy of artificial intelligence in the educational process)', *Humanities Studies*, 13(90), s. 103–109. Dostupno : <https://humstudies.com.ua/article/download/272528/268064/628371>. [20 Hruden 2025].
15. Rostoka, ML 2023, 'Filosofiia transdystsyplinarnoho pidkhodu v proiektuvanni vidkrytoho informatsiino-osvitnoho seredovyshcha zakladiv vyshchoi osvity (Philosophy of the transdisciplinary approach in designing an open information-educational environment of higher education institutions)', *Analitychnyi visnyk u sferi osvity y nauky: dovidkovyi biuleten,* Vypusk 17, DNPB Ukrainy im. V.O. Sukhomlynskoho, c. 3-30. Dostupno : <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/735907/1/Rostoka%20ML-AHSEduSci-RB17-2023.pdf>. [20 Hruden 2025].
16. Saukh, PIu 2021, 'Rozvytok krytychnoho myslennia yak odyn iz providnykh trendiv suchasnoho osvitnoho protsesu (Development of critical thinking as one of the leading trends of the modern educational process)', u kn. *Istoriia ta filosofiia osvity v nezalezhnii Ukraini: kontroverzy suchasnoho naukovoho piznannia*, s. 233–237. Dostupno : <https://lib.iitta.gov.ua/725946/1/hist-phil-edu-2021-233-237.pdf>. [20 Hruden 2025].
17. Saukh, PIu 2021, 'Krytychne myslennia yak odna iz osnovnykh navychok liudyny KhKhI stolittia: "bolovi tochky" ta mekhanizmy rozvytku (Critical thinking as one of the key skills of a 21st-century person: "pain points" and development mechanisms)', *Teoriia i metodolohiia neperervnoi profesiinoi osvity*, (2–3), s. 33–41. Dostupno : <https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/727664/1/NPO_2021_2_3.pdf>. [20 Hruden 2025].
18. *Filosofiia osvity v umovakh suchasnykh vyklykiv (Philosophy of education in the context of contemporary challenges)* 2024, Materialy Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi onlain-konferentsii, prysviachenoi Vsesvitnomu dniu filosofii (Poltava, 20 lystopada 2024 roku) / uporiad. : T.O. Bondar, V.Iu. Strelnikov, N.P. Shapovalova. Poltava : PANO, 209 s. Dostupno: <https://pano.pl.ua/wp-content/uploads/2024/11/Filosofiia-osvity-v-umovakh-suchasnykh-vyklykiv-2.pdf>. [20 Hruden 2025].
19. Vuorikari, R, Kluzer, S & Punie, Y 2022, *DigComp 2.2: Ramka tsyfrovoi kompetentnosti dlia hromadian*, Luxembourg : Publications Office of the European Union. Dostupno: <https://publications.jrc.ec.europa.eu/repository/handle/JRC128415>. [20 Hruden 2025].

Надійшло до видання / Received *24.12.2025*
Прийнято до друку / Accepted *12.01.2026*

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

DOI 10.33930/ed.2019.5007.57(1-2)-3
УДК 348.018.43:378.014.6

АКАДЕМІЧНА ДОБРОЧЕСНІСТЬ В УМОВАХ ДИСТАНЦІЙНОЇ ОСВІТИ В ПЕРІОД ПАНДЕМІЇ COVID-19

С. В. Куцепал

Анотація.

Актуальність теми дослідження. *Пандемія COVID-19 хоча й здається вже далекою і поступається перед страшною реальністю повномасштабного вторгнення, проте саме карантинні обмеження пандемійного періоду актуалізували значу кількість соціальних проблем, зокрема й проблеми дистанційного навчання. Перехід на дистанційну форму навчання загострив проблеми порушення принципів академічної доброчесності з боку здобувачів освіти – масове використання технологій та можливостей штучного інтелекту (ChatGPT, Compose AI, Gemini, Search Microsoft Copilot, Adobe Podcast) в освітньому процесі та освітньо-науковій діяльності, академічне шахрайство: недобросовісне запозичення, привласнення і використання чужих ідей та тверджень, плагіат, порушення конфіденційності.*

Постановка проблеми. *Інститут освіти в реаліях цифрового суспільства змушений реагувати на низку викликів в освітньому процесі та освітньо-науковій діяльності, зокрема, проблеми здійснення контролю за навчальними досягненнями здобувачів вищої освіти та відповідно дотримання ними принципів академічної доброчесності.*

Аналіз останніх досліджень і публікацій. *Проблематика академічної доброчесності, принципів на норм її дотримання в умовах дистанційного навчання як наслідку пандемії досліджується науковцями педагогічної, соціокультурної, філософської, правової сфери.*

Питання дистанційної освіти та академічної доброчесності розглядається в роботах таких дослідників: О. В. Галкін [3], Н. В. Камардаш [2], К. К. Коваленко [7], О. М. Маковей, Р. Г. Маковей [8], Д. Андрес, М. Моріц, В. Остріхер (D. Andres, M. Moritz, W. Oestreicher) [4], Р. Дж. Фендлер, Дж. М. Годбі (R. J. Fendler, J. M. Godbey) [5].

Незважаючи на велику кількість досліджень феномену дистанційної освіти, проблематики та принципів академічної доброчесності, використання технологій штучного інтелекту та його впливу на освітній процес, зазначена проблематика викликає жвавий інтерес як у вітчизняному, так і у західному науковому дискурсі.

Постановка завдання. *Мета статті – здійснити дослідження проблематики академічої доброчесності у вітчизняному освітньому середовищі в умовах дистанційного навчання та масового використання технологій та можливостей штучного інтелекту в період пандемії COVID-19.*

Виклад основного матеріалу. *XXI століття – це століття цифрових проривів та цифрових технологій, що детермінують суттєві трансформації в усіх соціальних інституціях, у свідомості та світоглядних установках особистості. Поява та стрімкий розвиток технологій штучного інтелекту також суттєво урізноманітнили специфіку функціонування цифрового суспільства.*

Зміни стосуються і сфери освіти, оскільки внаслідок пандемії та локдаунів, а в українських реаліях ще й повномасштабної агресії, навчання офлайн стрімко змістилося у дистанційний формат, трансформувалося у навчання з використанням гаджетів та інформаційно-комп'ютерних технологій, наслідком чого стала зміна навчальних програм та модернізація методики викладання, розробка онлайн версій навчальних модулів, перетворення традиційних лекцій та семінарів та вебінари (інформаційно-комунікаційну технологію навчання, яка передбачає проведення інтерактивних дистанційних занять у синхронному віртуальному класі) та вебсемінари.

Онлайн навчання стає можливим завдяки розробці та розповсюдження програм для віддаленого спілкування та обміну даними, найбільш задіяними серед яких у освітньому загалі України є: Zoom, Google Meet та Google Classroom, Microsoft Teams.

Стає очевидним фактом, що онлайн навчання надзвичайно перспективне, воно позбавляє учасників освітнього процесу просторового континууму, оскільки стає можливим включення в освітню комунікацію з будь-якої країни, єдина умова – наявність гаджетів та інтернету, а можливість зробити запис заняття дозволяє переглянути його у зручний час. Проте, дистанційне навчання суттєво загострює проблеми здійснення контролю за навчальними досягненнями здобувачів вищої освіти та відповідно дотримання ними принципів академічної доброчесності.

Згідно Закону України "Про освіту", академічна доброчесність – це сукупність етичних

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

принципів та визначених цим Законом та іншими нормативно-правовими актами України правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень. Засобами та принципами, які мають забезпечити академічну доброчесність, законодавцем визнаються адекватність та добросовісність оформлення посилань у наукових текстах, дотримання законодавства про авторське право й суміжні права, надання достовірної інформації та об'єктивність оцінювання результатів навчання.

Період карантинних обмежень утвердив дистанційну освіту як відповідь необхідності соціального дистанціювання, проте в українських реаліях дистанційна освіта продовжує займати чинне місце. Однією з умов якісного нового рівня дистанційної освіти є усвідомлення необхідності дотримання принципів академічної доброчинності.

Висновки. *Дистанційна освіта утвердилася у вітчизняному освітньому просторі в період пандемії COVID-19. Одним із наслідків переходу на дистанційну освіту стало збільшення порушення принципів академічної доброчесності з боку здобувачів освіти.*

Якщо спочатку дистанційне навчання сприймалося як вимушена реакція на суспільні виклики, пов'язані з пандемією COVID-19, а потім повномасштабної агресії, то зараз дистанційна освіта стає повноправною формою організації навчального процесу, що має як переваги, так і недоліки, серед яких виокремлюється проблематика академічної доброчесності та використання інструментарію штучного інтелекту (Chat GPT, Compose AI, Gemini, Search Microsoft Copilot, Adobe Podcast) в освітньо-науковому процесі.

Дотримання принципів академічної доброчесності, розуміння відповідальності за їх порушення має стати гарантією свідомого ставлення до використання інструментарію штучного інтелекту в освітньо-науковому процесі.

Ключові слова: *академічна доброчесність, дистанційне навчання, вебінарорієнтовані платформи, пандемія COVID-19, інформаційні технології, штучний інтелект.*

ACADEMIC INTEGRITY IN THE CONTEXT OF DISTANCE LEARNING DURING THE COVID-19 PANDEMIC

Svitlana Kutsepal

Abstract.

Relevance of the research. *Although the COVID-19 pandemic now seems like a distant memory and has been overshadowed by the grim reality of a full-scale invasion, it was precisely the quarantine restrictions imposed during the pandemic that brought to light a significant number of social issues, including the challenges of distance learning. The transition to distance learning has exacerbated issues of violations of academic integrity by students – the widespread use of technologies and artificial intelligence capabilities (Chat GPT, Compose AI, Gemini, Microsoft Copilot Search, Adobe Podcast) in the educational process and educational-scientific activities, as well as academic fraud: dishonest borrowing, appropriation, and use of others' ideas and statements, plagiarism, and breaches of confidentiality.*

Problem statement. *The Institute of Education in the realities of the digital society is forced to respond to a number of challenges in the educational process and educational and scientific activity, in particular, the problem of monitoring the educational achievements of higher education students and their compliance with the principles of academic integrity.*

Analysis of recent research and publications. *The issues of academic integrity, its principles, and the standards for upholding it in the context of distance learning – a consequence of the pandemic – are being studied by scholars in the fields of education, sociocultural studies, philosophy, and law.*

The issues of distance education and academic integrity are addressed in the works of the following researchers: O. V. Galkin [3], N. V. Kamardash [2], K. Kovalenko [7], O. M. Makovey, R. G. Makovey [8], D. Andres, M. Moritz, W. Oestreicher [4], R. J. Fendler, J. M. Godbey [5].

Despite the large number of studies on the phenomenon of distance education, the issues and principles of academic integrity, the use of artificial intelligence technologies and their impact on the educational process, these topics continue to generate keen interest in both domestic and Western academic discourse.

Research task. *The purpose of the article is to conduct a study of the problems of academic integrity in the domestic educational environment in the conditions of distance learning and mass use of technologies and capabilities of artificial intelligence during the COVID-19 pandemic.*

Main material presentation. *The 21st century is a century of digital breakthroughs and digital technologies that are driving fundamental transformations in all social institutions, as well as in individuals' consciousness and worldviews. The emergence and rapid development of artificial intelligence technologies have also significantly diversified the nature of how digital society functions.*

These changes also affect the field of education, as a result of the pandemic and lockdowns – and, in the Ukrainian context, full-scale aggression – offline learning has rapidly shifted to a remote format,

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

transforming into learning that utilizes gadgets and information and computer technologies, resulting in changes to curricula and the modernization of teaching methods, the development of online versions of educational modules, and the transformation of traditional lectures and seminars into webinars (an information and communication technology-based learning method involving interactive remote classes in a synchronous virtual classroom) and web seminars.

Online learning has become possible thanks to the development and widespread adoption of remote communication and data-sharing platforms, the most commonly used of which in Ukraine's educational sector are Zoom, Google Meet, Google Classroom, and Microsoft Teams.

It is becoming evident that online learning is extremely promising; it frees participants in the educational process from spatial constraints, as it enables participation in educational communication from any country – the only requirement being access to devices and the internet – and the ability to record classes allows students to review them at their convenience. However, distance learning significantly exacerbates the challenges of monitoring the academic performance of higher education students and, consequently, ensuring their adherence to the principles of academic integrity.

According to the Law of Ukraine "On Education", academic integrity is the set of ethical principles and rules defined by this Law and other regulatory acts of Ukraine, which participants in the educational process must follow during learning, teaching, and conducting scientific (creative) activities in order to ensure trust in learning outcomes and/or scientific (creative) achievements. The legislature recognizes the following as the means and principles intended to ensure academic integrity: the adequacy and good faith of citation practices in scholarly texts, compliance with copyright and related rights legislation, the provision of accurate information, and the objectivity of the assessment of learning outcomes.

The period of quarantine restrictions established distance learning as a response to the need for social distancing; however, in the Ukrainian context, distance learning continues to play a significant role. One of the prerequisites for a new, high-quality level of distance learning is an awareness of the need to adhere to the principles of academic integrity.

***Conclusions.** Distance learning has become firmly established in the domestic educational landscape during the COVID-19 pandemic. One consequence of the shift to distance learning has been an increase in violations of academic integrity by students.*

While distance learning was initially perceived as a necessary response to societal challenges related to the COVID-19 pandemic and subsequent full-scale aggression, it is now becoming a fully-fledged form of organizing the educational process, with both advantages and disadvantages, among which the issues of academic integrity and the use of artificial intelligence tools (ChatGPT, Compose AI, Gemini, Microsoft Copilot Search, Adobe Podcast) in the educational and scientific process stand out.

Adherence to the principles of academic integrity and an understanding of the consequences of violating them must serve as a guarantee of a responsible approach to the use of artificial intelligence tools in the educational and scientific process.

***Keywords:** academic integrity, distance learning, webinar-based platforms, the COVID-19 pandemic, information technology, artificial intelligence.*

Актуальність теми дослідження та постановка проблеми. Пандемія COVID-19 хоча й здається вже далекою і поступається перед страшною реальністю повномасштабного вторгнення, проте саме карантинні обмеження пандемійного періоду актуалізували значу кількість соціальних проблем, зокрема й проблеми дистанційного навчання. Перехід на дистанційну форму навчання загострив проблеми порушення принципів академічної доброчесності з боку здобувачів освіти – масове використання технологій та можливостей штучного інтелекту (Chat GPT, Compose AI, Gemini, Search Microsoft Copilot, Adobe Podcast) в освітньому процесі та освітньо-науковій діяльності, освітньому процесі та освітньо-науковій діяльності, академічне шахрайство: недобросовісне запозичення, привласнення і використання чужих ідей та тверджень, плагіат, порушення конфіденційності.

Інститут освіти в реаліях цифрового суспільства змушений реагувати на низку викликів в освітньому процесі та освітньо-науковій діяльності, зокрема, проблеми здійснення контролю за навчальними досягненнями здобувачів вищої освіти та відповідно дотримання ними принципів академічної доброчесності.

Постановка проблеми. Інститут освіти в реаліях цифрового суспільства змушений реагувати на низку викликів в освітньому процесі та освітньо-науковій діяльності, зокрема, проблеми здійснення контролю за навчальними досягненнями здобувачів вищої освіти та відповідно дотримання ними принципів академічної доброчесності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика академічної доброчесності, принципів на норм її дотримання в умовах дистанційного навчання як

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

наслідку пандемії досліджується науковцями педагогічної, соціокультурної, філософської, правової сфери.

Питання дистанційної освіти та академічної доброчесності розглядається в роботах таких дослідників: О. В. Галкін [3], Н. В. Камардаш [2], К. К. Коваленко [7], О. М. Маковей, Р. Г. Маковей [8], Д. Андрес, М. Моріц, В. Остріхер (D. Andres, M. Moritz, W. Oestreicher) [4], Р. Дж. Фендлер, Дж. М. Годбі (R. J. Fendler, J. M. Godbey) [5].

Незважаючи на велику кількість досліджень феномену дистанційної освіти, проблематики та принципів академічної доброчесності, використання технологій штучного інтелекту та його впливу на освітній процес, зазначена проблематика викликає жвавий інтерес як у вітчизняному, так і у західному науковому дискурсі.

Постановка завдання. Мета статті – здійснити дослідження проблематики академічної доброчесності у вітчизняному освітньому середовищі в умовах дистанційного навчання та масового використання технологій та можливостей штучного інтелекту в період пандемії COVID-19.

Виклад основного матеріалу. XXI століття – це століття цифрових проривів та цифрових технологій, що детермінують суттєві трансформації в усіх соціальних інституціях, у свідомості та світоглядних установках особистості. Як зауважує М. Кастельс, усі суспільства інформаційної епохи з різним ступенем інтенсивності просякнуті логікою цифрових мереж, які стрімко підкорюють попередні соціальні форми [1]. Поява та стрімкий розвиток технологій штучного інтелекту також суттєво урізноманітнили специфіку функціонування цифрового суспільства.

Зміни стосуються і сфери освіти, оскільки внаслідок пандемії та локдаунів, а в українських реаліях ще й повномасштабної агресії, навчання офлайн стрімко змістилося у дистанційний формат, трансформувалося у навчання з використанням гаджетів та інформаційно-комп'ютерних технологій, наслідком чого стала зміна навчальних програм та модернізація методики викладання, розробка онлайн версій навчальних модулів, перетворення традиційних лекцій та семінарів та вебінари (інформаційно-комунікаційну технологію навчання, яка передбачає проведення інтерактивних дистанційних занять у синхронному віртуальному класі) та вебсемінари. "Освіта, як ключовий інститут суспільства, стала не тільки об'єктом прискіпливого дослідження і критики, але і тією сферою, що, не зважаючи на стигму «моноліту авторитарності», зазнала суттєвих змін і перетворень, змінивши свій простір, практики та методи" [2, с. 40].

Онлайн навчання стає можливим завдяки розробці та розповсюдження програм для віддаленого спілкування та обміну даними, найбільш задіяними серед яких у освітньому загалі України є:

1) Google Meet та Google Classroom (важливими елементами є також Google диск та Jamboard), один з перших онлайн помічників ще з часів пандемії COVID-19, завдяки розробці безкоштовної версії (березень, 2020). Усі власники Google акаунтів мали змогу проводити спільні відеоконференції, а Google Classroom справедливо визнається одним з найкращих інструментів для перевірки домашніх завдань та самостійної роботи студентів.

2) Microsoft Teams – це груповий чат Microsoft і програма для віддаленого спілкування для користувачів пакета Office 365. Має також і безкоштовну версію, яку можна використовувати без передплати на Office 365. Також має широкі комунікаційні та демонстраційні можливості.

3) Фаворитом в українському освітньому загалі є Zoom (платна та безкоштовна версії), що забезпечує проведення відеоконференцій, зручну співпрацю у віртуальних кімнатах, спільне використання дошки, можливість виражати емоції (чим активно користуються слухачі), можливість запису заняття та зберігання відео у хмарі, що особливо актуально в контексті блекаутів та відключень електроенергії.

Стає очевидним фактом, що онлайн навчання надзвичайно перспективне, воно позбавляє учасників освітнього процесу просторового континууму, оскільки стає можливим включення в освітню комунікацію з будь-якої країни, єдина умова – наявність гаджетів та інтернету, а можливість зробити запис заняття дозволяє переглянути його у зручний час. "Переваги дистанційних програм навчання безперечні. Це і можливість самостійно планувати графік і інтенсивність навчання; і висока ефективність навчання за рахунок використання авторських мультимедійних курсів; і можливість індивідуальної роботи з методистом-консультантом, викладачем і науковим керівником; і можливість складання

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

заліків та іспитів через Інтернет" [3, с. 99]. Проте, дистанційне навчання суттєво загострює проблеми здійснення контролю за навчальними досягненнями здобувачів вищої освіти та відповідно дотримання ними принципів академічної доброчесності.

У західному інтелектуальному та освітньо-науковому загалі не викликає сумнівів, що "академічна доброчесність є однією з найважливіших академічних цінностей, які формують конкурентоспроможного фахівця на світовому ринку праці" [Див.: 4]. Такий же підхід до розуміння сутності академічної доброчесності має бути запроваджений і у вітчизняній освітньо-науковій сфері. Виховання у студентів академічної доброчесності починається з перших днів навчання, з пояснення принципів академічної доброчесності, недопустимості таких її проявів як списування, різноманітні види плагіату, використання гаджетів при підготовці відповідей безпосередньо на іспиті тощо. Знати, що "проявами академічної недоброчесності є плагіат, обман, шахрайство, рерайт чужих ідей своїми словами, підробка результатів дослідження, хабарництво" [Див.: 5]. Першокурсник вже до початку першої сесії має усвідомити, що порушення правил та принципів академічної доброчесності матиме не лише наслідки морального, а й дисциплінарного характеру, а академічна доброчесність має стати домінуючим компонентом професійної підготовки майбутнього конкурентоспроможного фахівця.

Згідно Закону України "Про освіту", академічна доброчесність – це "сукупність етичних принципів та визначених цим Законом та іншими нормативно-правовими актами України правил, якими мають керуватися учасники освітнього процесу під час навчання, викладання та провадження наукової (творчої) діяльності з метою забезпечення довіри до результатів навчання та/або наукових (творчих) досягнень" [6]. Так важливим у контексті зазначеної розвідки є визначення академічної доброчесності, запропоноване К. Коваленко: "академічна доброчесність має комплексний характер, оскільки вона поєднує етичні норми з правовими вимогами, створюючи таким чином інтегровану систему моральних і правових принципів" [7, с. 287]. Засобами та принципами, які мають забезпечити академічну доброчесність, законодавцем визнаються адекватність та добросовісність оформлення посилань у наукових текстах, дотримання законодавства про авторське право й суміжні права, надання достовірної інформації та об'єктивність оцінювання результатів навчання [6].

Період карантинних обмежень утвердив дистанційну освіту як відповідь необхідності соціального дистанціювання, проте в українських реаліях дистанційна освіта продовжує займати чинне місце. "Якщо в умовах пандемії головним завданням освітян було створення адекватних умов для дистанційного навчання, то подальший освітній процес в умовах повномасштабної війни ставить перед собою набагато більш амбіційне завдання, а саме: вивести онлайн-навчання на якісно новий рівень" [8, с. 22]. Однією з умов якісного нового рівня дистанційної освіти є усвідомлення необхідності дотримання принципів академічної доброчинності.

Висновки. Дистанційна освіта утвердилася у вітчизняному освітньому просторі в період пандемії COVID-19. Одним із наслідків переходу на дистанційну освіту стало збільшення порушення принципів академічної доброчесності з боку здобувачів освіти.

Якщо спочатку дистанційне навчання сприймалося як вимушена реакція на суспільні виклики, пов'язані з пандемією COVID-19, а потім повномасштабної агресії, то зараз дистанційна освіта стає повноправною формою організації навчального процесу, що має як переваги, так і недоліки, серед яких виокремлюється проблематика академічної доброчесності та використання інструментарію штучного інтелекту (ChatGPT, Compose AI, Gemini, Search Microsoft Copilot, Adobe Podcast) в освітньо-науковому процесі.

Дотримання принципів академічної доброчесності, розуміння відповідальності за їх порушення має стати гарантією свідомого ставлення до використання інструментарію штучного інтелекту в освітньо-науковому процесі.

Список використаної літератури:

1. Castells, M, 2020. *The Rise of the Network Society (The Information Age: Economy, Society and Culture, Volume 1)*, Vol 1. 2nd Edition with a New Preface, Oxford: Wiley Blackwell Publ, 594 p.
2. Камардаш, НВ 2020. 'Філософська рефлексія освітніх тенденцій метамодерну', *Гуманітарний корпус: збірник наукових статей з актуальних проблем філософії, культурології, психології, педагогіки та історії*. Вип. 36, с. 40-42.
3. Галкін, ОВ 2022. 'Ефективні механізми контролю за дотриманням норм академічної доброчесності

в умовах дистанційного навчання'. *Молодий вчений,* № 5(105), с. 98–103.
4. Andres, D, Moritz, M & Oestreicher, W 2014. 'Gute Begleitung wissenschaftlicher Arbeiten als Ansatz zur Prävention akademischen Fehlverhaltens', *Information-Wissenschaft Und Praxis*. 65 (1). s. 3–8. DOI: 10.1515/iwp2014-0002.
5. Fendler, RJ & Godbey, JM 2016. 'Cheaters should never win: Eliminating the benefits of cheating'. *Journal of Academic Ethics*. № 14 (1), p. 71–85. DOI: 10.1007/s10805-015-9240-8.
6. Закон України "Про освіту" 2017, Документ № 2145-VIII, *Відомості Верховної Ради (ВВР),* № 38-39, ст. 380. Доступно: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>. [18 Грудень 2025].
7. Коваленко, К 2024. 'Чесність, доброчесність, академічна доброчесність: співвідношення понять у науковому та законодавчому дискурсі', *Актуальні питання гуманітарних наук,* Вип. 76, том 1, с. 283-288.
8. Маковей, ОМ & Маковей, РГ 2022. 'Модернізація навчального процесу за принципом академічної доброчесності: проблеми та ризики', *Інноваційна педагогіка,* Вип.54, Т.2, с. 18-23.

References:

1. Castells, M, 2020. *The Rise of the Network Society (The Information Age: Economy, Society and Culture, Volume 1)*, Vol 1. 2nd Edition with a New Preface, Oxford: Wiley Blackwell Publ, 594 p.
2. Kamardash, NV 2020. 'Filosofska refleksiia osvitnikh tendentsii metamodernu (Philosophical reflection on educational trends in the metamodern era)', *Humanitarnyi korpus: zbirnyk naukovykh statei z aktualnykh problem filosofii, kulturolohii, psykholohii, pedahohiky ta istorii.* Vyp. 36, s. 40-42.
3. Halkin, OV 2022. 'Efektyvni mekhanizmy kontroliu za dotrymanniam norm akademichnoi dobrochesnosti v umovakh dystantsiinoho navchannia (Effective mechanisms for monitoring compliance with academic integrity standards in the context of distance learning)', *Molodyi vchenyi,* № 5(105), s. 98–103.
4. Andres, D, Moritz, M & Oestreicher, W 2014. 'Gute Begleitung wissenschaftlicher Arbeiten als Ansatz zur Prävention akademischen Fehlverhaltens', *Information-Wissenschaft Und Praxis*. 65 (1). s. 3–8. DOI: 10.1515/iwp2014-0002.
5. Fendler, RJ & Godbey, JM 2016. 'Cheaters should never win: Eliminating the benefits of cheating'. *Journal of Academic Ethics*. № 14 (1), p. 71–85. DOI: 10.1007/s10805-015-9240-8.
6. *Zakon Ukrainy "Pro osvitu" (Law of Ukraine "On Education")* 2017. Dokument № 2145-VIII, Vidomosti Verkhovnoi Rady (VVR), № 38-39, st. 380. Dostupno: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>. [18 Hruden 2025].
7. Kovalenko, K 2024. 'Chesnist, dobrochesnist, akademichna dobrochesnist: spivvidnoshennia poniat u naukovomu ta zakonodavchomu dyskursi (Honesty, Integrity, Academic Integrity: The Relationship Between These Concepts in Scientific and Legislative Discourse)', *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk,* Vyp. 76, tom 1, S.283-288.
8. Makovei, OM & Makovei, RH 2022. 'Modernizatsiia navchalnoho protsesu za pryntsypom akademichnoi dobrochesnosti: problemy ta ryzyky (Modernizing the Educational Process Based on the Principle of Academic Integrity: Challenges and Risks)', *Innovatsiina pedahohika,* Vyp.54, T.2, S.18-23.

Надійшло до видання / Received *19.12.2025*
Прийнято до друку / Accepted *12.01.2026*

DOI 10.33930/ed.2019.5007.57(1-2)-4
УДК 130.2+141.78[82]821.161.2-3:1:355.01

ЛІТЕРАТУРНІ ОБРАЗИ ВІЙНИ У СУЧАСНІЙ ФІЛОСОФСЬКІЙ ПРОЗІ: ФІЛОСОФСЬКИЙ АНАЛІЗ

М. В. Триняк

Анотація.

Актуальність теми дослідження*: Актуальність дослідження зумовлена тим, що досвід війни, переживаний сучасною людиною, спричиняє глибинні зміни у культурному, мовному та екзистенційному вимірах буття, що, своєю чергою, формує нові типи літературного письма та потребує філософського осмислення. В умовах, у яких перебуває українське суспільство, війна*

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

постає не лише як історична подія, а як спосіб конституювання мислення, пам'яті та саморефлексії індивіда. Сучасні українські та європейські філософи й письменники, репрезентуючи образи війни, відкривають можливість аналітичного осягнення травматичного досвіду, виявляючи специфіку людського існування у граничних станах і, водночас, формуючи нові мовні моделі його опису.

***Постановка проблеми**: У статті автор досліджує концептуальне осмислення літературних образів війни. Війна постає як специфічний репрезентативний опис травматичного досвіду, а час, яким апелює учасник воєнних процесів, зазнає руйнувань.*

***Аналіз останніх досліджень і публікацій:** У літературі та філософії проблема, де висвітлюють образи війни у парадигмальних формах, розглядається у працях Поля Фассела, Майкла Ротберга, Кеті Карут, які мають екзистенційно-травматичний напрямок дослідження. Домінік ЛаКапра, який розрізняє переживання травми досвіду війни та осмислення даної проблематики, та Лінн Генлі вказують на літературне відтворення образів війни як спосіб дії пам'ятання.*

***Постановка завдання.** Проаналізувати концепцію війни як онтологічного та просторового розриву; дослідити проблему мовчання та апофатичності у репрезентації воєнного досвіду; розкрити темпоральний вимір війни через поняття незавершеного часу; визначити етико-естетичні межі літературного відображення війни; здійснити герменевтичний аналіз сучасної української філософської прози (зокрема творчості Богдана Журавля та Євгена Герасименка).*

***Виклад основного матеріалу.** У статті висвітлюється, що філософська проза, у конкретному випадку, літературний текст задає функцію просторового мислення, де травматичний досвід війни запроваджує нові форми мислення, адже літературні образи війни мають практичне відображення та застосування у літературній творчості сучасних українських письменників. Війна як гранична ситуація буття людини вносить деструктивні корективи у сприйняття категорій часу та суб'єктивного сприйняття світового простору, що має поняття екзистенційної пустки. Сучасна філософська проза здебільшого намагається відтворити образи війни через літературну творчість, адже дана проблематика немає бути дефіцитною у репрезентації воєнних образів.*

***Висновки.** У даній роботі на підставі проведеного аналізу дослідження встановлено, що літературні образи війни у сучасній філософській прозі виходять за межі традиційної репрезентації подійності та набувають статусу онтологічного феномена. Літературні образи війни стають подією мислення, у якій поєднуються філософський аналіз і художня рефлексія, формуючи нову мову опису граничних станів людського буття та екзистенції людини.*

***Ключові слова:** літературні образи війни, філософська проза, травматичний досвід, незавершений час, пам'ять, мова, екзистенція, суб'єкт, сучасна українська література, війна.*

LITERARY IMAGES OF WAR IN MODERN PHILOSOPHICAL PROSE: PHILOSOPHICAL ANALYSIS

Maya Trynyak

Abstract.

***Relevance of the research.** The relevance of this study stems from the fact that the experience of war, as lived by modern people, brings about profound changes in the cultural, linguistic, and existential dimensions of existence, which, in turn, gives rise to new forms of literary writing and calls for philosophical reflection. In the context of Ukrainian society, war emerges not merely as a historical event, but as a means of constituting an individual's thought, memory, and self-reflection. Contemporary Ukrainian and European philosophers and writers, by representing images of war, open up the possibility of analytically grasping traumatic experience, revealing the specificity of human existence in extreme conditions while simultaneously forming new linguistic models for its description.*

***Problem statement.** In this article, the author explores the conceptual understanding of literary representations of war. War is presented as a specific, representative depiction of a traumatic experience, and the time to which participants in military conflicts refer is marked by destruction.*

***Analysis of recent research and publications.** In literature and philosophy, the issue of how images of war are portrayed in paradigmatic forms is explored in the works of Paul Fassel, Michael Rothberg, and Katie Karut, whose research takes an existential-traumatic approach. Dominic LaCapra, who distinguishes between the experience of war trauma and the reflection on this issue, and Lynn Henley point to the literary representation of images of war as a means of remembrance.*

***Research task**. To analyze the concept of war as an ontological and spatial rupture; to examine the issue of silence and apophaticism in the representation of wartime experience; to explore the temporal dimension of war through the concept of unfinished time; to define the ethical and aesthetic boundaries of literary depictions of war; to conduct a hermeneutic analysis of contemporary Ukrainian philosophical prose (in particular, the works of Bohdan Zhuravlia and Yevhen Herasymenko).*

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

Main material presentation.. *The article highlights that philosophical prose—specifically, a literary text—serves as a vehicle for spatial thinking, where the traumatic experience of war introduces new forms of thought, since literary depictions of war have practical reflections and applications in the literary works of contemporary Ukrainian writers. War, as an extreme situation of human existence, introduces destructive shifts in the perception of the categories of time and the subjective perception of world space, which involves the concept of existential emptiness. Contemporary philosophical prose largely attempts to recreate images of war through literary creation, since this subject matter should not be lacking in the representation of war imagery.*

Conclusions*. Based on the analysis conducted in this study, it has been established that literary images of war in contemporary philosophical prose transcend the boundaries of traditional representations of events and acquire the status of an ontological phenomenon. Literary images of war become an event of thought in which philosophical analysis and artistic reflection are combined, forming a new language for describing the extreme states of human existence and the human condition.*

Keywords: *literary depictions of war, philosophical prose, traumatic experience, unfinished time, memory, language, existence, subject, contemporary Ukrainian literature, war.*

Актуальність теми дослідження. Досвід сучасної людини у війні сприяє актуальності даного дослідження, адже глибинні трансформації культурного, мовного та екзистенційного станів індивіда впливають на формування нових літературних текстів та філософського осмислення даної проблематики. Війна, яку переживає українське суспільство, в межах літературного та філософського визначення, має постати як визначальний спосіб мислення, пам'яті та саморефлексії людини. Образи війни, які досліджуються сучасними українськими та європейськими філософами та письменниками зображують та підводять читача до інструментального пізнання травматичного досвіду осмислення процесів екзистенції людини у межових станах буття та зародження нового описового мовного відтворення образів війни.

Постановка проблеми. Необхідність осмислення літературних образів війни підводить автора до постановки проблеми, де війна постає як специфічний репрезентативний опис травматичного досвіду. Час, яким апелює учасник воєнних дій, зазнає руйнувань, а мова суб'єкта не має достатності для вираження та адекватного відтворення подій у тексті. Суперечність, яка виникає під час естетизації та етичного відтворення необхідності свідчень про воєнний досвід, заходить до проблематики обмеження мовних засобів вираження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасна філософська та літературна думка розробляють концепцію та проблематику образів війни та створюють своє дослідницьке поле, де висвітлюють образи війни у парадигмальних формах. Праці Поля Фассела, Майкла Ротберга, Кеті Карут мають екзистенційно-травматичний напрямок дослідження. Домінік ЛаКапра, який розрізняє переживання травми досвіду війни та осмислення даної проблематики, та Лінн Генлі вказують на літературне відтворення образів війни, де вона виступає як спосіб дії пам'ятання, де написання тексту, відображення досвіду війни стає продуктом культурної інтерпретації. Вітчизняний сучасний дослідник війни Євген Огаренко розглядає образи війни як онтологічний феномен, який змінює спосіб мислення людини.

Метою статті є здійснення філософського аналізу літературних образів війни у сучасній філософській прозі як форми репрезентації екзистенційного та травматичного досвіду.

Постановка завдання. Проаналізувати концепцію війни як онтологічного та просторового розриву; дослідити проблему мовчання та апофатичності у репрезентації воєнного досвіду; розкрити темпоральний вимір війни через поняття незавершеного часу; визначити етико-естетичні межі літературного відображення війни; здійснити герменевтичний аналіз сучасної української філософської прози (зокрема творчості Богдана Журавля та Євгена Герасименка).

Виклад основного матеріалу. Сучасна літературна проза інтерпретує війну у широкому сенсі не лише як історичну подію, але як екзистенційні злами буттєвості індивіда, його мови та пам'яті. Філософська проза, у конкретному випадку літературний текст задає функцію просторового мислення, де травматичний досвід війни запроваджує нові форми мислення, адже літературні образи війни мають практичне відображення та застосування у літературній творчості сучасних українських письменників. Війна як гранична ситуація

 ISSN: 2522-9699, 2616-5007

буття людини вносить деструктивні корективи у сприйняття категорій часу та суб'єктивного сприйняття світового простору, що має поняття екзистенційної пустки. Саме суб'єктивний компонент співіснування індивіда у світопросторі зводить людину до постійного співвідношення людини у світі, але дана пустка виникає як практичне нігілістичне сприйняття розриву між буттям і сенсом існування індивіда.

Оптика осмислення подій війни XXI століття за ідеями Петера Слотердайка переносить нас у інший простір сприйняття, адже його ідейні наративи переводять індивіда у сприйняття війни не як події між суб'єктами, а визначає її як просторовий процес, який змінює абсолютну концепцію існування суб'єктів [9, с. 100]. Петер Слотердайк застосовує поняття руйнування "сфери", де у класичному відображенні бачимо руйнування середовища, тобто руйнування атмосфери, де мала би існувати людина. Принципова зміна підходу репрезентацій до явища війни має не описовий характер трагізму того, що відбувається, а розчиняється у часі і просторі, і, у даному випадку, індивід стає лише певною частиною деструктивної просторової частини світу [9, с. 78].

Війна у розумінні Петера Слотердайка є розривом "сфер", які були основою культурних, мовних, соціальних зв'язків. Проводячи паралелі із сучасною філософською прозою, де відбувається руйнація фізичного та ментального існування людини, дана установка П. Слотердайка показує нам, що відбувається деструктивізація "життєвої оболонки" людини у парадигмі війни. Людина більше не знаходиться у безпечному стані, а відбулась так би мовити розгерметизація фізичного і ментального реального стану речей, де поставила свій слід війна [9, с. 67].

Ідея темпорального часу, яку описує Петер Слотердайк, резонує із "незавершеним" часом Броніслава Вільдштейна, адже руйнування "сфер" призводить до руйнування лінійного часу, і, таким чином, майбутнє не мислиться як те, що буде продовженням теперішнього часу. Досвід війни для індивіда показує, що суб'єкт знаходиться у режимі незавершеності: часу, пам'яті, ідентичності [1, с. 188].

Українська сучасна проза відкриває можливість "незавершеності" часу як структури наративу, де ідеї Броніслава Вільдштейна є складовими для розуміння даних текстів. В умовах війни філософські тексти стають відкритою площиною для роздумів, де немає фінальної форми розв'язання конфлікту, а лише фіксується тривалий процес війни. Сучасна українська філософська думка відображає темпоральну травму у літературних формах [1, с. 148].

Сучасна філософська проза здебільшого намагається відтворити образи війни через літературну творчість, адже дана проблематика не має бути дефіцитною у репрезентації воєнних образів. В. Зебальт писав, що мовчання літератури перед катастрофою унеможливлює справжнє розуміння даного воєнного досвіду: "знищення німецьких міст у повітряній війні майже не залишило сліду в колективній пам'яті, принаймні, не такого, який був би адекватно зафіксований у літературі" [6, с. 25]. Фрагментарність досвіду війни, який неможливо всеохоплююче та вичерпно висловити та описати, заключається в ідеї апофатичності, де як зазначав В. Зебальт: "реальний масштаб руйнування був таким, що будь-яка спроба його опису неминуче здається недостатньою і навіть неправдивою" [6, с. 24]. На жаль, мова та мовні засоби не дозволяють охопити увесь досвід руйнування та трагізм війни. Травма, яка замкнена у мовчанні, дозволяє застосувати герменевтичний підхід, де досвід пережитого заполонений у надлишку образів та емоцій, адже травма є витісненим досвідом індивіда, який пережив дані події, але не здатен до норації. Ті, хто пережив бомбардування, часто не могли або не хотіли говорити про побачене [6, с. 26]. Тому важливим є герменевтичне прочитання текстів, де текст наближений до досвіду людини, яка була причетна до війни, і тому онтологія війни пов'язує досвід і мову як нерозривну складову причетності індивіда до відтворення подій. Пишучи про травматичний досвід війни, можна провести паралелі із сучасною філософською прозою, яка націлена висвітлити образи війни, що виникає як наслідок концептуальної лінії, де війна є межею мови, де свідчення і мовчання - це травматичний надлишок досвіду індивіда, як результат пережитого і чим потрібно поділитися [6, с. 27].

Спираючись на ідеї Марії Култаєвої для інтеграції проблем конструювання нового типу суб'єкта через мову, освіту та символи можна говорити про етико - критичний вимір аналітичної складової статті, де ідея педагогічного проєкту у філософії освіти і осмислення

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

війни як конструювання нового суб'єкта, адже сучасні наративи війни створюють нову людину, відбувається зміна свідомості суб'єкта під впливом війни у цивільному житті людини, у протилежному напрямку - формування військової свідомості індивіда [7, с. 125]. Та естетичні межі війни, які розглядає Марія Култаєва у своїх працях, мають форми роботи із пам'яттю, які дозволяють визначати межу відповідальності між забуттям та літературним образом, який естетизується лише в літературних межах без поважної на те уваги на належну пам'ять та поширення серед наступних поколінь. Важливим моментом відображення образу війни як у сучасній літературній спадщині, так і у минулих війнах є осмислення та репрезентація подієвих наслідків війни, адже в даному випадку відбувається боротьба не лише за територіальну цілісність, але і за мову, якою будуть описуватися дані події, впливи, сенси та цінності. Символічне поле впливу, яке розгортається на тлі військової агресії, є головним питанням у ситуації відповідальності та межі гуманізму. Марія Култаєва вводить поняття літературного образу війни не лише як відображення практичного застосування досвіду пам'яті та етичної складової, але, в першу чергу, моральна складова необхідної роботи культури з травматичним досвідом [9, с. 51].

У своїх працях Оксана Забужко репрезентує образи війни у сучасній філософській прозі не як подію, а як середовище, у якому відбувається “подорож”, яка інтегрується не виходом із війни, а внутрішньою формою її проживання. Осмислення війни як внутрішнього тривалого процесу руйнації суб'єкта залучено і відображено у творчості Оксани Забужко, де вона зазначає, що досвід не має кінця - він триває в нас [5, с. 120]. Тривалий шлях, який проходить суб'єкт у воєнному досвіді, закарбовується у пам'яті, мові та тривалому процесі ідентичності індивіда. Тобто внутрішнє проходження війни суб'єкта відображає зовнішню сферу подорожі суб'єкта крізь травматичний досвід. “Подорож не має завершення, бо її вимір — внутрішній” [5, с. 129]. Дотримуючись ідеї подорожі, Оксани Забужко можна прийти до висновку, що образ війни формує нового індивіда, який власне і стає основою для структури формування особистого та колективного досвіду, де військові дії відображаються на сторінках сучасної літератури.

Зводячи поняття Броніслава Вільдштейна “розладнаного” часу та Оксани Забужко “нескінченної подорож”, приходимо до висновку, що час не має початку і завершення, а інтегрується у просторі як процес, який викликає у індивіда відчуття розтягнутого та розірваного на шматки часу без структури [4, с. 200]. Принципово важливим питанням відтворення літературних образів війни для Оксани Забужко є те, що подорож занотовується мовою, адже лише за допомогою мови з'являється текст, а текст допомагає нам зібрати докупи досвід поколінь та залишити через пам'ять у фізичній літературній установці. Літературне відображення війни - це не описове явище, а щонайменше акт практичного досвіду. Тобто, Оксана Забужко запроваджує поняття подорожі як екзистенційного процесу, де подорож виступає літературною формою війни. Стратегічна екзистенційна втеча, яку описує у своїй творчості Оксана Забужко показує, що руйнівна сила війни застерігає особистість не лише від руйнації простору, але і суб'єктивності, адже відбувається деструктивізація пам'яті людини [4, с. 100]. Але в той же час індивід змушений зважитися на втечу від себе, від насаджувальної руйнації або трансформуватися, підлаштуватися. У даному випадку Оксана Забужко інтерпретує втечу як форму втрати свого буденного життя, але, водночас, дана втеча продукує людину на виживання, лише в цих умовах індивід спроможний на продовження життя [4, с. 220].

Звертаючись до філософської прози сучасних українських письменників, які задокументовують військову агресію, можна провести паралелі із ідеями Броніслава Вільдштейна, де війна виступає “розладненим” часом, де історичні події ведуть до екзистенційної кризи індивіда. Саме час стає каменем спотикання, коли відбуваються воєнні події, адже відбувається порушення самого способу існування у часі суб'єкта [1, с. 300].

Сучасні українські письменники, такі як: Павло Вишебаба, Максим Кривцов, Артем Чех, Андрій Любка, Богдан Журавель та Євген Герасименко демонструють у своїх текстах травматичний фрагментований час, який є незавершеним та постійно повторюваним, і головні герої даної творчості є застряглими у моменті травми, де минулі події постійно перебувають у теперішньому часі, а майбутнє продовження подієвості не мислиться як відкрита перспектива для розвитку післявоєнних подій. Події війни, які занотовуються в сучасній українській прозі, вибудовують сучасний український дискурс, де Богдан Журавель і Євгеній Герасименко створюють герменевтичне коло травматичного досвіду. Істина, яку

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

фіксують сучасні українські письменники через форму буттєвого саморозкриття в сучасному розумінні літературних образів війни можна інтерпретувати через герменевтичний підхід. Розуміння, яке передбачає герменевтичне коло, ставить в описові межі автора, текст і читача. Важливим моментом для розуміння філософської прози сьогодення є розуміння цілого через частини тексту, а частини тексту можливо зрозуміти лише через ціле. Війна, що є граничною ситуацією для людини, яка бере безпосередню участь у даному процесі, осмислює події, які відбуваються через тілесність, уривчастість та травматизм. Застосування герменевтичного підходу передбачає прочитання тексту Богдана Журавля через постійне повернення та переосмислення частини через тіло, тобто не відбувається лінійне розуміння тексту, в якому закладені травматичні події сучасності. Горизонти розуміння філософського тексту набувають екзистенційного виміру, де читач постійно виходить за межі прочитаного та інтерпретує текст через призму власного досвіду, якщо ми говоримо про акцентування на особі свідок. Позиції, з якими входить у поле прочитання тексту читач, має власні межі своїх етичних установок [3, с. 120].

Діалогічна форма прочитання творів Євгена Герасименка виводить читача у простір розкриття буття через мову. Саме мова передає усі свідомі установки та несе відповідальність за написане. Етична складова даного інтерпретаційного тексту свідчить про те, що не можна однозначно інтегрувати воєнний досвід у сенсі остаточного розуміння, адже усвідомлення межі сприйняття тексту відбивається на зміні сприйняття читачем даної інформації [2].

Сучасна українська проза воєнної літератури формує нову етичну установку, що, в свою чергу, є актом засвідчення воєнних подій, де відображається відповідальність індивіда перед реальністю, відповідальність воїна перед побратимами, перед сім'єю та державою. Виклики, які формує війна взаємодіють із культурними процесами, адже відбувається переосмислення досвіду істини та мови. Нова форма філософського письма, яка була започаткована Богданом Журавлем та Євгеном Герасименком, мають відтворення у сучасній філософській прозі. Дані події, які описують автори, осмислюються своєрідною філософією досвіду, адже образи війни трансформуються не лише сюжетними лініями, а відбувається входження у саму структуру буття, де суб'єкт знаходиться у розломленому стані та у постійній екзистенційній кризі. Образи війни - це образи пораненого тіла, постійна присутність смерті, недовершеності часу та фрагментарності людини. Саме у цьому сенсі тіло людини стає місцем істини, де осмислюється метафізика війни. Прозові твори Богдана Журавля стають призмою деміфологізації війни, адже біль тілесна та ментальна набуває трагічного досвіду. Образ війни, який описує військовий хірург, створює оголеність самої правди та стирається нарариватизація воєнних досвідів, культурні оболонки не мають значення , а більш суттєво і однозначно працює лише ситуація вибору та гола правда [2].

Євген Герасименко у сучасній філософській прозі своєю творчістю вводить поняття документально екзистенційних текстів, де досвід сучасних учасників воєнного процесу та свідчень очевидців стає досвідом колективної відповідальності, індивідуальна сутність людини не може ховатися за мову чи роль особистості у суспільстві, відбувається тотальна структурна відповідальність за свої вчинки, за свою свідомість, за свою екзистенційну складову буттєвого укорінення [2]. Етичні вимоги, які накладаються на філософську прозу, мають у своєму першопочатковому значенні поняття свідок, але свідок воєнного часу - це відповідальна особа, яка побачила жахи війни, але і несе тягар і відповідальність за побачене. Суб'єкт, занурений у стан війни, у процес, який відбувається у реальному просторі і часі, несе дану рефлексію у майбутнє. Воєнна тематика у сучасній філософській прозі не лише формує образи війни, а переживається і проживається у реальному часі, де мисленнєва категорія індивіда стає на новий рівень трагічного розірваного буття та формування автентичної ідентичності суспільства людини.

Відповідно до тих подій, які зараз переживає українське суспільство, формується онтологічна межа, яка руйнує простір, демонструє зміну пам'яті і мови, стверджується незавершеність часу, формуються нові етичні та естетичні межі та задокументовується суб'єктність особистості, яка в даному сенсі формує літературний образ війни через подію мислення. Літературна думка зливається із філософським спектром аналітичного мислення, де утворюється рефлексивна думка щодо того, як висловлюються воєнні події. Парадоксально, адже межа травматичного досвіду та “незавершеного” часу продукує на зародження нової мови, яка здатна висловити нову думку щодо того, які події відбуваються та заперечує мовчання, яке здавалось би не мало сенсу на обговорення воєнних подій.

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

Висновки. У даній роботі на підставі проведеного аналізу дослідження встановлено, що літературні образи війни у сучасній філософській прозі виходять за межі традиційної репрезентації подійності та набувають статусу онтологічного феномена. Війна постає як досвід руйнування простору, мови, пам'яті та часу, що призводить до формування нових способів мислення і письма. З аналітичної точки зору автору вдалося з'ясувати, що сучасна філософська проза функціонує як простір герменевтичного осмислення травми, де мовчання, фрагментарність і незавершеність стають структурними принципами тексту. Філософські ідеї П. Слотердайка, В. Г. Зебальда, Б. Вільдштейна, М. Культаєвої та О. Забужко дозволяють інтерпретувати війну як комплексний феномен, що охоплює як матеріальний, так і символічний виміри. Здійснивши поточний аналіз творчості сучасних українських авторів, зокрема Богдана Журавля та Євгена Герасименка, де війна осмислюється як досвід свідчення, дійшли до висновку, що формується нова етична установка відповідальності відображення війни. Літературний текст у цьому контексті виступає не лише формою відображення, але й способом переживання та передачі травматичного досвіду.

Таким чином, літературні образи війни стають подією мислення, у якій поєднуються філософський аналіз і художня рефлексія, формуючи нову мову опису граничних станів людського буття та екзистенції людини.

Список використаних джерел:

1. Вільдштейн, Б 2024. *Недовершений час.* Київ: Дух і літера, 640 с.
2. Герасименко, Є 2024. Щоденники війни. Доступно : <https://surl.li/blwgoy>. [24 Листопад 2025].
3. Журавель, Б 2025. *Букурія. Історія одного плавання.* Київ: Віхола, 264 с.
4. Забужко, О 2020. *Планета Полин: есеї.* Київ: Комора, 320 с.
5. Забужко, О 2016. *І знов я влізаю в танк.* Київ: Комора, 416 с.
6. Зебальд, ВГ 2023. *Повітряна війна і література*. Харків, 160 с.
7. Культаєва, М 2015. *Освіта і культура в контексті цивілізаційних змін: монографія*. Харків: ХНПУ, 280 с.
8. Культаєва, М 2014. 'Освітні стратегії Третього Рейху: ідеологічні засади та соціокультурні наслідки', *Філософія освіти*, № 2 (15), с. 45–56.
9. Слотердайк, П 2015. *Терор з повітря*, Київ: Дух і Літера, 120 с.

References:

1. Vildshtein, B 2024. *Nedovershenyi chas (Imperfect tens)*. Kyiv: Dukh i litera, 640 s.
2. Herasymenko, Ye 2024. *Shchodennyky viiny (Imperfect tens).* Dostupno: <https://surl.li/blwgoy>. [24 Lystopad 2025].
3. Zhuravel, B 2025. *Bukuriia. Istoriia odnoho plavannia (Bukuria. The story of one voyage)*. Kyiv: Vikhola, 264 s.
4. Zabuzhko, O 2020. *Planeta Polyn: esei (Wormwood planet: essays).* Kyiv: Komora, 320 s.
5. Zabuzhko, O 2016. *I znov ya vlizaiu v tank (And again I get into the tank).* Kyiv: Komora, 416 s.
6. Zebald, VH 2023. *Povitriana viina i literatura (Air warfare and literature).* Kharkiv, 160 s.
7. Kultaieva, M 2015. *Osvita i kultura v konteksti tsyvilizatsiinykh zmin: monohrafiia (Education and culture in the context of civilizational changes: monograph).* Kharkiv: KhNPU, 280 s.
8. Kultaieva, M 2014. 'Osvitni stratehii Tretoho Reikhu: ideolohichni zasady ta sotsiokulturni naslidky (*Education and culture in the context of civilizational changes: monograph*)', *Filosofiia osvity*, № 2 (15), c. 45–56.
9. Sloterdaik, P 2015. *Teror z povitria (Terror from the air)*, Kyiv: Dukh i Litera, 120 s.

Надійшло до видання / Received *26.11.2025*
Прийнято до друку / Accepted *12.01.2026*

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

DOI 10.33930/ed.2019.5007.57(1-2)-5
УДК 316.744:001.102

ІНФОРМАЦІЙНИЙ ПОРЯДОК ДЕННИЙ ЯК ФАКТОР ЕФЕКТИВНОСТІ СУСПІЛЬСТВА

Л. М. Панченко
В. К. Петренко

Анотація.

Актуальність теми дослідження. *Апріорна проблема пов'язана з тим, що інформаційний порядок денний не володіє статусом суб'єктності – він належить до категорії класичних об'єктів, якими на власний розсуд розпоряджаються повноцінні суб'єкти – в даному разі власники медіа-ресурсів, бенефіціари й, скажімо так, суспільно-політичні "куратори". Ключове запитання в даному разі можна подати в такій модальності: чи завжди потреби й інтереси суб'єктів, які генерують той чи інший інформаційний порядок денний, тотожні національним інтересам країни і глибинним потребам суспільства?*

Постановка проблеми. *Інформаційний порядок денний не є нейтральним відображенням реальності, а часто формується під впливом власників медіаресурсів, політичних бенефіціарів та інших зацікавлених суб'єктів, інтереси яких не завжди збігаються з національними інтересами та реальними потребами суспільства. За таких умов виникає суперечність між суспільною потребою в достовірному, змістовно виваженому й стратегічно зорієнтованому інформаційному середовищі та фактичною практикою нав'язування пріоритетів, які можуть бути ситуативними, маніпулятивними або кон'юнктурними. Це актуалізує необхідність дослідження інформаційного порядку денного саме як фактора ефективності суспільства, а також виявлення умов, за яких його формування відповідатиме не вузькогруповим інтересам, а суспільному благу.*

Аналіз останніх досліджень і публікацій. *Теоретичні підвалини аналізу інформаційного середовища та його смислових деформацій простежуються у працях Ж. Бодріяра, який акцентував увагу на феномені імплозії смислу в засобах інформації, а також у роботах М. Фуко, Х. Арендт і М.-Р. Труйо, де висвітлено зв'язок між владою, контролем над наративами та виробництвом соціально значущих смислів. У сучасних дослідженнях Г. Бека, А. Беннетта, Е. Чарлтон-Кларк, А. Кулі, А. Дукальскіса, С. Рейсоглу, М. Шермера, М. Стейнбергера та Г. Саада аналізуються новітні форми пропаганди, інформаційного відволікання, кризи правди, авторитарного впливу та технологій контролю масової свідомості. В українському науковому дискурсі важливе значення мають праці В. Петренка, М. Михальченка та З. Самчука, у яких порушуються питання інформаційно-комунікативних тенденцій сучасності, спотворення соціальної реальності, некоректного сприйняття дійсності та деформації ієрархії суспільних пріоритетів. Разом із тим, попри значний обсяг напрацювань, проблема інформаційного порядку денного як чинника саме суспільної ефективності, особливо в контексті українських реалій, потребує подальшої систематизації та поглибленого осмислення.*

Постановка завдання. *Пріоритетом дослідницьких зусиль є аналіз і систематизація умов, які визначають ефективність інформаційного порядку денного не для окремих персон, корпоративних інтересів чи зацікавлених сторін, а для суспільства в цілому, для національних інтересів країни.*

Виклад основного матеріалу. *Той факт, що інформаційне середовище є необхідною і здебільшого достатньою передумовою матеріалізації таких атрибутів духовної сфери, як світоглядні пріоритети, ідеї та цінності, не підлягає сумніву. В епоху інформаційного суспільства цей факт набув самоочевидних, тривіальних і реалістичних ознак, адже саме інформаційна мобілізація масової свідомості робить ту чи іншу ідейну преференцію ледь не безальтернативною і практично приреченою на успіх у сенсі підтримки масовою свідомістю.*

Висновки. *Ефективність інформаційного порядку денного значною мірою визначається силою інформаційно-комунікативних впливів, які формують не лише поточний стан суспільства, а й його уявлення про майбутнє. Сучасні медіатехнології дедалі активніше використовують маніпулятивні механізми: нав'язування ілюзії свободи, клішування мислення, підміну справді важливих питань другорядними або штучно створеними проблемами. Унаслідок цього суспільна увага відволікається від стратегічно значущих викликів, а інформаційний простір починає працювати не на потреби людей, а на кон'юнктурний порядок денний. Саме тому першочергового значення набуває очищення інформаційного та соціокультурного простору від маніпулятивних практик, що потребує розвитку критичного мислення, філософської рефлексії, компаративного аналізу та суспільного діалогу на засадах деліберативної демократії.*

Ключові слова: *інформаційний порядок денний, епоха інформаційного суспільства,*

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

ефективність суспільства, світоглядні альтернативи, ідейна сфера, масова свідомість, соціокультурна зумовленість.

INFORMATION AGENDA AS A FACTOR OF SOCIETAL EFFICIENCY

Lesya Panchenko
Volodymyr Petrenko

Abstract.

Relevance of the research. *The a priori problem lies in the fact that the information agenda does not possess the status of subjectivity; rather, it belongs to the category of classical objects that are shaped at the discretion of full-fledged subjects, namely media owners, beneficiaries, and, so to speak, socio-political "curators." The key question in this regard may be formulated as follows: do the needs and interests of the actors who generate a particular information agenda always coincide with the national interests of the state and the deeper needs of society?*

Problem statement. *The information agenda is not a neutral reflection of reality; rather, it is often shaped under the influence of media owners, political beneficiaries, and other interested actors whose interests do not always coincide with national interests and the actual needs of society. Under such conditions, a contradiction arises between society's need for a reliable, substantively balanced, and strategically oriented information environment and the actual practice of imposing priorities that may be situational, manipulative, or conjunctural. This makes it necessary to study the information agenda precisely as a factor of societal effectiveness, as well as to identify the conditions under which its formation would serve not narrow group interests but the public good.*

Analysis of recent research and publications. *The theoretical foundations for the analysis of the information environment and its semantic distortions can be traced in the works of J. Baudrillard, who drew attention to the phenomenon of the implosion of meaning in the media, as well as in the writings of M. Foucault, H. Arendt, and M.-R. Trouillot, which illuminate the relationship between power, control over narratives, and the production of socially significant meanings. Contemporary studies by G. Beck, A. Bennett, E. Charlton-Clarke, A. Cooley, A. Dukalskis, S. Reisoglu, M. Shermer, M. Steinberger, and G. Saad examine new forms of propaganda, informational distraction, the crisis of truth, authoritarian influence, and technologies of control over mass consciousness. In Ukrainian scholarly discourse, the works of V. Petrenko, M. Mykhalchenko, and Z. Samchuk are of particular importance, as they address issues of contemporary information and communication trends, distortions of social reality, inadequate perception of actuality, and the deformation of the hierarchy of social priorities. At the same time, despite the considerable body of research, the problem of the information agenda as a factor specifically of societal effectiveness, especially in the context of Ukrainian realities, still requires further systematization and deeper reflection.*

Research task. *The priority of the research effort is to analyze and systematize the conditions that determine the effectiveness of the information agenda not for individual persons, corporate interests, or заинтересованные parties, but for society as a whole and for the national interests of the state.*

Main material presentation. *There is little doubt that the information environment is a necessary and, to a large extent, sufficient prerequisite for the materialization of such attributes of the spiritual sphere as worldview priorities, ideas, and values. In the era of the information society, this fact has acquired self-evident, trivial, and realistic features, since it is precisely the informational mobilization of mass consciousness that renders one or another ideological preference nearly uncontested and practically destined for success in terms of mass support.*

Conclusions. *The effectiveness of the information agenda is largely determined by the power of informational and communicative influences, which shape not only the current state of society but also its vision of the future. Contemporary media technologies increasingly rely on manipulative mechanisms, including the imposition of an illusion of freedom, the clichéd structuring of thought, and the substitution of genuinely important issues with secondary or artificially constructed problems. As a result, public attention is diverted from strategically significant challenges, while the information space begins to serve not the needs of people but a conjunctural agenda. For this reason, the cleansing of the information and sociocultural space from manipulative practices becomes a priority, requiring the development of critical thinking, philosophical reflection, comparative analysis, and public dialogue grounded in the principles of deliberative democracy.*

Keywords: *information agenda, era of information society, efficiency of society, worldview alternatives, ideological sphere, mass consciousness, sociocultural conditioning.*

Актуальність теми дослідження. Апріорна проблема пов'язана з тим, що інформаційний порядок денний не володіє статусом суб'єктності – він належить до категорії класичних об'єктів, якими на власний розсуд розпоряджаються повноцінні суб'єкти – в даному разі власники медіа-ресурсів, бенефіціари й, скажімо так, суспільно-політичні "куратори". Ключове запитання в даному разі можна подати в такій модальності: *чи завжди*

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

потреби й інтереси суб'єктів, які генерують той чи інший інформаційний порядок денний, тотожні національним інтересам країни і глибинним потребам суспільства? Бо якщо така тотожність є сумнівною, то закономірно виникає наступне запитання: *як у таких випадках бути суспільству, в який спосіб і за рахунок яких інструментів і механізмів забезпечити імплементацію на практиці національних інтересів – принаймні тієї її складової, яка стосується інформаційного середовища і формування інформаційного порядку денного?* Власне, останнє за ліком запитання й визначає основний масив актуальності даного дослідження

Постановка проблеми. У сучасному інформаційному суспільстві інформаційний порядок денний перетворився на один із визначальних чинників формування масової свідомості, суспільних пріоритетів і моделей реагування на актуальні виклики. Водночас проблема полягає в тому, що інформаційний порядок денний не є нейтральним відображенням реальності, а часто формується під впливом власників медіаресурсів, політичних бенефіціарів та інших зацікавлених суб'єктів, інтереси яких не завжди збігаються з національними інтересами та реальними потребами суспільства. За таких умов виникає суперечність між суспільною потребою в достовірному, змістовно виваженому й стратегічно зорієнтованому інформаційному середовищі та фактичною практикою нав'язування пріоритетів, які можуть бути ситуативними, маніпулятивними або кон'юнктурними. Це актуалізує необхідність дослідження інформаційного порядку денного саме як фактора ефективності суспільства, а також виявлення умов, за яких його формування відповідатиме не вузькогруповим інтересам, а суспільному благу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика інформаційного порядку денного, медійного впливу та маніпуляції масовою свідомістю розкривається в низці філософських, соціально-політичних і культурологічних праць. Теоретичні підвалини аналізу інформаційного середовища та його смислових деформацій простежуються у працях Ж. Бодріяра, який акцентував увагу на феномені імплозії смислу в засобах інформації, а також у роботах М. Фуко, Х. Арендт і М.-Р. Труйо, де висвітлено зв'язок між владою, контролем над наративами та виробництвом соціально значущих смислів. У сучасних дослідженнях Г. Бека, А. Беннетта, Е. Чарльтон-Кларк, А. Кулі, А. Дукальскіса, С. Рейсоглу, М. Шермера, М. Стейнбергера та Г. Саада аналізуються новітні форми пропаганди, інформаційного відволікання, кризи правди, авторитарного впливу та технологій контролю масової свідомості. В українському науковому дискурсі важливе значення мають праці В. Петренка, М. Михальченка та З. Самчука, у яких порушуються питання інформаційно-комунікативних тенденцій сучасності, спотворення соціальної реальності, некоректного сприйняття дійсності та деформації ієрархії суспільних пріоритетів. Разом із тим, попри значний обсяг напрацювань, проблема інформаційного порядку денного як чинника саме суспільної ефективності, особливо в контексті українських реалій, потребує подальшої систематизації та поглибленого осмислення.

Постановка завдання. Пріоритетом дослідницьких зусиль є аналіз і систематизація умов, які визначають ефективність інформаційного порядку денного не для окремих персон, корпоративних інтересів чи зацікавлених сторін, а для суспільства в цілому, для національних інтересів країни.

Виклад основного матеріалу. У західній суспільній думці термін "порядок денний" (англійською "agenda") набув вірусного поширення впродовж попередніх півтора десятиліть: це пов'язано насамперед і в основному з гомогенізацією двох факторів: тематичної ієрархії, яка превалює в мейнстрімних ЗМІ, а також способів осмислення проблемних викликів, що призвело до появи сумнозвісних "методичок" і "темників", які окреслювали діапазон інтерпретацій, "рекомендованих" бенефіціарами цих ЗМІ – тобто інформаційних версій, котрі є якщо не бажаними, то, щонайменше, прийнятними для них.

За всієї нібито очевидності інформації, наведеної в попередньому реченні, для уникнення непорозумінь і різнотлумачень усе-таки необхідна низка додаткових уточнень за багатьма позиціями. Передовсім потребує змістовного увиразнення природа і соціальні наслідки зазначеної вище "гомогенізації": звичайно, має право на існування теза про консолідаційні опції такої, з дозволу сказати, інформаційної єдності, однак консолідація подібного ґатунку буде наділена ознаками ефективності лише в тому разі, якщо вона стосуватиметься ієрархій пріоритетів, котрі повністю відповідають буттєвим реаліям, а не є

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

продуктом, скажімо так, “соціальної інженерії” і навіювань засобами технологій нейро-лінгвістичного програмування (НЛП).

Якщо виконання завдання-максимум у форматі абсолютної відповідності інформаційного порядку денного буттєвим реаліям із тих чи інших причин є недосяжним за конкретно-історичних умов і обставин, якщо, послуговуючись терміном Ж. Бодріяра, доводиться констатувати “імплозія смислу в засобах інформації” то імперативних ознак набуває вимога повноцінного суспільного дискурсу щодо ієрархії значущості всіх елементів системи інформаційної картини світу [1]. Бо якщо така вимога не дотримана, то можна констатувати суб’єктивізм і тенденційність щонайменше запропонованого масовій свідомості інформаційного рельєфу, а щонайбільше – смислових маркерів, за допомогою яких споживачу інформаційних послуг пропонують визначатися з приводу основних “за” та “проти”, а також ключових альтернатив.

Фундаментальним викликом нашого сьогодення є якраз відсутність повноцінного суспільного дискурсу щодо ієрархій значущості інформаційних приводів: “Найбільш загрозливою є проблема неспроможності аргументовано визначити ієрархію проблем, небезпек і викликів, наслідком чого є нездатність вибудувати симетричну ієрархію засобів подолання існуючих негараздів” [4, с. 171]. Вірогідно, така неспроможність як певний наслідок обумовлена цілком об’єктивно тією простою причиною, що аргументовано довести пріоритетність маргінальних, ілюзійних та світоглядно химерних проблем вочевидь непросто.

Тому бенефіціари гомогенізації інформаційного порядку денного передбачувано перестрибують через фазу аргументаційно насиченого суспільного дискурсу, організованого на принципах деліберативної демократії, пропонуючи публіці одразу перейти до фази розв’язання проблем, “альтруїстично” запропонованих мейнстрімними ЗМІ в статусі не менш як “екзистенційних викликів сьогодення”. А от наскільки такі “виклики” у форматі медійних пріоритетів щодо популяризації ідентифікаційного абсурдизму (за принципом – я себе так бачу), DEI-фемінізму, “розбудженої свідомості” (wokeism), позитивної дискримінації, політики провини, культури відміни і т. п. відповідають критеріям визначальних екзистенціалів сьогодення, то тут запитань залишається значно більше, ніж переконливих відповідей.

Насамперед сумніви викликає сам глобалізаційний намір запропонувати універсальну ієрархію проблемних факторів, позаяк нерівномірність соціально-економічного розвитку об’єктивно й закономірне призводить до симетричної нерівномірності значень тих чи інших проблем. Якщо в країні більшість населення змушене виживати на $2 на добу (Нігер, Бурунді, Чад і далі за списком близько двох десятків країн), то в них *пріоритетного значення набуває завдання-мінімум не померти з голоду*, а *не дотримання захмарних завдань-максимумів у форматі екологічних стандартів, не поступальне підвищення рівня комфорту і якості обслуговування в аеропортах, не забезпечення туалетами всіх можливих і неможливих гендерів та десятки інших “не”*.

Якщо такі тривіальні причинно-наслідкові зв’язки ігноруються, якщо натомість доводиться мати справу з ультимативними формами “слідування у фарватері цивілізаційного поступу”, то доводиться мати справу з тим, що впродовж кількох попередніх років відбувається в зоні Сахелю – з радикальним запереченням західних цінностей, з вимогами вивести військові підрозділи Франції та інших країн Заходу і перехід під безпекову парасольку Росії, Китаю чи будь-кого, хто виявить хоча б трохи більше такту й бажання зрозуміти місцеву специфіку, ніж нахабні спроби нав’язати через ЗМІ неоліберальну ієрархію смислів і значень, яка встигла збанкрутувати навіть на Заході.

Власне, це і є одним із основних пояснень тієї внутрішньої логіки процесу, яка призвела до кризи чи навіть краху світопорядкових реалій, з якою доводиться мати справу й Україні також – причому, в найжорсткішій і найжорстокішій з усіх можливих форм, у формі повномасштабної війни, розпочатої Росією проти нас чотири роки тому. А втім, Україна змушена сплачувати подвійну ціну за слідування у фарватері інформаційного порядку денного мейнстрімних ЗМІ, бо окрім війни пересічний українець щодня відчуває на собі інформаційний пресинг неоліберального абсурдизму з вимогами відповідати все новим “цивілізаційним щаблям”.

На щастя, прожитковий мінімум в Україні перевищує $2 на добу країн зони Сахелю, однак це не означає, що український пенсіонер, який цієї зими сплачував лише за де-факто

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

неіснуюче комунальне тепло понад 5 тисяч гривень (за умови пенсії в ті ж таки 5 тисяч гривень), без роздратування вислуховує "етичні настанови" ЗМІ про те, що "необхідно повною мірою забезпечити інклюзивні потреби всіх і кожного", позаяк це – "тест на нашу відповідність нормам цивілізованого світу". Українському пенсіонеру дуже кортить запитати, наскільки нормам цивілізованого світу відповідає ситуація, за якої його пенсії вистачає лише або на сплату комунальних послуг, або на придбання необхідних медикаментів, або на мінімальну продуктову корзину (про такі недоречності, як оновлення гардеробу, косметичний ремонт квартири чи узвичаєний для пенсіонерів Заходу відпочинок за кордоном український пенсіонер навіть не заїкається).

Однак український пенсіонер не може реалізувати своє конституційне право задати таке запитання, як, зрештою, і сотні інших по-справжньому онтологічно резонансних (а відтак – de facto, а не віртуально екзистенційних) запитань. Точніше кажучи, задати він їх може, а от досягти мети, щоб такі запитання були почуті суспільством, практично неможливо, бо для цього запитанню потрібно бути важливою складовою інформаційного порядку денного, який – визнаємо відверто – живе не життям пенсіонерів (зрештою, як і життям абсолютної більшості українців), а життям і інтересами своїх фактичних власників і бенефіціарів, які, послуговуючись іконічною формулою, безнадійно далекі від народу.

Це нагадує дивакуватий симбіоз антиутопій у стилі Джорджа Оруела та "Аліси в Задзеркаллі", змальований доктором філософії і професором маркетингу в Університеті Конкордія (Монреаль, Канада) Ґадом Саадом у новітній алармістській книзі "Суїцидальна емпатія: вмирати, щоб бути добрим" [13]. Автор є провідним публічним інтелектуалом у сфері осмислення патогеннних ідей, які руйнують логіку, здоровий глузд і розуміння причинно-наслідкових зв'язків. Він аналізує катастрофічні наслідки перегляду моральних пріоритетів, здійсненого прогресистською елітою, що призвело до безлічі негативних наслідків у діапазоні від заграваання з насильницькими злочинцями та захистом ґвалтівників і до таврування самооборони як токсичної поведінки.

Автор зазначає, що впродовж попередніх півтора десятиліття культивувалася "система зворотної моралі", в межах якої сильні та успішні демонізувалися, а слабкі й деструктивні прославлялися. Це призвело до божевільних інверсій: масовій свідомості навіюють потребу віддати перевагу нелегальним мігрантам перед законними громадянами, наркоманам дозволяють загрожувати безпеці дітей у громадських місцях, а трансгендерних "жінок" прирівнюють у правах до біологічних жінок у спорті. Підсумковий вердикт Ґ. Саада невтішний: *здоровий глузд* буквально тоне у вирі *абсурдного співчуття*.

Тому не варто дивуватися, що сьогодні нам доводиться мати справу зі стрімким занепадом західної цивілізації, з її самодискредитацією і латентним демонтажем, фатальні наслідки якого не лише для Заходу, а й для людства в цілому важко навіть уявити, позаяк вони можуть стосуватися найрізноманітніших сфер життєдіяльності кожної людини зокрема й людства в цілому. Суїцидальна емпатія – це емблема світоглядно неадекватного суспільства, яке поступається самовиживанням в ім'я згубної політкоректності, фактично роблячи вибір на користь власної загибелі.

Тематично й аргументаційно спорідненою з книгою Ґ. Саада є новітнє дослідження Саліха Рейсоглу "Втрата соціального інтелекту: основна причина проблем у ринковій економіці та демократії" [11]. Автор привертає увагу до такого поширеного в умовах сучасного інформаційного порядку денного явища, як надання пріоритетного значення абсолютно неістотним чи навіть неіснуючим проблемним факторам, на тлі яких на згадку про справжні проблеми (за висловом С. Рейсоглу, "слонів у кімнаті") існує неписане табу, внаслідок чого поріг соціального інтелекту, необхідний для належного функціонування ринкової економіки та демократії, підвищується з кожним днем, а натомість рівень самого соціального інтелекту невпинно знижується. За результатами системного аналізу автор приходить до невтішного висновку: свобода вибору не має істотного значення, якщо суспільство позбавлене можливості вибирати. Іншими словами, в ситуації, *коли суспільство стає настільки безпорадним, що ним безпардонно маніпулюють, ринкова економіка та демократія не лише не виконують своїх функцій апостеріорі, а й не можуть належним чином їх виконувати апріорі.*

Зауважену С. Рейсоглу тенденцію надання пріоритетного значення абсолютно неістотним чи навіть неіснуючим проблемним факторам аналізує Еллі Чарльтон-Кларк у книзі "Як людство втратило свою концентрацію: теорія відволікання уваги" [8]. На багатьох

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

показових прикладах авторка ілюструє, як на початку XXI століття людська концентрація систематично й цілеспрямовано руйнується інформаційним порядком денним мейнстрімних медіа. Це призводить до виникнення своєрідної паралельної реальності, в межах якої запитання "а чи була війна в Іраку?" для більшості споживачів інформаційного продукту набуває аж ніяк не іронічних ознак. Дослідження Е. Чарльтон-Кларк наполягає на необхідності регулярної реінтерпретації ключових смислів і значень, бо лише в такий спосіб можна уникнути інерції відволікання уваги на периферійні тренди та другорядні пріоритети.

Окрім нерівномірності соціально-економічного розвитку, яка об'єктивно й закономірне призводить до симетричної нерівномірності значень тих чи інших проблем, репрезентованих інформаційним порядком денним, ще одним істотним фактором, який практично унеможливлює однакову ієрархію значущості елементів інформаційної картини світу в глобальному масштабі, є аспект соціокультурних відмінностей між різними регіонами світу, країнами і народами.

Можна стверджувати, що цей чинник навіть більш визначальний, ніж соціально-економічні відмінності, оскільки соціально-економічні параметри в принципі підлягають оперативному вирівнюванню (гомогенізації), а от соціокультурна навантаженість сприйняття є принципово неусувною: вона функціонує в режимі своєрідних парадигм, кожна з яких оперує власною логікою смислів і значень, що сформувалася на підставі попереднього соціокультурного досвіду. Унікальність і неповторність цих досвідних даних обумовлюють саме такий, а не інший рельєф смислів і значень. За цих обставин наміри навіяти масовій свідомості думку, що побудова нових пандусів для небагатьох членів суспільства має більше значення, ніж фізичне виживання абсолютної більшості суспільства, приречені не просто на нерозуміння, а на агресивну протидію, внутрішня логіка якої за принципом доміно може призвести до непередбачуваних соціальних деструкцій.

Тут важко уникнути очевидного запитання: чому такі не надто складні для розуміння причинно-наслідкові реалії постійно ігноруються тими, хто форматує інформаційний порядок денний? Спроб відповідей у новітній історії суспільної думки не бракувало: приміром, Мішель Фуко свою аргументаційну позицію виразно окреслив це явище понад півстоліття тому у фундаментальних працях "Археологія знання" ("L'archéologie du savoir", 1969) та "Наглядати і карати" ("Surveiller et punir. Naissance de la prison", 1975). На його думку, нав'язувати суспільству свій інформаційний порядок денний смислів і значень – це імперативна ознака будь-якої влади, її своєрідний геном. Натомість директор Інституту глобальних досліджень культури Мішель-Рольф Труйо у книзі "Замовчування минулого: влада та виробництво історії" пропонує переконливу версію того, що забезпечення політичних інтересів можливе як у разі "створення" історії в спосіб цілеспрямованого поширення певних наративів і пропагандивних ерзаців, так і за рахунок застосування діаметрально протилежної технології – замовчування окремих епізодів і сторінок історії [16].

Діагностика М. Фуко та М.-Р. Труйо є не надто втішною, однак існують і значно драматичніші пояснення поширеності латентного авторитаризму й тоталітаризму. Цей аспект був ґрунтовно осмислений і проартикульований Ханною Арендт у "Витоках тоталітаризму" – зокрема, в процесі формулювання концепції *держави стеження* (*surveillance state*) [5]. Авторка проаналізувала соціальні інститути та функціонування тоталітарних рухів, зосереджуючи увагу на двох найбільш виразних формах тоталітарного правління XX століття – нацистській Німеччині та сталінській Росії, які вона позиціонувала як дві сторони однієї медалі. Х. Арендт слушно зауважила роль пропаганди у становленні й закріпленні тоталітаризму як чогось самоочевидного на рівні масової свідомості, а також подальшого латентного самоцензурування як остаточного "закриття питання демократії".

Ознаки держави стеження, на яку звернула увагу Х. Арендт, не залишилися в минулому, а виразно простежуються і в багатьох аспектах життєдіяльності першої чверті XXI століття. Це виразно ілюструє Майкл Стейнбергер у книзі "Філософ у долині: Алекс Карп, Палантір та піднесення держави спостереження" [15]. Заснована в 2003 році корпорація Palantir створює програмне забезпечення для інтеграції даних: її технологія обробляє величезні обсяги інформації і скеровує пріоритетні зусилля на допомогу уряду США у війні з тероризмом. Нині це – світовий гігант вартістю понад $400 млрд, програмне забезпечення якого використовується основними розвідувальними службами, армією США, десятками федеральних агентств та корпоративними гігантами на кшталт Airbus та BP.

Однак навіть у цій бочці меду не обійшлося без ложки дьогтю: політикам кортить

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

використати унікальні можливості Palantir на свою користь – це, зокрема, простежується на прикладі скандальних витоків інформації з президентських виборів 2020 року. Після перемоги Дональда Трампа на виборах 2024 року він не наполіг на політично вигідному йому та його політичній силі оприлюдненні зловживань лише тому, що опосередковано це негативно позначилося б на репутації структури, яка позиціонується Сполученими Штатами їх своєрідною технологічною візитівкою.

Зрештою, інформаційні зловживання під час президентських виборів у США не вичерпуються "творчими підходами" до підрахунку результатів – значні розбіжності простежувалися на рівні оприлюднення соціологічної динаміки виборчого процесу. Зокрема, похибка соціологічних опитувань (average pollster error in the 2020 US Presidential Rase) на користь Джозефа Байдена коливалася в діапазоні від 2% до 9%. Чому це має значення? Тому, що коли різниця електоральних уподобань практично перебуває в межах соціологічної похибки, а медіа в один голос стверджують, що перевага одного з кандидатів сягає ледь не 10% відсотків, то для пересічного виборця це втілюється в навіювальному сигналі про апріорну визначеність результатів, а відтак і про деморалізацію електорату того кандидата, який нібито зазнає поразки. Чи здійснює це вплив на остаточні результати виборів? Цілком можливо – власне, на це й робився розрахунок під час вибору на користь застосування таких зловживань.

Наведений приклад з новітнього історичного досвіду США повчальний для України з багатьох міркувань: окрім власне виборчого кейсу тут актуалізується незвична для вітчизняного стереотипізму проблема упередженості методологій опитувань, а відтак і нікчемності ледь не сакралізованого у вітчизняних широтах аргументу соціологічних опитувань. Ідеться про те, що на практиці соціологія має дуже мало спільного з об'єктивним і неупередженим з'ясуванням наявного status quo в тій чи іншій сфері суспільного буття і свідомості – значно частіше вони скеровує свої зусилля на, скажімо так, "створення імпульсу", спонука й зацікавленості в певному status quo, який на даний момент є вірогідним – і не більше.

Під час презентування свого інформаційного порядку денного медіа намагаються повною мірою використати опцію "створення імпульсу" для потреб генерування *вірусних епізодів* (*viral moments*), які забезпечують глядацькі симпатії, а значить – і операційні прибутки. Така специфіка причинно-наслідкових зв'язків для фахівців є тривіальною, однак масова свідомість з нею необізнана, тому на цій необізнаності відбуваються регулярне паразитування як медійних бенефіціарів, так і політиків та політичних сил, які намагаються в будь-який спосіб отримати конкурентні переваги.

Концептуалістика авторитаризму та тоталітаризму, започаткована Х. Арендт, має виразних послідовників і в наш час – наприклад, Алексендр Кулі та Алексендр Дукальскіс у книзі "Диктуючи порядок денний: відродження авторитаризму у світовій політиці" розкривають, як сучасні авторитарні держави протидіють правам людини та демократії в різних сферах глобального управління [9]. Автори висувають теорію авторитарного "snapback" – мегатренду сучасності, в межах якого недемократичні країни обмежують транснаціональний резонанс ідей свободи і демократії, а натомість поширюють у публічній сфері ідейних антиподів.

Загалом же, як зауважує Брайєн Рісмен, наші сучасники переживають ефект дежавю: епоха тоталітарних авторитарних режимів, яка, здавалося б, безповоротно відійшла в минуле спочатку по закінченню спочатку Другої світової війни, а згодом – і після падіння Берлінського муру, в другій-третій декадах XXI століття латентно повертає втрачені позиції [12]. Як переконливо доводить автор, диктатури все частіше скеровують пріоритетні зусилля на підпорядкування своїм інтересам судової системи, на перетворення її в легітимаційну індульгенцію і маріонетковий інструмент політичного зловживання.

В англомовному суспільствознавстві термін порядок денний здебільшого вживають без уточнюючих прикметників "інформаційний" та "політичний" з причин уникнення латентної тавтології, оскільки за замовчуванням вважається, що кожен порядок денний так чи інакше є інформаційним та політичним. Інша річ, що дослідницько-аналітичні зусилля потребують уточнення питомої ваги інформаційної, політичної та інших складових конкретного (кейсового) порядку денного, тоді уточнюючі прикметні доречні й навіть безальтернативні.

Так само простежується тенденція підвищення питомої ваги політичної складової в

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

інформаційному порядку денному початку XXI століття – і тут справа не лише, а інколи й не стільки в політичному пресингу медіа-сфери, скільки в тому, що кожен формат інформаційного порядку денного апріорі вагітний відповідними політичними наслідками: тобто *навіть якщо ініціатори, автори й суб'єкти інформаційного порядку денного не переслідують жодної політичної мети і не мають так само жодних зобов'язань перед будь-якою політичною силою, імплементація ієрархій смислових і значеннєвих пріоритетів, закладена в ухвалений канон інформаційного порядку денного неухильно призведе до цілком передбачуваних політичних наслідків у формі світоглядних та ідеологічних пріоритетів масової свідомості.* Власне, саме з цієї причини аспект інформаційного порядку денного володіє настільки високим резонуючим суспільно-політичним ефектом.

Однак здебільшого політики та довколаполітичне оточення не уникають можливості здійснювати цілеспрямований (безпосередній чи опосередкований – це справа тактичних нюансів) вплив на формування інформаційного порядку денного. Цей секрет Полішинеля настільки очевидний, що не потребує демаскувальних процедур. А ще він чим далі, тим більше дратує навіть аргументаційно невибагливу публіку. Професорка політології Єльського університету Елен Лендемор виразно висвітлює цю тенденцію в нещодавно опублікованій резонансній книзі "Політика без політиків: аргументи на користь громадянського правління" [10].

Авторка оприлюднює провокативне (mind-blowing) запитання: а чи потрібні нам так звані "кар'єрні політики" взагалі? І якщо потрібні, то наскільки і в яких випадках? Можливо, за належних умов пересічні громадяни спроможні здійснювати управління не гірше, ніж ангажовані й "заохочені" зовнішніми чинниками політичні діячі? Враховуючи, що ці запитання сформульовані не дилетантом, не важко уявити рівень розчарування представників спеціалізованої свідомості в якості сучасного політичного класу – причому, в глобальному масштабі, безвідносно до національної специфіки, яка, безперечно, наявна, проте в контексті загальної кризи політичної діяльності не має принципового значення.

Спорідненій проблематиці присвячена книга "Пропагандистські війни: як світова еліта контролює те, що ви бачите, думаєте та відчуваєте" провідного суспільно-політичного аналітика США Гленна Бека, в якій автор розкриває залаштункові причинно-наслідкові зв'язки найбільших джерел дезінформації Заходу [6]. На багатьох резонансних прикладах автор ілюструє сумнівну релевантність буттєвим реаліям абсолютної більшості алармістських інформаційних приводів, а в багатьох випадках – і категоричну відсутність достовірності. Саме в такий спосіб технології приманки та псевдонаукового контенту сміттєвого рівня інформаційно обслуговують порядок денний неоліберальної ідеології, а обслуговуючи його інформаційно, вони за сумісництвом обслуговують і світоглядно, політично, економічно тощо.

Не випадково словосполучення "*brain rot*" (*засмічення мозку*) було обрано Окфордським словником словом 2024 року. Більшість дослідників визнають, що радикалізація медійної риторики – це не випадковість: вона достеменно необхідна за умов і обставин посилюваної недовіри до мейнстрімних ЗМІ. Вона є своєрідним способом "підняти ставки", здійснюючи маніпулятивний вплив засобом істерії. Загалом же гра на стереотипах (зловживання стереотипами) вже давно перетворилася на політичний інструмент. А щоб грати на стереотипах, їх необхідно спочатку створити: така мета досягається насамперед за рахунок інформаційного пресингу певного рівня концентрації і тематичної спрямованості (акцентованості). Так створюються інформаційні (а за сумісництвом також ідеологічні, аксіологічні, етичні, квазіпроблемні тощо) пастки, потрапивши в які, масова свідомість опиняється в зачарованому колі світоглядних фантомів, сконцентрувавшись на яких, утворюється те, що англійською має назву *blind spot* (*сліпа пляма*) щодо реальних, визначальних проблемних викликів.

У книзі "Правда: що це таке, як її знайти і чому вона досі важлива" Майкл Шермер наполягає, що в наші часи, які прийнято вважати епохою постправди, *правда не просто має значення, а й украй необхідна для індивідуального та суспільного прогресу* [14]. Автор аргументовано доводить пріоритетність критичного мислення та наполягає на відновленні інтелектуальних та етичних основ функціонування того, що в наш час усе ще має назву демократії. І таке відновлення потрібно здійснювати, беручи за деонтологічний взірець пріоритет правди – наскільки б складним та незручним він інколи не був.

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

У схожий спосіб міркує також Алан Беннет у новітньому дослідженні “Дипфейки: та право на правду”: він досліджує одну з найбільш визначальних трансформацій сучасної епохи: крах визначеності [7]. У книзі покроково простежено, як мейнстрімні медіа дестабілізують людське сприйняття у спосіб інтерпретативного, артикулятивного, візуального й т. п. спотворення реальності. Автор аргументаційно та ілюстративно доводить, що протистояння між *видимістю* та ***реальністю*** простежується крізь усю історію людства – пролягаючи з часів тіней на стінах печери Платона й до сучасних теорій інтерпретації та контролю влади над домінантами наративу.

Збереження демократичних основ життя та людської гідності в епоху дипфейків – завдання вочевидь не просте. Йому протистоїть чимало вагомих факторів – зокрема, інформаційний пресинг як детермінанта феномену спонтанної покупки. Це результуючий ефект такого феноменологічного відгалуження ідеології епохи інформаційного суспільства, як “продаж повітря”, який відбувається в різних формах – “продажу оптимізму” (здебільшого в соціальних мережах), “продажу оптимізму” (на рівні медійого мейнстріму) та “продажу майбутніх новин” (на рівні політично ангажованих інформаційних порядків денних).

У наш час, висловлюючись у термінах консюмеризму, медіа все частіше продають не теперішні, а майбутні новини, тестуючи в такий спосіб готовність масової свідомості до різних суспільно-політичних альтернатив: якщо публіка ентузіастично сприймає запропоновану версію подій, то в подальшому скеровуються необхідні зусилля в напрямі приведення суспільної дійсності у відповідність до фейкового контенту; якщо ж масова свідомість не виказує задоволення з приводу запропонованого інформаційного порядку денного, то його просто замінюють на інший контент – здебільшого так само фейковий і так само спрямований на апробацію суспільних симпатій та антипатій.

Не варто дивуватися, що в такій системі інформаційних координат “панує тотальна неспроможність адекватно витлумачити життя на рівні здорового глузду, тверезої думки, а, тим більше, понятійно-термінологічно відтворити думку” [2, с. 4-5]. А найгірше те, що такий симптом чи навіть діагноз був зауважений провідними вітчизняними фахівцями в галузі соціальної філософії та філософії історії майже три десятиліття тому, а складається таке враження, ніби наведені рядки були написані сьогодні чи вчора.

Це до біса сумно: таке враження, що в Україні з 1990-х час зупинився, закляк, завмер, а сама країна перетворилася на мимовільну заручницю межичасся. Зрештою, сутність окресленої проблеми та її наслідки вкорінені значно глибше: поки Україна продовжує топтатися в трясовині межичасся, інші країни інтенсивно розвиваються, випереджаючи нас на десятиліття й створюючи для себе конкурентні переваги на настільки віддалену перспективу, що вона, за багатьма експертними оцінками, підпадає під критеріальні ознаки такого маркера, як *назавжди*.

Тому у фаховому середовищі консенсусних ознак набуває вердикт, відповідно до якого наслідком “некоректного сприйняття дійсності та приділення гіпертрофованої уваги маргінальним тенденціям є загостренням проблем справжніх і першочергових, які все частіше й виразніше набувають хронічних ознак, ставлячи під сумнів повноцінне функціонування не лише науково-освітньої сфери України, а й суспільства та держави в цілому” [4, с. 171]. Навіть за великого бажання наведену тезу спростувати важко, адже якщо увага інформаційного порядку денного зосереджена переважно (а, тим більше, виключно) на уявних проблемних викликах, то це автоматично призводить до переходу в хронічну фазу, наслідки якої є завжди якщо не фатальними, то, щонайменше, далекосяжними в своїй згубній негативістиці.

Висновки. Підводячи підсумок аналізу й систематизації умов, які визначають ефективність інформаційного порядку денного, треба визнати, що “інформаційно-комунікативні впливи є тим комплексним чинником, який істотно визначає ефективність життєдіяльності суспільства на рівні як фактичного статус-кво, так і в розумінні вірогідних перспектив і можливих напрямів еволюціонування” [3, с. 246]. Зрештою, розуміння таких реалій було очевидним ще сотню років тому, бо Сталін не випадково стверджував: дайте мені слухняні ЗМІ – і я перетворю на худобу весь народ. Джордж Оруел у “Фермі тварин” (1944) змалював утілення на практиці сталінської ідеї дуже виразно, дотепно й переконливо.

Втім, одного бажання перетворити на худобу весь народ не достатньо, щоб результат був вражаючим і неперевершеним, а оскільки Сталін користувався застарілими

 ISSN: 2522-9699, 2616-5007

політичними технологіями, то його версія “Ферми тварин” за багатьма параметрами закономірно поступається новітнім версіям, вибудуваним “за останнім словом техніки”. У наш час реновація технологій медійного впливу на масову свідомість належить до безперечних пріоритетів генерування інформаційного порядку денного. Це пояснює феномен *legacy media* – таких собі “дівчат за викликом” в особі ЗМІ.

А що стосується безпосередньо технологій, то варто згадати насамперед про такий “гачок” для індивідуальної та масової свідомості, як принцип за назвою “найкращий спосіб втримати в’язня від спроб втечі – це нав’язати йому думку, що він знаходиться не в тюрмі”. Цей результат досягається за рахунок відповідної стереотипності та клішованості мислення, які завжди є лише наслідком, а причина в абсолютній більшості випадків зумовлена клішованістю інформаційного поля. Друга за значенням маніпулятивно-навіювальна технологія пов’язана з наданням пріоритетного значення абсолютно неістотним чи навіть неіснуючим проблемним факторам: поки суспільство зайняте натхненним розплутуванням квазіпроблемних клубків мильних опер, у нього навіть фізично (не кажучи вже про ментально та інтелектуально) не залишається часу для формулювання по-справжньому доленосних, екзистенційних “чому?”, “коли?” та “як?”.

За таких обставин пріоритетного значення набуває нагальна потреба викорінення маніпулятивного сміття з інформаційного й загалом соціокультурного простору країни. Така мета є комплексною і навіть системною: вона складається з багатьох взаємопов’язаних елементів на кшталт філософської рефлексії, критичного мислення, компаративного аналізу, дискурсу на принципах деліберативної демократії і т. ін.

Одначе основним і першочерговим є аспект достеменного світоглядного усвідомлення згубності наявного стану речей, розуміння неприйнятності ситуації, яка англійською має формулу “works for an *agenda*, not the *people*” – тобто “працює на порядок денний, а не на людей”. Порядок денний у даному разі слід розуміти семантично розлого – як *кон’юнктурний, поточний, тактичний пріоритет* (на противагу пріоритетам стратегічним, що забезпечують ефективне функціонування країни на тривалу перспективу).

Список використаних джерел:

1. Бодріяр, Ж 2004. ‘Імплозія смислу в засобах інформації’, *в кн. Симулякри і симуляція*; пер. з фр. В. Ховхун, Київ : Основи, 230 с.
2. Михальченко, М & Самчук, З 1998. *Україна доби межичасся. Блиск та убозтво куртизанів*, Дрогобич : Видавнича фірма “Відродження”, 288 с.
3. Петренко, ВК 2024. ‘Інформаційно-комунікативні тенденції сучасності як фактор життєдіяльності суспільства’, *Культурологічний альманах*, (4), с. 246–255.
4. Самчук, З 2023. ‘Перехрестя науково-освітніх альтернатив: монополія на прийняття рішень чи культивування компетентності?’, *Філософія освіти. Philosophy of Education*, *28* (2), с. 171–196. Доступно : <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2022-28-2-10>. [12 Січень 2026].
5. Arendt, H 1973. *The Origins of Totalitarianism*, Harcourt, Brace, Jovanovich, 576 p.
6. Beck, G 2024. *Propaganda Wars: How the Global Elite Control What You See, Think, and Feel*. Forefront Books. 272 p.
7. Bennett, A 2025. *Deepfakes: and the Right to Truth*, Alan Bennett Publishing, 332 p.
8. Charlton-Clarke, E 2025. *How Humanity Lost Its Focus: The Theory of Distractibilit,* B0F6C7MWK8, 51 p.
9. Cooley, A & Dukalskis, A 2025. *Dictating the Agenda: The Authoritarian Resurgence in World Politics,* Oxford University Press, 312 p.
10. Landemore, H 2026. *Politics Without Politicians: The Case for Citizen Rule*, Thesis, 314 p.
11. Reisoglu, S 2024. *Losing Social Intellect: The core reason behind the troubles in Free Market Economy and Democracy*, B0CRLDSKP5, 211 p.
12. Risman, B 2018. *Political Control in the Courts: Dictatorship versus Democracy*, B07KJQ5MR3, 210 p.
13. Saad, G 2026. *Suicidal Empathy: Dying to Be Kind*, Broadside Books, 256 p.
14. Shermer, M 2026. *Truth: What It Is, How to Find It, and Why It Still Matters*, Johns Hopkins University Press, 384 p.
15. Steinberger, M 2025. *The Philosopher in the Valley: Alex Karp, Palantir, and the Rise of the Surveillance State*, Avid Reader Press Simon & Schuster, 304 p.
16. Trouillot, M.-R 2015. *Silencing the Past (20th anniversary edition): Power and the Production of History*, Beacon Press, 217 p.

References:

1. Bodriiar, Zh 2004. ‘Imploziia smyslu v zasobakh informatsii (Implosion of meaning in the media)’, v kn.

Symuliakry i symuliatsiia; per. z fr. V. Khovkhun, Kyiv : *Osnovy*, 230 s.
2. Mykhalchenko, M & Samchuk, Z 1998. *Ukraina doby mezhychassia. Blysk ta uboztvo kurtyzaniv (Ukraine of the interregnum. The brilliance and poverty of courtesan)*, Drohobych : Vydavnycha firma "Vidrodzhennia", 288 s.
3. Petrenko, VK 2024. 'Informatsiino-komunikatyvni tendentsii suchasnosti yak faktor zhyttiediialnosti suspilstva (Informational and communicative trends of the present as a factor of society's life)', *Kulturolohichnyi almanakh*, (4), c. 246–255.
4. Samchuk, Z 2023. 'Perekhrestia naukovo-osvitnikh alternatyv: monopoliia na pryiniattia rishen chy kultyvuvannia kompetentnosti? (The intersection of scientific and educational alternatives: a monopoly on decision-making or the cultivation of competence?)', *Filosofiia osvity. Philosophy of Education,* 28 (2), c. 171–196. Dostupno : <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2022-28-2-10>. [12 Sichen 2026].
5. Arendt, H 1973. *The Origins of Totalitarianism*, Harcourt, Brace, Jovanovich, 576 p.
6. Beck, G 2024. *Propaganda Wars: How the Global Elite Control What You See, Think, and Feel*. Forefront Books. 272 p.
7. Bennett, A 2025. *Deepfakes: and the Right to Truth*, Alan Bennett Publishing, 332 p.
8. Charlton-Clarke, E 2025. *How Humanity Lost Its Focus: The Theory of Distractibilit,* B0F6C7MWK8, 51 p.
9. Cooley, A & Dukalskis, A 2025. *Dictating the Agenda: The Authoritarian Resurgence in World Politics,* Oxford University Press, 312 p.
10. Landemore, H 2026. *Politics Without Politicians: The Case for Citizen Rule*, Thesis, 314 p.
11. Reisoglu, S 2024. *Losing Social Intellect: The core reason behind the troubles in Free Market Economy and Democracy*, B0CRLDSKP5, 211 p.
12. Risman, B 2018. *Political Control in the Courts: Dictatorship versus Democracy*, B07KJQ5MR3, 210 p.
13. Saad, G 2026. *Suicidal Empathy: Dying to Be Kind*, Broadside Books, 256 p.
14. Shermer, M 2026. *Truth: What It Is, How to Find It, and Why It Still Matters*, Johns Hopkins University Press, 384 p.
15. Steinberger, M 2025. *The Philosopher in the Valley: Alex Karp, Palantir, and the Rise of the Surveillance State*, Avid Reader Press Simon & Schuster, 304 p.
16. Trouillot, M.-R 2015. *Silencing the Past (20th anniversary edition): Power and the Production of History*, Beacon Press, 217 p.

Надійшло до видання / Received *12.12.2025*
Прийнято до друку / Accepted *12.01.2026*

DOI 10.33930/ed.2019.5007.57(1-2)-6
УДК 130.2:069:94(477)

ФІЛОСОФСЬКО-АНТРОПОЛОГІЧНІ ВИМІРИ МУЗЕЙНОЇ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ ДОСВІДУ ОКУПАЦІЇ: ВІД ТРАВМИ ДО СМИСЛОТВОРЕННЯ

Ю. В. Пісчанська

Анотація.

Актуальність теми дослідження зумовлена пошуком нових музейних форм репрезентації, здатних передати досвід, що межує з "невимовним". Окупація не лише змінює соціально-політичні умови існування, але й трансформує базові структури людського буття. Пережитий досвід окупації не можна звести до фактологічних описів подій або експонування матеріальних свідчень, оскільки він включає екзистенційні переживання страху, втрати, насильства, опору та виживання, які не завжди піддаються прямій об'єктивації.

Постановка проблеми. У цьому дослідженні увага зосереджується на тому, як музейна репрезентація здатна перетворювати "об'єкт окупації" назад у "суб'єкт історії". Автор запрошує читача до роздумів над межами людськості, етикою споглядання чужого болю та роллю музейного простору як місця, де пам'ять долає забуття, а гідність протистоїть руйнації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичний фундамент дослідження базується на перетині декількох наукових напрямів: філософської антропології, memory studies

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

(досліджень пам'яті) та сучасної музеології. Теоретичне підґрунтя для розуміння людини в екстремальних умовах (якою є окупація) створюють праці М. Гайдеґґера, М. Мерло-Понті, П. Рікера, К. Ясперса, зокрема, поняття "граничної ситуації" є ключовим для опису досвіду несвободи.

Постановка завдання. Метою статті є розкриття філософсько-антропологічних засад репрезентації окупаційного досвіду в сучасному музейному просторі, виявлення механізмів перетворення індивідуальної травми на суспільно значущий наратив.

Виклад основного матеріалу дослідження. Досвід окупації для нашого суспільства є не лише історичним фактом, але й живою реальністю, що ставить перед гуманітаристикою завдання не тільки документальної фіксації подій, а й глибокого осмислення досвіду окупації як складного багаторівневого процесу трансформації індивідуального досвіду у колективну пам'ять. У сучасних українських експозиціях (наприклад, проєкт "Україна – розп'яття") це передається через відтворення тісних підвалів. Тут людина позбавлена приватності, світла й нормальної фізичної активності Антропологічне звуження світу до розмірів бетонної коробки є ключовим образом, який музей транслює відвідувачу. Експозиції, що включають засоби катувань або предмети медичної допомоги в екстремальних умовах, апелюють до крихкості людського тіла. Це змушує відвідувача відчути фізичну солідарність із жертвою

Висновки. Отже, музейна репрезентація досвіду війни та окупації – це складний багатовимірний процес, у якому поєднуються антропологічний, культурно-екзистенційний та етичний виміри трансформації індивідуального травматичного досвіду у форми колективної пам'яті, що забезпечує осмисленість буття людини у жахливих умовах виживання.

Ключові слова: людина, війна, окупація, музейна репрезентація, культурна пам'ять, травма, екзистенційний досвід філософська антропологія.

PHILOSOPHICAL AND ANTHROPOLOGICAL DIMENSIONS OF MUSEUM REPRESENTATION OF THE OCCUPATION EXPERIENCE: FROM TRAUMA TO MEANING-MAKING

Yuliia Pishchanska

Abstract.

Relevance of the research *topic stems from the search for new forms of museum representation capable of conveying an experience that borders on the 'ineffable'. Occupation not only alters socio-political conditions of existence but also transforms the fundamental structures of human existence. The lived experience of occupation cannot be reduced to factual descriptions of events or the display of material evidence, as it encompasses existential experiences of fear, loss, violence, resistance and survival, which do not always lend themselves to direct objectification.*

Problem statement. *This study focuses on how museum representation can transform the 'object of occupation' back into the 'subject of history'. The author invites the reader to reflect on the boundaries of humanity, the ethics of witnessing another's pain, and the role of museum space as a place where memory overcomes oblivion and dignity resists destruction.*

Analysis of recent research and publications. *The theoretical foundation of the study is based on the intersection of several academic disciplines: philosophical anthropology, memory studies, and contemporary museology. The theoretical basis for understanding the human condition in extreme circumstances (such as occupation) is provided by the works of M. Heidegger, M. Merleau-Ponty, P. Ricoeur and K. Jaspers; in particular, the concept of the 'limit situation' is key to describing the experience of lack of freedom.*

Research task. *The aim of this article is to explore the philosophical and anthropological foundations of representing the experience of occupation in the contemporary museum space, and to identify the mechanisms by which individual trauma is transformed into a socially significant narrative.*

Main material presentation. *For our society, the experience of occupation is not merely a historical fact, but a living reality, which presents the humanities with the task not only of documenting events, but also of deeply reflecting on the experience of occupation as a complex, multi-layered process of transforming individual experience into collective memory. In contemporary Ukrainian exhibitions (for example, the 'Ukraine – Crucifixion' project), this is conveyed through the recreation of cramped cellars. Here, the individual is deprived of privacy, light and normal physical activity. The anthropological reduction of the world to the dimensions of a concrete box is a key image that the museum conveys to the visitor. Exhibitions featuring instruments of torture or medical supplies for use in extreme conditions highlight the fragility of the human body. This compels the visitor to feel a sense of physical solidarity with the victim*

Conclusions*. Thus, the museum representation of the experience of war and occupation is a complex, multidimensional process in which anthropological, cultural-existential and ethical dimensions of the transformation of individual traumatic experience into forms of collective memory are combined, ensuring the meaningfulness of human existence in the horrific conditions of survival.*

Key words*: human beings, war, occupation, museum representation, cultural memory, trauma, existential experience, philosophical anthropology.*

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

Актуальність теми дослідження. Особливої ваги набуває проблема репрезентації досвіду окупації в умовах загарбницької російсько-української війни, яка триває з 2014 року. Окупація не лише змінює соціально-політичні умови існування, але й трансформує базові структури людського буття. Пережитий досвід окупації не можна звести до фактологічних описів подій або експонування матеріальних свідчень, оскільки він включає екзистенційні переживання страху, втрати, насильства, опору та виживання, які не завжди піддаються прямій об'єктивації. У зв'язку з чим виникає певна суперечність між потребою фіксації та осмислення досвіду окупації, тобто його інтерпретації, символізації та включення у суспільну пам'ять, а з іншого – потреба в збереженні автентичності та достовірності цього досвіду наштовхується на обмеженість традиційних музейних засобів репрезентації. Це породжує ризики як редукції всієї складності людського досвіду окупації до спрощених схем, так і його естетизації або інструменталізації. Звичні методи опису воєнних дій часто не враховують головного – людської сутності: її внутрішнього розпаду, вразливої тілесності, затиснутої в капкані несвободи. В цьому сенсі музеї повинні бути не сховищем артефактів, а простором рефлексії та розуміння окупації як граничного антропологічного досвіду, який пронизує життєсвіт кожної української людини.

Філософсько-антропологічний погляд на музейну репрезентацію окупації виходить далеко за межі аналізу експозицій чи вітрин. Це спроба відповісти на фундаментальні питання: як німа річ може розповісти про крик душі? Як передати досвід, що прагне залишитися у забутті або просто не піддається розповіді?

Постановка проблеми. Сучасний музей стає форпостом культурного спротиву. Коли окупант домагається викорінити ідентичність, музей зберігає її навіть у найменших деталях – у моторошних дитячих малюнках на стінах підвалів чи залишках побутових предметів у зруйнованих містах. Саме цим й зумовлений пошук нових музейних мов, здатних передати досвід, що межує з "невимовним".

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичний фундамент дослідження базується на перетині декількох наукових напрямів: філософської антропології, memory studies (досліджень пам'яті) та сучасної музеології. Теоретичне підґрунтя для розуміння людини в екстремальних умовах (якою є окупація) створюють праці М. Гайдеґґера, М. Мерло-Понті, П. Рікера, К. Ясперса, зокрема, поняття "граничної ситуації" є ключовим для опису досвіду несвободи. Аналіз людського "буття-в-світі" та просторово-часових модусів існування спирається на розробки В. Франкла, який проаналізував антропологічні механізми виживання та пошуку сенсу в умовах тотального знеособлення (концтабору), що є близьким до українського досвіду цивільних в окупації. Також, важливим є звернення до концепту "культурної пам'яті" та способів її музеєфікації А. Ассман та репрезентації "невимовного" С. Зонтаґ.

В українському науковому дискурсі тема музеєфікації війни та окупації активно розробляється лише в останнє десятиліття. Питаннями національної пам'яті та політики комеморації займаються такі дослідники, як Г. Касьянов, О. Зінченко, Т. Пастушенко. Філософські аспекти музейної комунікації в Україні аналізують О. Руснак, О. Гончарова, І. Абрамова. Особливу цінність мають практичні напрацювання кураторів та істориків Національного музею історії України у Другій світовій війні (під керівництвом гендиректора Юрія Савчука), які першими в Україні розпочали музеєфікацію досвіду сучасної російської окупації (виставки "Україна – розп'яття").

Попри значну кількість праць з історії окупації та теорії пам'яті, філософсько-антропологічний аспект музейної репрезентації цього досвіду залишається фрагментарним. Більшість досліджень мають або суто історичний, або мистецтвознавчий характер. Бракує цілісного аналізу того, як музей за допомогою експозиційних засобів конструює саме "людину окуповану" (Homo Occupatus) та які сенси він транслює відвідувачу в контексті сучасної екзистенційної кризи. Філософсько-антропологічне осмислення музейної репрезентації досвіду окупації передбачає звернення до людини як істоти, здатної не лише переживати травматичний досвід, але й надавати сенсу власним переживанням.

Постановка завдання. Метою статті є розкриття філософсько-антропологічних засад репрезентації окупаційного досвіду в сучасному музейному просторі, виявлення механізмів перетворення індивідуальної травми та екзистенційного досвіду переживання окупації на суспільно значущий наратив.

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

Виклад основного матеріалу дослідження. Досвід окупації для нашого суспільства є не лише історичним фактом, але й живою реальністю, що ставить перед гуманітаристикою завдання не тільки документальної фіксації подій, а й глибокого осмислення досвіду окупації як складного багаторівневого процесу трансформації індивідуального досвіду у колективну пам'ять. Антропологічний вимір окупації – це не лише про страждання, а й про збереження людського в нелюдських умовах. Музейні репродукції фіксують досвід спільноти через дрібниці репрезентація "тихого героїзму": збережену українську книжку, таємно зроблене фото, допомогу сусідові. Відтак музейна репрезентація цього досвіду завжди стикається з проблемою "невимовного". Як передати відчуття втрати дому, приниження гідності або постійного очікування небезпеки? Тут на зміну класичному опису приходить антропологія речі. Предмет, вилучений з окупованого середовища (наприклад, прострілений щоденник, ключі від втраченої квартири або саморобна іграшка з підвалу), стає "екзистенційним свідком". Він маркує присутність людини там, де її намагалися стерти фізично. Адже, окупація – це стан системного обмеження цієї свободи, де "Інший" (окупант) намагається повністю деконструювати життєсвіт особистості. В експозиційному вимірі це виявляється через демонстрацію повсякденності в умовах дефіциту, страху та постійної загрози. Як зазначає С. Зонтаг: "Піймати момент смерті й забальзамувати для прийдешніх епох можуть не тільки фотоапарати, і світлини фотографів, які опинилися в полі в момент смерті (чи за мить до неї), належать до найуславленіших і найчастіше відтворюваних воєнних фото" [7, с. 79].

Зауважимо, що фотографія посідає особливе місце у структурі музейної репрезентації досвіду війни та окупації. Як правило традиційний музейний підхід фокусувався на героїзації або статистиці. Проте антропологічний поворот зміщує акцент на одиничну долю. Сучасна гуманітаристика постає перед викликом осмислення досвіду, який за своєю природою є деструктивним. Окупація – це не лише військово-політичний акт, а насамперед агресивне вторгнення у структуру людського "Я". Це стан, де звичні координати буття – безпека, право, передбачуваність – анігілюються. Музей у цій ситуації бере на себе роль медіатора, який намагається мовою експозиції повернути суб'єктність тим, кого намагалися перетворити на об'єкт чи статистику. Але, як зазначає Моріс Мерло-Понті: "Я визначаю своє тіло, що робить можливим мій погляд на світ, як один з об'єктів цього світу" [9, с. 91].

Отже, з позицій екзистенційної антропології окупація постає як "гранична ситуація" (К. Ясперс). В окупації простір перестає бути "своїм". Людина опиняється в умовах, де її "буття-в-світі" радикально деформується, оскільки світ перестає бути підручним і зрозумілим: "...коли ми тут, між стінами цього бараку, за колючим дротом..." [6, с. 107]. Якщо, людина, яка перебуває в окупації знаходить в собі сили почувається так наче звичайний буденний світ довоєнного життя – це "просторінь, яка не лише в далечині, але й яка проходить крізь нас самих" [6, с. 106], то це вселяє надію на виживання, навіть у тій ситуації, коли власний дім – місце інтимності – стає місцем потенційної загрози. Варто зазначити, що екзистенційний час окупації – це застиглий момент, що втрачає свою лінійність, набуваючи нової темпоральної визначеності в очікуванні звільнення або смерті. Проте, як пише В. Франкл: "Голод, приниження, страх... можна витримати завдяки... образам коханих людей, релігії, чорному гумору..." [12, с. 12]. Для фіксації та посилення цього моменту музеї використовують звукові інсталяції (метроном, фонові звуки обстрілів), що підкреслюють монотонність страху, водночас через ледве вловимі на цьому фоні звуки, скажімо, муркотіння кота або пташиного співу, транслюються звуки життя. Музей має репрезентувати цю "хисткість".

У сучасних українських експозиціях (наприклад, проєкт "Україна – розп'яття") це передається через відтворення тісних підвалів. Тут людина позбавлена приватності, світла й нормальної фізичної активності Антропологічне звуження світу до розмірів бетонної коробки є ключовим образом, який музей транслює відвідувачу. Експозиції, що включають засоби катувань або предмети медичної допомоги в екстремальних умовах, апелюють до крихкості людського тіла. Це змушує відвідувача відчути фізичну солідарність із жертвою. Окупація змінює сприйняття часу (він стає в'язким, циклічним у чеканні) та простору (світ звужується до кордонів сховища або камери). Сучасні музеї використовують імерсивні інсталяції (замкнені темні простори, звуковий фон), щоб антропологічно "занурити" глядача в цей стан. Як пише А. Ассман: "архів виступає пам'яттю другого порядку... яка зберігає те, що було забуте" [3, с. 15]. Тож, принцип відбору/збереження (архів/канон) структурно

 ISSN: 2522-9699, 2616-5007

впливає на репрезентацію окупації. Як пише Р. Барт: “якась “деталь” поцілює в мене. Я відчуваю, як її присутність змінює моє прочитання…Ця “деталь” – punctum (те, що мене пронизує)” [4, с. 64]. Коли ми бачимо у вітрині закіптявілий чайник або дитячу іграшку з руїн, ми бачимо не просто предмет, а “соціальну рамку пам'яті”, що вписує індивідуальну трагедію у колективну історію [15, с. 156]. В окупації навіть побутові дрібниці стають засобами збереження людяності. Це те, що Віктор Франкл називав пошуком “волі до сенсу” навіть у ситуації абсолютного страждання [12, с. 12]. Музей, експонуючи ці предмети, стверджує перемогу життя над деструкцією.

Загальновідомо, що філософська антропологія розглядає тіло як “місце” нашої присутності у світі (Мерло-Понті). Окупація – це акт насильницького переписування цього досвіду. Окупація диктує нову “географію тіла” – обмеження руху, світла, повітря. У музейній практиці це відтворюється через імерсивні інсталяції. Написи вугіллям на стінах (календар, імена загиблих) – це антропологічні відбитки волі до життя. Важливим є репрезентація того, як людина протистоїть тілесній деструкції. Експонування предметів особистої гігієни (гребінці, люстерка), які люди зберігали в підвалах, є актом самоідентифікації – догляд за тілом як форма протесту проти жахів війни. Адже, людина тримається за звичні ритуали, щоб не дати окупації зруйнувати її внутрішній світ. Тому музей має використовувати метафори замість прямої демонстрації насилля. Наприклад, замість прямої демонстрації тіл загиблих використовується концепція “порожнечі” – відсутність людини в її звичному оточенні говорить про трагедію окупації сильніше за графічні зображення. Це дозволяє відвідувачу не просто спостерігати за чужим болем, а здійснювати внутрішню інтелектуальну роботу, реконструюючи зміст подій [7].

Важливим аспектом є також подолання суб’єкт-об’єктної дистанції. Глядач у музеї окупації перестає бути стороннім спостерігачем. Через інтерактивність та особисті історії (свідчення, аудіозаписи) він стає співучасником процесу збереження пам’яті. Окупація триває в думках навіть після фізичного звільнення територій. Як пише Г. Аренд: “там не було поселення терору, не було масових убивств невинних людей, не було категорії “об’єктивних ворогів”…” [2, с. 15]. Музейна репрезентація тут виступає формою символічного відвоювання сенсів. Показуючи реальний побут і відчуття людей, музей руйнує пропагандистські наративи про “звільнення” чи “добровільність”. Збирання розповідей про окупацію є актом повернення голосу тим, кого намагалися змусити мовчати. Це не просто збереження минулого, а активне конструювання майбутнього, де людина знову стає суб’єктом власної історії, здатною подолати тоталітарну деструкцію [2, с. 215]. Це має терапевтичну функцію для суспільства, допомагаючи інтегрувати травматичний досвід у загальнонаціональний контекст.

Філософсько-антропологічний підхід до музейної репрезентації досвіду окупації дозволяє побачити за історичними фактами живу людину. Музей стає не просто хронікою подій, а лабораторією смислів, де досліджуються межі людського, сила духу та механізми збереження гідності. Репрезентація цього досвіду через повсякденні речі, особисті наративи та етично виважені експозиційні рішення сприяє перетворенню травми на джерело стійкості. Як зауважує Ю. Ключко: “музеї перейшли до виконання стратегічних функцій: підтримки національної ідентичності, консолідації суспільства, терапевтичної взаємодії” [8, с. 196]. У цьому контексті музей виконує найважливішу гуманітарну місію – він не дає забуттю поглинути людину, утверджуючи її цінність всупереч будь-яким окупаційним практикам.

Висновки. Отже, музейна репрезентація досвіду війни та окупації – це складний багатовимірний процес, у якому поєднуються антропологічний, культурно-екзистенційний та етичний виміри трансформації індивідуального травматичного досвіду у форми колективної пам’яті, що забезпечує осмисленість буття людини у жахливих умовах виживання. Особливе значення мають особисті речі, фотографії, щоденники тощо як специфічні “деталі” фіксації та передачі граничних станів людського існування. Водночас використання особистих речей у якості музейних експонатів потребує виваженої етичної позиції, спрямованої на недопущення спрощення чи естетизації досвіду переживання окупації, що сприяє формуванню свідомого споглядання за болем інших крізь призму етики страждання. Це ставить перед кураторами та дослідниками величезну відповідальність – зберегти межу між документуванням трагедії та повагою до гідності людини.

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

Список використаних джерел:

1. Адорно, Т 2002. *Теорія естетики*, пер. з нім. П. Таращук, Видавництво Соломії Павличко “Основи”, Київ, 518 с.
2. Арендт, Х 2005. *Джерела тоталітаризму*, пер. з англ. В. Верлока & Д. Горчаков, 2-ге вид., Дух і Літера, Київ, 584 с.
3. Ассман, А 2012. *Простори спогаду. Форми та трансформації культурної пам’яті*, пер. з нім. К. Дмитренко, Л. Доронічева & О. Юдін, Ніка-Центр, Київ, 440 с.
4. Барт, Р 2022. *Camera lucida. Нотування фотографії*, пер. з фр. О. Червоник, Видавництво Музею Харківської школи фотографії, Харків, 176 с.
5. Беньямін, В 2002. *Вибране*, пер. з нім. Ю. Рибачука & Н. Лозинської, Літопис, Львів, 214 с.
6. Гайдеґґер, М 1998. ‘Вечірня розмова в таборі для військовополонених’, *Українські проблеми*, № 1, с. 106–121.
7. Зонтаґ, С 2023. *Спостереження за болем інших*, пер. з англ. Я. Стріхи, ist publishing, Харків, 144 с.
8. Ключко, Ю 2025. ‘Комунікативні практики музеїв України в умовах форс-мажорних обставин (2019-2025 рр.)’, *Питання культурології*, № 46, с. 192–201, DOI: 10.31866/2410-1311.46.2025.348597.
9. Мерло-Понті, М 2001. *Феноменологія сприйняття*, пер. з фр., післямова та прим. О. Йосипенко & С. Йосипенко, Український Центр духовної культури, Київ, 552 с.
10. *Національний музей історії України у Другій світовій війні* 2022. *Україна – розп’яття: каталог виставки*, Мистецтво, Київ. Доступно : <https://warmuseum.kyiv.ua/exhibitions/diiuci/show/ukrayina-rozpiattia>. [10 Листопад 2025].
11. Рікер, П 2000. *Сам як інший*, пер. з фр. В. Андрушко & О. Сироцова, Дух і Літера, Київ, 458 с.
12. Франкл, В 2020. *Людина в пошуках справжнього сенсу*, пер. з англ. О. Замойської, Книжковий Клуб “Клуб Сімейного Дозвілля”, Харків, 160 с.
13. Ясперс, К 2009. *Психологія світоглядів*, пер. з нім. О. Кислюка & Р. Осадчука, Юніверс, Київ, 464 с.
14. Ricoeur, P 2006. *Memory, History, Forgetting*. Translator by Kathleen Blamey and David Pellauer. University of Chicago Press, 624 p.
15. Young, JE 1993. *The Texture of Memory: Holocaust Memorials and Meaning*. New Haven ; London : Yale University Press, XVII, 398 p.

References:

1. Adorno, T 2002. *Teoriia estetyky (Aesthetic Theory)*. Per. z nim. P. Tarashchuk, Vydavnytstvo Solomii Pavlychko “Osnovy”, Kyiv, 518 s.
2. Arendt, Kh 2005. *Dzherela totalitaryzmu (The Origins of Totalitarianism)*. Per. z anhl. V. Verloka & D. Horchakov, 2-he vyd., Dukh i Litera, Kyiv, 584 s.
3. Assman, A 2012. *Prostory spohadu. Formy ta transformatsii kulturnoi pamiati (Spaces of Remembrance. Forms and Transformations of Cultural Memory)*. Per. z nim. K. Dmytrenko, L. Doronicheva & O. Yudin, Nika-Tsentr, Kyiv, 440 s.
4. Bart, R 2022. *Camera lucida. Notuvannia fotografii (Camera Lucida. Reflections on Photography)*. Per. z fr. O. Chervonyk, Vydavnytstvo Muzeiu Kharkivskoi shkoly fotohrafii, Kharkiv, 176 s.
5. Beniamin, V 2002. *Vybrane (Selected Works)*. Per. z nim. Yu. Rybachuka & N. Lozynskoi, Litopys, Lviv, 214 s.
6. Haidegger, M 1998. *Vechirnia rozmova v tabori dlia viiskovopolonenykh (Evening Conversation in a Prisoner-of-War Camp)*. Ukrainski problemy, № 1, s. 106–121.
7. Sontag, S 2023. *Sposterezhennia za bolem inshykh (Regarding the Pain of Others)*. Per. z anhl. Ya. Strikhy, ist publishing, Kharkiv, 144 s.
8. Kliuchko, Yu 2025. *Komunikatyvni praktyky muzeiv Ukrainy v umovakh fors-mazhornykh obstavyn (2019-2025 rr.) (Communicative Practices of Ukrainian Museums under Force Majeure Circumstances (2019-2025))*. Pytannia kulturolohii, № 46, s. 192–201, DOI: 10.31866/2410-1311.46.2025.348597.
9. Merlo-Ponti, M 2001. *Fenomenolohiia spryiniattia (Phenomenology of Perception)*. Per. z fr., pisliamova ta prym. O. Yosypenko & S. Yosypenko, Ukrainskyi Tsentr dukhovnoi kultury, Kyiv, 552 s.
10. *Natsionalnyi muzei istorii Ukrainy u Druhii svitovii viini* 2022. *Ukraina – rozpiattia (Ukraine – Crucifixion)*. Kataloh vystavky, Mystetstvo, Kyiv. Dostupno: <https://warmuseum.kyiv.ua/exhibitions/diiuci/show/ukrayina-rozpiattia>. [10 Lystopad 2025].
11. Riker, P 2000. *Sam yak inshyi (Oneself as Another)*. Per. z fr. V. Andrushko & O. Syrotsova, Dukh i Litera, Kyiv, 458 s.
12. Frankl, V 2020. *Liudyna v poshukakh spravzhnoho sensu (Man’s Search for Meaning)*. Per. z anhl. O. Zamoyskoi, Knyzhkovyi Klub “Klub Simeinoho Dozvillia”, Kharkiv, 160 s.
13. Yaspers, K 2009. *Psykholohiia svitohliadiv (Psychology of Worldviews)*. Per. z nim. O. Kysliuka & R. Osadchuka, Yunivers, Kyiv, 464 s.
14. Ricoeur, P 2006. *Memory, History, Forgetting*. Translator by Kathleen Blamey and David Pellauer. University of Chicago Press, 624 p.

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

15. Young, JE 1993. *The Texture of Memory: Holocaust Memorials and Meaning*. New Haven ; London : Yale University Press, XVII, 398 p.

Надійшло до видання / Received *16.11.2025*
Прийнято до друку / Accepted *12.01.2026*

DOI 10.33930/ed.2019.5007.57(1-2)-7
УДК 378:37.013:004.8

ТРАНСФОРМАЦІЯ ОСВІТНІХ ПРАКТИК У КОНТЕКСТІ ВИКЛИКІВ ПОСТІНДУСТРІАЛЬНОЇ ДОБИ

Р. К. Філоненко

Анотація

Актуальність теми дослідження. *Сучасна вища освіта перебуває у викликах, пов'язаних із невідповідністю традиційної моделі університету і новими соціально-економічними умовами постіндустріальної доби. Головного значення набуває здатність до опанування новими знаннями або адаптації наявних знань до нових контекстів. Ідеться про вимогу мислити поза межами чітко наданої інформації та діяти в ситуаціях, коли відсутні готові рішення. У цьому сенсі йдеться не про накопичення знання, а про формування здатності до його гнучкого переосмислення та застосування. Динаміка ринку праці пов'язана не лише зі зникненням окремих професій, а передусім зі швидкою зміною набору навичок у межах існуючих професій. Це робить нинішню модель підготовки фахівців недостатньою й посилює потребу в безперервному оновленні компетентнісного профілю. Додатково ситуацію ускладнює стрімке поширення генеративного штучного інтелекту (ШІ). Поряд із значним потенціалом персоналізації навчання постають ризики академічної недоброчесності, симуляції навчальної діяльності та послаблення когнітивної автономії здобувача. За таких умов особливого значення набуває необхідність не лише оновлення освітніх практик, а й переосмислення самого феномену освіти як простору формування здатності людини залишатися суб'єктом мислення в умовах технологічно опосередкованого світу.*

Постановка проблеми. *Попри інтенсивну увагу до трансформацій вищої освіти в умовах цифровізації, у філософсько-педагогічному дискурсі зберігається низка нерозв'язаних суперечностей, що виявляють розрив між зміною освітніх орієнтирів і сталістю інституційних практик. Йдеться насамперед про невідповідність між компетентнісною моделлю підготовки та тестоцентричними формами оцінювання, які переважно перевіряють відтворення знань, а не складні результати навчання. Водночас залишається недостатньо визначеним питання інтеграції генеративного штучного інтелекту в освітній процес, зокрема поєднання його можливостей із збереженням самостійності мислення здобувача. Також потребують уточнення механізми реалізації концепції навчання впродовж життя, передусім у частині узгодження фундаментальної освіти з модульними форматами та визнання результатів неформального навчання. Окрему проблему становлять мікрокваліфікації, які, з одного боку, розширюють освітні можливості, а з іншого натомість порушують питання якості та довіри до результатів навчання.*

Аналіз останніх досліджень і публікацій. *Теоретичний фундамент для розуміння освітніх трансформацій у постіндустріальну епоху заклали класичні праці, у яких проаналізовано перехід від стабільності до динамічної невизначеності. Е. Тоффлер у концепції "футурошоку" вже у другій половині XX століття наголошував на потребі такої освіти, яка формує здатність людини постійно оновлювати власні знання й способи мислення. Про фундаментальну зміну освітньої парадигми, яка полягає у переході від абсолютної зосередженості на трансляції знань до персоналізованого навчання, ідеться в дослідженні Р. Барра та Дж. Тагга. Про вимогу подолання механістичності та стандартизації "фабричної моделі" школи наголошується у дослідженні К. Робінсона. Для українських дослідників Д. Левіт та Т. Євтухової розвиток м'яких технологій є ключовим чинником сталого розвитку сучасної освіти. Питання цифрової антропології та впливу глобалізаційних процесів на формування особистості в сучасному освітньому просторі стали предметом праць В. Воронкової. Дослідниця звертається до проблеми трансформації ідентичності та когнітивних практик людини, що безпосередньо впливає на*

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

характер освітніх процесів. Філософсько-антропологічний вимір становлення Homo Digitalis було розглянуто М. Култаєвою. А. Колот та О. Герасименко досліджують аспекти взаємодії покоління Z із новітньою платформою праці "Work 4.0", що відображає зміну соціально-трудових відносин у цифрову добу. Варто підкреслити, що останніми роками увага дослідників дедалі більше зосереджується на інтеграції штучного інтелекту в освітній процес.

Постановка завдання. *Метою дослідження є аналіз напрямів оновлення університетської освіти, орієнтованої на розвиток метанавичок, ШІ-грамотності та персоналізацію навчання в умовах цифровізації й поширення генеративного штучного інтелекту, а також обґрунтування моделі навчання впродовж життя як відповіді на виклики технологізації сучасності. Досягнення поставленої мети зумовлює розв'язання таких завдань: проаналізувати трансформацію функцій університету в умовах постіндустріального суспільства; охарактеризувати вплив динаміки ринку праці на зміну вимог до освітніх результатів і компетентнісного профілю випускника; дослідити потенціал і ризики використання генеративного штучного інтелекту в освітньому процесі; обґрунтувати необхідність формування ШІ-грамотності як складової сучасної університетської підготовки.*

Виклад основного матеріалу дослідження. *Постіндустріальна доба радикально трансформує функції університету: цінність освіти дедалі менше визначається обсягом засвоєної інформації й дедалі більше – здатністю людини діяти в умовах невизначеності, які виникають унаслідок технологізації сучасності. Університет поступово відходить від ролі простору передавання усталеного масиву знань і дедалі більше постає як інституція, що формує середовище розвитку: навчає мислити, співпрацювати, ухвалювати відповідальні рішення, вибудовувати індивідуальні траєкторії розвитку та підтримувати професійну мобільність. Саме тому цей зсув потребує перегляду змісту освітніх програм, підходів до оцінювання та ролей викладача і студента.*

У сучасному філософсько-науковому дискурсі формується поняття ШІ-грамотності як нової складової загальної грамотності поряд із цифровою та інформаційною. У межах логіки навчання впродовж життя особливої ваги набувають мікрокваліфікації як інструмент швидкого й стандартизованого "доукомплектування" компетентнісного профілю. Сукупність вказаних трансформацій (зміна ролі університету, перебудова структури навичок під впливом автоматизації, поява вимоги до ШІ-грамотності та виклики генеративного ШІ для академічної доброчесності) робить неможливою збереження тестоцентричної логіки оцінювання.

Висновки. *Проведений аналіз засвідчив, що трансформація вищої освіти в постіндустріальну добу має парадигмальний характер: традиційна знаннєво-трансляційна ("фабрична") модель дедалі менше відповідає умовам цифровізації, динамічної зміни професійних вимог і поширення генеративного штучного інтелекту. Обґрунтовано, що ключовим результатом сучасної університетської освіти має бути не відтворення інформації, а формування метанавичок, когнітивної автономії, здатності до критичного мислення, співпраці та безперервного оновлення компетентностей. Встановлено, що навчання впродовж життя та мікрокваліфікації є важливими інструментами професійної мобільності та стійкості, однак їх інтеграція потребує забезпечення якості, прозорості й порівнюваності результатів навчання. Водночас цифрова трансформація вищої освіти має здійснюватися з урахуванням інклюзивного виміру.*

Ключові слова: *постіндустріальна доба, цифровізація, генеративний штучний інтелект, ШІ-грамотність, мікрокваліфікація, навчання впродовж життя.*

TRANSFORMATION OF EDUCATIONAL PRACTICES IN THE CONTEXT OF POST-INDUSTRIAL CHALLENGES

Ruslan Filonenko

Abstract.

Relevance of the research. *Contemporary higher education is facing challenges associated with the mismatch between the traditional university model and the new socio-economic conditions of the post-industrial era. Particular importance is attached to the ability to acquire new knowledge or adapt existing knowledge to new contexts. This implies the need to think beyond clearly given information and to act in situations where ready-made solutions are absent. In this sense, the emphasis shifts from the accumulation of knowledge to the development of the ability to reinterpret and apply it flexibly. The dynamics of the labor market are associated not only with the disappearance of certain professions, but primarily with the rapid transformation of skill sets within existing ones. This renders the current model of training insufficient and reinforces the need for continuous updating of the competence profile. The situation is further complicated by the rapid spread of generative artificial intelligence (AI). Alongside its significant potential for the personalization of learning, there emerge risks of academic misconduct, simulation of learning activity, and the weakening of students' cognitive autonomy. Under such conditions, particular importance is attached not only to the renewal of educational practices but also to the reconsideration of the very*

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

phenomenon of education as a space for forming the individual's capacity to remain a subject of thinking in a technologically mediated world.

Problem statement. *Despite the growing attention to the transformation of higher education in the context of digitalization, the philosophical and pedagogical discourse still reveals a number of unresolved contradictions that indicate a gap between shifting educational orientations and the persistence of institutional practices. This primarily concerns the mismatch between the competence-based model of training and test-centered forms of assessment, which mainly evaluate the reproduction of knowledge rather than complex learning outcomes. At the same time, the issue of integrating generative artificial intelligence into the educational process remains insufficiently defined, particularly in terms of combining its capabilities with the preservation of students' independent thinking. Further clarification is also required regarding the mechanisms for implementing the concept of lifelong learning, especially in terms of aligning fundamental education with modular formats and recognizing the results of non-formal learning. A separate challenge is posed by micro-credentials, which, on the one hand, expand educational opportunities, but, on the other hand, raise concerns about the quality and trustworthiness of learning outcomes.*

Analysis of recent research and publications. *The theoretical foundation for understanding educational transformations in the post-industrial era has been established by classical works that analyze the transition from stability to dynamic uncertainty. Alvin Toffler, in his concept of "future shock", already in the second half of the twentieth century emphasized the need for an educational model that develops the individual's ability to continuously update both knowledge and modes of thinking. A fundamental shift in the educational paradigm—from an exclusive focus on knowledge transmission to personalized learning—is discussed in the work of Robert Barr and John Tagg. The necessity of overcoming the mechanistic and standardized "factory model" of schooling is highlighted in the research of Ken Robinson. For Ukrainian scholars, Dmytro Lievit and Tetiana Yevtukhova, the development of soft technologies is considered a key factor in the sustainable development of contemporary education. Issues of digital anthropology and the impact of globalization on the formation of personality within the modern educational space have been explored in the works of Valentyna Voronkova, who addresses the transformation of identity and cognitive practices as factors directly influencing educational processes. The philosophical and anthropological dimension of the emergence of Homo Digitalis has been examined by Maryna Kultaieva. Anatolii Kolot and Olha Herasymenko analyze the interaction of Generation Z with the "Work 4.0" labor platform, reflecting transformations in socio-labor relations in the digital age. In recent years, scholarly attention has increasingly focused on the integration of artificial intelligence into the educational process.*

Research task. *The purpose of the study is to analyze the directions of updating university education oriented toward the development of meta-skills, AI literacy, and the personalization of learning in the context of digitalization and the spread of generative artificial intelligence, as well as to substantiate the model of lifelong learning as a response to the challenges of technological transformation. Achieving this purpose requires addressing the following objectives: to analyze the transformation of the functions of the university in the context of a post-industrial society; to characterize the impact of labor market dynamics on changing requirements for educational outcomes and the competence profile of graduates; to examine the potential and risks of using generative artificial intelligence in the educational process; and to substantiate the necessity of developing AI literacy as a component of contemporary university education.*

Main material presentation. *The post-industrial era is radically transforming the functions of the university: the value of education is increasingly determined not by the volume of acquired information, but by the individual's ability to act under conditions of uncertainty arising from the technologicalization of contemporary society. The university is gradually moving away from its role as a space for transmitting a fixed body of knowledge and is increasingly emerging as an institution that creates an environment for development: it teaches how to think, collaborate, make responsible decisions, build individual learning trajectories, and sustain professional mobility. This shift necessitates a reconsideration of the content of educational programs, approaches to assessment, and the roles of both teachers and students. In contemporary philosophical and scientific discourse, the concept of AI literacy is being formed as a new component of general literacy alongside digital and information literacy. Within the framework of lifelong learning, micro-credentials acquire particular significance as a tool for the rapid and standardized supplementation of the competence profile. The combination of these transformations—the changing role of the university, the restructuring of skill sets under the influence of automation, the emergence of the requirement for AI literacy, and the challenges posed by generative AI to academic integrity—renders the preservation of test-centered assessment logic increasingly untenable.*

Conclusions. *The conducted analysis has demonstrated that the transformation of higher education in the post-industrial era is of a paradigmatic nature: the traditional knowledge-transmission ("factory") model is becoming increasingly inadequate to the conditions of digitalization, the dynamic change of professional requirements, and the spread of generative artificial intelligence. It has been substantiated that the key outcome of contemporary university education should not be the reproduction of information, but the development of meta-skills, cognitive autonomy, critical thinking, collaboration, and the capacity for continuous updating of competencies. The dual impact of generative AI has been revealed:*

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

while it expands opportunities for the personalization of learning, it simultaneously brings to the forefront the risks of academic misconduct, the simulation of learning activity, and the weakening of independent judgment, which necessitates the systematic implementation of AI literacy and the reorientation of assessment practices. It has been established that lifelong learning and micro-credentials are important tools for professional mobility and resilience; however, their integration requires ensuring the quality, transparency, and comparability of learning outcomes. At the same time, the digital transformation of higher education must be carried out with due consideration of the inclusive dimension.

Ключові слова: *post-industrial era, digitalization, generative artificial intelligence, AI literacy, micro-credentials, lifelong learning.*

Актуальність теми дослідження. Сучасна вища освіта перебуває у викликах, пов'язаних із невідповідністю традиційної моделі університету і новими соціально-економічними умовами постіндустріальної доби. Головного значення набуває здатність до опанування новими знаннями або адаптації наявних знань до нових контекстів. Ідеться про вимогу мислити поза межами чітко наданої інформації та діяти в ситуаціях, коли відсутні готові рішення. У цьому сенсі йдеться не про накопичення знання, а про формування здатності до його гнучкого переосмислення та застосування. Динаміка ринку праці пов'язана не лише зі зникненням окремих професій, а передусім зі швидкою зміною набору навичок у межах існуючих професій. Це робить нинішню модель підготовки недостатньою й посилює потребу в безперервному оновленні компетентнісного профілю. Додатково ситуацію ускладнює стрімке поширення генеративного штучного інтелекту (ШІ). Поряд із значним потенціалом персоналізації навчання постають ризики академічної недоброчесності, симуляції навчальної діяльності та послаблення когнітивної автономії здобувача. За таких умов особливого значення набуває необхідність не лише оновлення освітніх практик, а й переосмислення самої феномену освіти як простору формування здатності людини залишатися суб'єктом мислення в умовах технологічно опосередкованого світу.

Постановка проблеми. Попри інтенсивну увагу до трансформацій вищої освіти в умовах цифровізації, у філософсько-педагогічному дискурсі зберігається низка нерозв'язаних суперечностей, що виявляють розрив між зміною освітніх орієнтирів і сталістю інституційних практик. Йдеться насамперед про невідповідність між компетентнісною моделлю підготовки та тестоцентричними формами оцінювання, які переважно перевіряють відтворення знань, а не складні результати навчання. Водночас залишається недостатньо визначеним питання інтеграції генеративного штучного інтелекту в освітній процес, зокрема поєднання його можливостей із збереженням самостійності мислення здобувача. Також потребують уточнення механізми реалізації концепції навчання впродовж життя, передусім у частині узгодження фундаментальної освіти з модульними форматами та визнання результатів неформального навчання. Окрему проблему становлять мікрокваліфікації, які, з одного боку, розширюють освітні можливості, а з іншого натомість порушують питання якості та довіри до результатів навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичний фундамент для розуміння освітніх трансформацій у постіндустріальну епоху заклали класичні праці, у яких проаналізовано перехід від стабільності до динамічної невизначеності. Е. Тоффлер у концепції "футурошоку" вже у другій половині XX століття наголошував на потребі такої освіти, яка формує здатність людини постійно оновлювати власні знання й способи мислення. У цьому контексті він підкреслював важливість принципу "навчатися, відмовлятися від застарілого і навчатися заново" [21], що згодом стало одним із ключових принципів навчання впродовж життя. З. Бауман, аналізуючи феномен "плинної сучасності", підкреслює розпад стабільних соціальних і професійних структур та зростання невизначеності існування людини, що зумовлює необхідність постійної адаптації останньої [10].

Про фундаментальну зміну освітньої парадигми, яка полягає у переході від абсолютної зосередженості на трансляції знань до персоналізованого навчання, ідеться в дослідженні Р. Барра та Дж. Тагга. Саме такий підхід є основою сучасного студентоцентричного підходу [8]. Про вимогу подолання механістичності та стандартизації "фабричної моделі" школи наголошується у дослідженні К. Робінсона [20].

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

Протягом останнього десятиліття проблема цифрової трансформації сучасного суспільства постає однією із провідних для філософського дискурсу. Дж. Хекман та Т. Кауц підкреслюють, що "м'які навички" мають не менше, а подекуди й більше значення для професійного успіху, ніж технічні знання в епоху Четвертої промислової революції [14]. Для українських дослідників Д. Лєвіт та Т. Євтухової розвиток м'яких технологій є ключовим чинником сталого розвитку сучасної освіти [4].

Питання цифрової антропології та впливу глобалізаційних процесів на формування особистості в сучасному освітньому просторі стали предметом праць В. Воронкової. Дослідниця звертається до проблеми трансформації ідентичності та когнітивних практик людини, що безпосередньо впливає на характер освітніх процесів [1]. Філософсько-антропологічний вимір становлення *Homo Digitalis* було розглянуто М. Култаєвою [3]. А. Колот та О. Герасименко досліджують аспекти взаємодії покоління Z із новітньою платформою праці "Work4.0", що відображає зміну соціально-трудових відносин у цифрову добу [2]. Варто підкреслити, що останніми роками увага дослідників дедалі більше зосереджується на інтеграції штучного інтелекту в освітній процес.

Постановка завдання. *Метою дослідження* є аналіз напрямів оновлення університетської освіти, орієнтованої на розвиток метанавичок, ШІ-грамотності та персоналізацію навчання в умовах цифровізації й поширення генеративного штучного інтелекту, а також обґрунтування моделі навчання впродовж життя як відповіді на виклики технологізації сучасності. Досягнення поставленої мети зумовлює розв'язання таких завдань: проаналізувати трансформацію функцій університету в умовах постіндустріального суспільства; охарактеризувати вплив динаміки ринку праці на зміну вимог до освітніх результатів і компетентнісного профілю випускника; дослідити потенціал і ризики використання генеративного штучного інтелекту в освітньому процесі; обґрунтувати необхідність формування ШІ-грамотності як складової сучасної університетської підготовки.

Методологічну основу дослідження становить міждисциплінарний підхід. У роботі використано загальнонаукові та спеціальні методи дослідження. Зокрема, метод аналізу та синтезу застосовано для узагальнення наукових підходів до трансформації освіти. Порівняльний метод використано для зіставлення традиційної та сучасної моделей університетської освіти. Структурно-функціональний аналіз дозволив виявити зміну ролей основних учасників освітнього процесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Постіндустріальна доба радикально трансформує функції університету: цінність освіти дедалі менше визначається обсягом засвоєної інформації й дедалі більше – здатністю людини діяти в умовах невизначеності, які виникають унаслідок технологізації сучасності. Університет поступово відходить від ролі простору передавання усталеного масиву знань і дедалі більше постає як інституція, що формує середовище розвитку: навчає мислити, співпрацювати, ухвалювати відповідальні рішення, вибудовувати індивідуальні траєкторії розвитку та підтримувати професійну мобільність. Саме тому цей зсув потребує перегляду змісту освітніх програм, підходів до оцінювання та ролей викладача і студента.

Динаміка ринку праці свідчить про потребу в трансформації освітнього простору. Так, К. Б. Фрей та М. А. Осборн виокремлюють три категорії завдань, які найскладніше піддаються автоматизації: "завдання, пов'язані зі сприйняттям і маніпуляцією; завдання, пов'язані з творчим інтелектом; завдання, пов'язані із соціальним інтелектом" [12, p. 262]. Звідси випливає наступний висновок: університетські програми мають готувати не до вузько визначеної спеціальності, а до діяльності, яка повинна здійснюватися у швидкоплинному світі. Це також передбачає формування цифрової грамотності як умови розвитку професійної адаптивності.

У цьому контексті важливо уточнити, що зміни на ринку праці варто розглядати не лише як зникнення професій, а й як масштабну перебудову структури навичок усередині існуючих професійних ролей. За даними Всесвітнього економічного форуму (WEF) роботодавці очікують, що у 2025–2030 роках істотна частка ключових навичок працівників буде трансформована або стане менш релевантною [23, p. 6]. Такі оцінки вказують на системну й тривалу мінливість вимог до навичок, а отже – підкреслюють потребу в безперервному оновленні компетентнісного профілю. Дана

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

перспектива підсилює аргумент на користь того, що університет має концентруватися на формуванні навичок, які розвивають професійну адаптивність.

Окремим аспектом трансформації стає стрімкий розвиток генеративного штучного інтелекту, який змінює умови навчання й підвищує вимоги до академічної доброчесності. Наголошується, що "викладачі можуть застосовувати великі мовні моделі з метою персоналізації навчання студентів" [15, p. 3]. Утім, поряд із потенціалом персоналізації загострюється проблема автентичності навчального результату: зростає ризик підміни навчальної діяльності її симуляцією, коли студент отримує готовий продукт без його розуміння. В українському академічному дискурсі це формулюють прямо: "Використання ШІ в закладах вищої освіти поєднує як потенційні переваги … так і низку викликів, серед яких особливо важливими є ризики порушення академічної етики…" [**5**, с. 45]. У такій ситуації принциповими стають нові норми прозорості (декларування використання інструментів), переформатування завдань (орієнтація на процес і обґрунтування), а також розвиток культури відповідальності за знання як за власний здобуток.

Водночас когнітивний ризик підсилює схильність користувача надмірно покладатися на підказки автоматизованої системи та приймати їх як "короткий шлях" замість уважної перевірки й опрацювання інформації. Ідеться про упередження автоматизації, що проявляється через два типові різновиди помилок: помилки комісії, коли користувач приймає й виконує хибну рекомендацію автоматизованої системи, і помилки омісії, коли він не здійснює необхідної дії через відсутність відповідної підказки. Водночас схильність до надмірного покладання на автоматизацію посилюється такими чинниками, як довіра до системи, невпевненість у власному судженні, високе когнітивне навантаження, складність завдання та часовий тиск, тоді як її послабленню сприяють навчання користувачів і підкреслення їхньої персональної відповідальності за ухвалене рішення [13, p. 124–125]. Для університету це означає потребу формувати епістемічну уважність: навички перевірки джерел, відокремлення фактів від інтерпретацій, виявлення логічних стрибків, розпізнавання прихованих припущень і коректного посилання на дані.

У сучасному філософсько-науковому дискурсі формується поняття ШІ-грамотності як нової складової загальної грамотності поряд із цифровою та інформаційною. На правовому рівні це підкріплюється наступним чином: Європейська Комісія акцентує, що "провайдери й користувачі ШІ-систем мають вживати заходів для забезпечення достатнього рівня ШІ-грамотності персоналу та осіб, які працюють з такими системами" [11]. Таким чином університети мають формувати ШІ-грамотність системно, тобто як уміння усвідомлено використовувати інструменти, оцінювати обмеження та ризики і підтримувати людський супровід.

Водночас ЮНЕСКО пропонує розглядати генеративні інструменти крізь призму людиноцентричності. Головним є розвиток критичного мислення, правила прозорого використання, підготовка викладачів і належне управління ризиками (включно з упередженнями, недостовірністю, авторським правом та приватністю) [22, p. 18, 24–26].

Отже, питання прозорого використання штучного інтелекту сьогодні переходить із площини академічної етики у площину інституційного врегулювання. В Європейському Союзі необхідність зазначати використання ШІ вже отримує нормативне оформлення. Регламент ЄС про штучний інтелект (AI Act) закріплює вимоги до прозорості у випадках, коли контент створюється або модифікується за допомогою штучного інтелекту [19], а документи Європейської Комісії додатково акцентують на маркуванні такого контенту та розкритті факту використання ШІ у визначених випадках [9]. В Україні відповідне регулювання ще перебуває на етапі формування, однак цей напрям уже окреслено на рівні державної політики: на урядовому рівні затверджено план заходів із реалізації Концепції розвитку штучного інтелекту на 2025–2026 роки [6]. Отже, вимога зазначати використання ШІ поступово виходить за межі суто етичної рекомендації й стає частиною ширшого інституційного та правового впорядкування цієї сфери.

Сукупність описаних вище трансформацій – зміна ролі університету, перебудова структури навичок під впливом автоматизації, поява вимоги до ШІ-грамотності та виклики

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

генеративного ШІ для академічної доброчесності – робить неможливою збереження тестоцентричної логіки оцінювання. Стандартизовані завдання, що легко відтворюються або компілюються з готових відповідей, втрачають діагностичну цінність. Натомість університет має перевіряти мислення і застосування знань у конкретному контексті. Дж. Хекман та Т. Каутц наголошують: "Тести навчальних досягнень не виявляють або, точніше кажучи, неадекватно фіксують м'які навички – особистісні риси, цілі, мотивації та уподобання" [14, 451]. Відтак фокус оцінювання зміщується з "правильності відповіді" на якість аргументації, логічну зв'язність, роботу з джерелами та здатність контролювати помилки й обмеження інструментів. Практично це підтримує використання автентичних форматів: проєктів із захистом рішень, кейс-аналізів, портфоліо, дослідницьких звітів із прозорою методологією, усних обговорень, а також завдань із фіксацією процесу (чернетки, журналювання кроків, рефлексія), де оцінюється не лише результат, а й шлях його отримання.

Поза технологічними викликами ключовою стає зміна часової логіки освіти. Стрімкий розвиток технологій (зокрема ШІ) робить нереалістичною модель освіти "раз і назавжди" й підштовхує до переходу до концепції "навчання впродовж життя". У Комунікації Європейської Комісії зазначено: "будь-яка навчальна діяльність, що здійснюється впродовж усього життя з метою вдосконалення знань, умінь і компетентностей в особистісній, громадянській, соціальній та/або професійній перспективі" [16, p. 9]. Звідси випливає принципова вимога до університетів: пропонувати не одноразовий освітній продукт, а довготривалу траєкторію розвитку. Йдеться про програми підвищення кваліфікації, модульні курси та гнучкі траєкторії навчання, механізми визнання результатів неформального й інформального навчання, кар'єрний супровід, а також системну співпрацю з роботодавцями та професійними спільнотами.

У межах логіки навчання впродовж життя особливої ваги набувають мікрокваліфікації як інструмент швидкого й стандартизованого "доукомплектування" компетентнісного профілю. Європейська комісія визначає мікрокваліфікації як "документально засвідчений результат навчання, якого здобувач набув після завершення невеликого за обсягом навчального модуля" [17]. У цьому визначенні принциповими є акцент на результатах навчання та прозорих критеріях оцінювання, а також на портативності й належності мікрокваліфікації самій людині (як запису її досягнень). Це відкриває можливість проєктувати "пазлові" траєкторії, тобто короткі модулі, які можна комбінувати й накопичувати, доповнюючи базову університетську підготовку та швидко реагуючи на зміни в професійному середовищі.

Водночас швидке поширення практик мікрокваліфікацій загострює питання якості й прозорості. Науковці наголошують: "Стрімке поширення мікрокваліфікацій створило труднощі для моніторингу та забезпечення якості освітніх пропозицій" [18, p. 9]. Отже, інституції, що впроваджують мікрокваліфікації, мають паралельно вибудовувати механізми забезпечення якості: стандартизовані описи результатів навчання, зрозуміле навчальне навантаження (зокрема через ECTS), валідні процедури оцінювання, узгодження з рамками кваліфікацій і прозору інформацію для роботодавців та здобувачів. Відповідно, у Рекомендації Ради ЄС окремо передбачено опис мікрокваліфікацій через обов'язкові елементи (зокрема результати навчання, навчальне навантаження, оцінювання, забезпечення якості), що підтримує порівнюваність і довіру до таких результатів.

Український контекст також відображає ці тенденції. Т. Семигіна та Ю. Рашкевич зазначають, що мікрокваліфікації в сучасній освітній системі "поступово перетворюються на інституціоналізоване явище сучасної системи освіти" [7, с. 46]. Водночас автори підкреслюють їхню структурну роль у безперервному навчанні, зазначаючи, що вони можуть потенційно "накопичуватись", складатися разом і забезпечувати особі індивідуальну траєкторію навчання. Крім того, у професійній підготовці мікрокваліфікації можуть надавати працівникам "формальне підтвердження їхньої здатності якісно виконувати певну множину трудових дій" [7, с. 49]. Для університетів це означає можливість проєктувати мікрокваліфікації як якісно забезпечені "будівельні блоки" навчання, що доповнюють фундаментальну підготовку та розширюють доступ до оновлення компетентностей. Варто окремо наголосити на інклюзивному вимірі: цифровізація та поширення коротких модулів можуть як розширювати доступ до освіти, так і поглиблювати

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

нерівність – через різний доступ до пристроїв, дефіцит часу на навчання, мовні бар'єри, а також відмінності в цифрових та інформаційних уміннях.

Отже, сукупність окреслених трансформацій свідчить про зміну не лише інструментів і форм організації освітнього процесу, а й самої логіки функціонування університету як соціального інституту. У центрі цієї трансформації опиняється не знання як завершений результат, а здатність до його постійного переосмислення. Водночас поширення генеративного штучного інтелекту загострює питання про межі автоматизації пізнавальної діяльності та роль людини як суб'єкта мислення. За цих умов ключовим завданням університету стає не лише передавання знань або формування окремих компетентностей, а створення умов для збереження когнітивної автономії.

Висновки. Проведений аналіз засвідчив, що трансформація вищої освіти в постіндустріальну добу має парадигмальний характер: традиційна знаннєво-трансляційна ("фабрична") модель дедалі менше відповідає умовам цифровізації, динамічної зміни професійних вимог і поширення генеративного штучного інтелекту. Обґрунтовано, що ключовим результатом сучасної університетської освіти має бути не відтворення інформації, а формування метанавичок, когнітивної автономії, здатності до критичного мислення, співпраці та безперервного оновлення компетентностей. Показано подвійний вплив генеративного ШІ: він розширює можливості персоналізації навчання, але водночас актуалізує ризики академічної недоброчесності, симуляції навчальної діяльності та послаблення самостійного судження, що зумовлює необхідність системного впровадження ШІ-грамотності і переорієнтації оцінювання. Встановлено, що навчання впродовж життя та мікрокваліфікації є важливими інструментами професійної мобільності та стійкості, однак їх інтеграція потребує забезпечення якості, прозорості й порівнюваності результатів навчання. Водночас цифрова трансформація вищої освіти має здійснюватися з урахуванням інклюзивного виміру.

Перспективи подальших пошуків пов'язані з дослідженням етичних аспектів взаємодії людини й генеративного ШІ в освіті, розробленням моделей автентичного оцінювання в умовах доступності ШІ-інструментів, а також із напрацюванням механізмів інтеграції мікрокваліфікацій у класичні університетські програми без втрати академічних стандартів.

Список використаних джерел:

1. Воронкова, ВГ & Нікітенко, ВО 2022. *Філософія цифрової людини і цифрового суспільства: теорія і практика* : монографія. Львів–Торунь : *Liha-Pres*, 459 с.
2. Колот, АМ & Герасименко, ОО 2020. 'Покоління Z і соціально-трудова платформа "Праця 4.0": імперативи взаємодії', *Демографія та соціальна економіка*, № 2 (40), с. 103–138.
3. Култаєва, МД 2020. 'Homo digitalis, дигітальна культура і дигітальна освіта: філософсько-антропологічні і філософсько-освітні розвідки', *Філософія освіти*, № 26 (1), с. 8–36. Доступно : <http://nbuv.gov.ua/UJRN/PhilEdu_2020_26(1)__3>. [10].
4. Лєвіт, Д & Євтухова, Т 2024. 'Розвиток soft skills у контексті сталого розвитку освіти', *Освіта. Інноватика. Практика*, т. 12, № 1, с. 57–62.
5. Пелешок, ОО 2025. 'Штучний інтелект як виклик академічній доброчесності: етичний вимір освітньої відповідальності', *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка*, № 2, с. 41–48.
6. Про затвердження плану заходів з реалізації Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні на 2025–2026 роки 2025. *Законодавство України. Верховна Рада України*. Доступно : <https://zakon.rada.gov.ua/go/457-2025-%D1%80>. [10 Жовтень 2025].
7. Семигіна, ТВ & Рашкевич, ЮМ 2022. 'Мікрокваліфікації як тренд розвитку сучасної безперервної освіти', *Theory and Practice of Modern Science: collection of scientific papers "SCIENTIA"*, Kraków, vol. 2, p. 46–50.
8. Barr, RB & Tagg, J 1995. 'From teaching to learning: a new paradigm for undergraduate education', *Change: The Magazine of Higher Learning*, vol. 27, no. 6, p. 12–25.
9. Code of Practice on marking and labelling of AI-generated content 2025. *Shaping Europe's digital future. European Commission*. Available from: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/code-practice-ai-generated-content>. [10 October 2025].
10. Bauman, Z 2000. *Liquid modernity. Cambridge : Polity Press*, 228 p.
11. European Commission 2025. *AI Literacy – Questions & Answers*. Available from: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/faqs/ai-literacy-questions-answers [10 October 2025].
12. Frey, CB Osborne, MA 2017. 'The future of employment: how susceptible are jobs to computerisation?', *Technological Forecasting and Social Change*, vol. 114, p. 254–280.

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

13. Goddard, K, Roudsari, A & Wyatt, JC 2012. 'Automation bias: a systematic review of frequency, effect mediators, and mitigators', *Journal of the American Medical Informatics Association*, vol. 19, p. 121–127.
14. Heckman, JJ & Kautz, T 2012. 'Hard evidence on soft skills', *Labour Economics*, vol. 19, no. 4, p. 451–464.
15. Kasneci, E, Sessler, K & Küchemann, S et al. 2023. 'ChatGPT for good? On opportunities and challenges of large language models for education', *Learning and Individual Differences*, vol. 103, art. 102274.
16. Making a European Area of Lifelong Learning a Reality 2001. *Brussels*, 43 p. Available from: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52001DC0678>. [10 October 2025].
17. On a European approach to micro-credentials for lifelong learning and employability 2022. *Official Journal of the European Union*, C 243/10. Available from: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32022H0627(02) >. [10 October 2025].
18. Pouliou, A 2024. *Exploring the emergence of microcredentials in vocational education and training (VET). Luxembourg : Publications Office of the European Union*, 48 p. Available from: <https://doi.org/10.2801/671358>.
19. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council 2024. *EUR-Lex*. Available from: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj/eng>. [10 October 2025].
20. Robinson, K 2011. *Out of Our Minds: Learning to Be Creative*. Chichester *: Capstone Publishing Ltd.*, 320 p.
21. Toffler, A 1970. *Future shock*. New York : *Random House*, 561 p.
22. UNESCO 2023. *Guidance for generative AI in education and research*. Available from: <https://www.unesco.org/en/articles/guidance-generative-ai-education-and-research>. [10 October 2025].
23. World Economic Forum 2025. *The Future of Jobs Report 2025*. Geneva : *World Economic Forum*. Available from: <https://reports.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs_Report_2025.pdf>. [10 October 2025].

References:

1. Voronkova, VH & Nikitenko, VO 2022. *Filosofiia tsyfrovoi liudyny i tsyfrovoho suspilstva: teoriia i praktyka (Philosophy of the Digital Human and Digital Society: Theory and Practice)*, monohrafiia, Lviv–Torun : *Liha-Pres*, 459 p.
2. Kolot, AM & Herasymenko, OO 2020. 'Pokolinnia Z i sotsialno-trudova platforma "Pratsia 4.0": imperatyvy vzaiemodii (Generation Z and the socio-labor platform "Work 4.0": imperatives of interaction)', *Demohrafiia ta sotsialna ekonomika*, no. 2 (40), p. 103–138.
3. Kultaieva, MD 2020. 'Homo digitalis, dyhitalna kultura i dyhitalna osvita: filosofsko-antropolohichni i filosofsko-osvitni rozvidky (Homo Digitalis, Digital Culture and Digital Education: Philosophical-Anthropological and Philosophical-Educational Studies)', *Filosofiia osvity*, no. 26 (1), p. 8–36. Available from : <http://nbuv.gov.ua/UJRN/PhilEdu_2020_26(1)__3>. [10 Zhovten 2025].
4. Lievit, D & Yevtukhova, T 2024. 'Rozvytok soft skills u konteksti staloho rozvytku osvity (Development of Soft Skills in the Context of Sustainable Development of Education)', *Osvita. Innovatyka. Praktyka*, vol. 12, no. 1, p. 57–62.
5. Peleshok, OO 2025. 'Shtuchnyi intelekt yak vyklyk akademichnii dobrochesnosti: etychnyi vymir osvitnoi vidpovidalnosti (Artificial Intelligence as a Challenge to Academic Integrity: Ethical Dimension of Educational Responsibility)', *Visnyk Hlukhivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Oleksandra Dovzhenka*, no. 2, p. 41–48.
6. Pro zatverdzhennia planu zakhodiv z realizatsii Kontseptsii rozvytku shtuchnoho intelektu v Ukraini na 2025–2026 roky (On Approval of the Action Plan for the Implementation of the Concept for the Development of Artificial Intelligence in Ukraine for 2025–2026) 2025. *Zakonodavstvo Ukrainy, Verkhovna Rada Ukrainy*. Available from : <https://zakon.rada.gov.ua/go/457-2025-%D1%80>. [10 Zhovten 2025].
7. Semyhina, TV & Rashkevych, YuM 2022. 'Mikrokvalifikatsii yak trend rozvytku suchasnoi bezperervnoi osvity (Micro-credentials as a Trend in the Development of Contemporary Lifelong Education)', *Theory and Practice of Modern Science: collection of scientific papers "SCIENTIA"*, Krakow, vol. 2, p. 46–50.
8. Barr, RB & Tagg, J 1995. 'From teaching to learning: a new paradigm for undergraduate education', *Change: The Magazine of Higher Learning*, vol. 27, no. 6, p. 12–25.
9. Code of Practice on marking and labelling of AI-generated content 2025. *Shaping Europe's digital future. European Commission*. Available from: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/policies/code-practice-ai-generated-content>. [10 October 2025].
10. Bauman, Z 2000. *Liquid modernity. Cambridge : Polity Press*, 228 p.
11. European Commission 2025. *AI Literacy – Questions & Answers*. Available from: <https://digital-strategy.ec.europa.eu/en/faqs/ai-literacy-questions-answers [10 October 2025].
12. Frey, CB Osborne, MA 2017. 'The future of employment: how susceptible are jobs to computerisation?', *Technological Forecasting and Social Change*, vol. 114, p. 254–280.

13. Goddard, K, Roudsari, A & Wyatt, JC 2012. 'Automation bias: a systematic review of frequency, effect mediators, and mitigators', *Journal of the American Medical Informatics Association*, vol. 19, p. 121–127.
14. Heckman, JJ & Kautz, T 2012. 'Hard evidence on soft skills', *Labour Economics*, vol. 19, no. 4, p. 451–464.
15. Kasneci, E, Sessler, K & Küchemann, S et al. 2023. 'ChatGPT for good? On opportunities and challenges of large language models for education', *Learning and Individual Differences*, vol. 103, art. 102274.
16. Making a European Area of Lifelong Learning a Reality 2001. *Brussels*, 43 p. Available from: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52001DC0678>. [10 October 2025].
17. On a European approach to micro-credentials for lifelong learning and employability 2022. *Official Journal of the European Union*, C 243/10. Available from: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/HTML/?uri=CELEX:32022H0627(02) >. [10 October 2025].
18. Pouliou, A 2024. *Exploring the emergence of microcredentials in vocational education and training (VET). Luxembourg : Publications Office of the European Union*, 48 p. Available from: <https://doi.org/10.2801/671358>.
19. Regulation (EU) 2024/1689 of the European Parliament and of the Council 2024. *EUR-Lex*. Available from: <https://eur-lex.europa.eu/eli/reg/2024/1689/oj/eng>. [10 October 2025].
20. Robinson, K 2011. *Out of Our Minds: Learning to Be Creative*. Chichester *: Capstone Publishing Ltd.*, 320 p.
21. Toffler, A 1970. *Future shock*. New York : *Random House*, 561 p.
22. UNESCO 2023. *Guidance for generative AI in education and research*. Available from: <https://www.unesco.org/en/articles/guidance-generative-ai-education-and-research>. [10 October 2025].
23. World Economic Forum 2025. *The Future of Jobs Report 2025*. Geneva : *World Economic Forum*. Available from: <https://reports.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs_Report_2025.pdf>. [10 October 2025].

Надійшло до видання / Received *01.11.2025*
Прийнято до друку / Accepted *12.01.2026*

DOI 10.33930/ed.2019.5007.57(1-2)-8
УДК 130.2

DIGITAL CULTURE AND THE TRANSFORMATION OF HUMANISM IN THE TECHNOLOGICAL AGE

Vitalina Nikitenko
Valentyna Voronkova
Andrii Krupa

Abstract.

Relevance of the research. *The formation of digital culture is becoming increasingly relevant amid rapid digital transformation and the growing influence of artificial intelligence on social and educational processes. At the same time, the development of digital technologies raises questions about preserving human-centred values, reflected in the concept of digital humanism.*

Problem statement. *Digital culture is often reduced to technological competence, while its ethical and humanistic dimensions remain underdeveloped. This creates a contradiction between technological progress and the need to preserve human dignity, responsibility and critical thinking in digital environments.*

Analysis of recent research and publications. *Contemporary studies of technological development and its impact on humanity are represented in the works of Yuval Noah Harari and Nick Bostrom, who analyze global transformations of society and risks of emerging technologies. The philosophical interpretation of technology is grounded in the ideas of Martin Heidegger, who conceptualises technology as a mode of revealing reality. Within Ukrainian philosophical thought, the humanistic dimension of culture is developed in the works of Serhii Krymskyi and Vakhtang Kebuladze.*

Research task. *The purpose of the article is to analyse the formation of digital culture in the era of digital humanism and to determine the role of human-centred values in this process.*

Main material presentation. *Digital culture is interpreted not only as a set of technical skills,*

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

but also as a system of values, ethical norms and behavioural models in the digital space. Digital humanism is a conceptual framework that prioritises human values in technological development. The interrelation between these concepts is revealed through the role of education in shaping critical thinking and responsible use of digital technologies.

Conclusions. *It is established that the formation of digital culture requires a comprehensive approach that combines technological competence with ethical awareness and humanistic values. Digital humanism is a key factor in ensuring the sustainable and human-centred development of digital society.*

Keywords. *Digital culture, digital humanism, education, digital technologies, ethics, critical thinking*

ЦИФРОВА КУЛЬТУРА ТА ТРАНСФОРМАЦІЯ ГУМАНІЗМУ В ТЕХНОЛОГІЧНУ ЕПОХУ

В.Г. Нікітенко
В.О. Воронкова
А.Г. Крупа

Анотація.

Актуальність дослідження. Формування цифрової культури набуває дедалі більшої актуальності в умовах стрімкої цифрової трансформації та зростання впливу штучного інтелекту на соціальні й освітні процеси. Водночас розвиток цифрових технологій порушує питання збереження людиноцентричних цінностей, що знаходить відображення в концепції цифрового гуманізму.

Постановка проблеми. *Цифрову культуру нерідко зводять до технологічної компетентності, тоді як її етичний і гуманістичний виміри залишаються недостатньо розробленими. Це зумовлює суперечність між технологічним прогресом і необхідністю збереження людської гідності, відповідальності та критичного мислення в цифровому середовищі.*

Аналіз останніх досліджень і публікацій. *Сучасні дослідження технологічного розвитку та його впливу на людство представлені у працях Ю. Н. Харарі та Н. Бострома, які аналізують глобальні трансформації суспільства й ризики новітніх технологій. Філософське осмислення техніки ґрунтується на ідеях М. Гайдеггера, який концептуалізує техніку як спосіб розкриття реальності. В українській філософській думці гуманістичний вимір культури розвинуто у працях С. Кримського та В. Кебуладзе.*

Постановка завдання *– формування цифрової культури в епоху цифрового гуманізму та визначення ролі людиноцентричних цінностей у цьому процесі.*

Виклад основного матеріалу. *Цифрову культуру інтерпретовано не лише як сукупність технічних навичок, а й як систему цінностей, етичних норм і моделей поведінки в цифровому просторі. Цифровий гуманізм постає концептуальною рамкою, що надає пріоритет людським цінностям у технологічному розвитку. Взаємозв'язок між цими поняттями розкривається через роль освіти у формуванні критичного мислення та відповідального використання цифрових технологій.*

Висновки. *Встановлено, що формування цифрової культури потребує комплексного підходу, який поєднує технологічну компетентність з етичною свідомістю та гуманістичними цінностями. Цифровий гуманізм є ключовим чинником забезпечення сталого й людиноцентричного розвитку цифрового суспільства.*

Ключові слова: *цифрова культура, цифровий гуманізм, освіта, цифрові технології, етика, критичне мислення.*

Relevance of the research. The formation of digital culture is a key issue in contemporary society. The rapid spread of digital technologies, including artificial intelligence, is transforming not only communication and education but also the fundamental principles of human existence.

In this context, the concept of digital humanism becomes particularly important, as it emphasises the need to preserve human dignity, freedom and responsibility in the digital age. Therefore, the study of the relationship between digital culture and digital humanism is highly relevant.

Problem statement. Digital culture is often understood as a set of technological skills for using digital tools. However, such an approach is limited, as it ignores the ethical and value-based dimensions of human interaction in digital environments.

This leads to a contradiction between the high level of technological development and the insufficient formation of critical thinking, responsibility and humanistic values. Thus, there is a need to reconsider the process of forming digital culture through the lens of digital humanism.

Analysis of recent research and publications. The problem of the digital transformation of society and its philosophical interpretation has become a central topic in

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

contemporary interdisciplinary discourse. In particular, Yuval Noah Harari argues that technological development is not merely a tool for progress but a force that reshapes social structures, political systems, and human self-understanding, ultimately redefining the boundaries of human agency and decision-making [7; 8].

A critical perspective on the future of technological civilisation is developed by Nick Bostrom, who focuses on the risks of advanced artificial intelligence and the necessity of establishing ethical frameworks for its development [2]. Complementary to this approach, Kate Crawford emphasises that artificial intelligence should be understood not only as a technological phenomenon but also as a system embedded in power relations, economic structures, and environmental costs [4].

A significant philosophical foundation for understanding technology is provided by Martin Heidegger, who interprets technology as a specific mode of revealing reality rather than a neutral instrument [9; 10]. This idea is further developed in contemporary philosophy of information by Luciano Floridi, who introduces the concept of the “infosphere” and argues that digital transformation fundamentally alters the ontological status of human existence [5; 6].

Within Ukrainian philosophical discourse, the transformation of humanism in the context of technological civilization is actively explored. Serhii Krymskyi interprets culture as a spiritual dimension of human existence grounded in values and meaning-making processes [14], while Vakhtang Kebuladze emphasizes the existential and experiential dimensions of human identity, highlighting personal responsibility in a rapidly changing world [16].

The transformation of humanism under technological conditions is further analysed by D. L. Kobeleva, who examines the ambivalent nature of contemporary culture, where humanistic values coexist with non-humanistic tendencies generated by technogenic civilisation [12; 13]. In this context, Yuliia Trach conceptualises transhumanism as a worldview paradigm that challenges traditional understandings of human nature by proposing its technological enhancement and transformation [18]. This line of thought is further extended by Olha Kyvliuk, who analyses transhumanism and posthumanism as emerging directions in philosophical anthropology that reconsider the limits of human identity and embodiment [15]. The origins of this discourse can be traced back to Julian Huxley, who introduced the concept of transhumanism as a project of human self-transcendence through science and technology [11].

The cultural dimension of digital transformation is also addressed in studies of visual and communicative practices. G. Bai, Z. G. Zhou, and Z. M. Hong demonstrate that visual culture plays a fundamental role in shaping consumer society and constructing social meaning through images and symbolic systems [1]. At the same time, Sarah Broadbent shows that digital communication transforms interpersonal relations by hybridising direct and mediated forms of interaction [3].

At the normative level, the ethical challenges of digital transformation are reflected in international policy documents, particularly in the UNESCO Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence, which emphasizes the importance of human rights, transparency, and accountability in the development and deployment of AI systems [19].

Despite the considerable body of research, the relationship between digital culture and the transformation of humanism remains insufficiently systematized. In particular, there is a lack of integrated philosophical approaches that combine technological, cultural, and anthropological perspectives within a unified framework of digital humanism.

Research task. The purpose of this article is to critically examine the formation of digital culture in the era of digital humanism and to explore how human-centred values can be preserved and reinterpreted within algorithmically structured technological environments.

Main material presentation. Understanding digital culture requires deeper philosophical reflection on the nature of human interaction with technology. In classical philosophy, the relationship between humans and tools was primarily considered instrumental. However, in contemporary digital environments, technology becomes not only a means but also a space in which human existence unfolds.

In this regard, Martin Heidegger’s ideas are particularly significant. He argued that technology is not merely a neutral instrument but a mode of revealing reality, shaping the way humans perceive and understand the world [9; 10]. In the digital age, this thesis takes on new meaning as digital environments increasingly mediate human experience, communication, and knowledge production.

Digital culture, therefore, can be understood as a form of mediated existence in which

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

human identity, communication, and social relations are constructed within digital frameworks. Social networks, online platforms, and artificial intelligence systems influence not only behaviour but also thinking patterns and value orientations. This transformation can also be interpreted through the concept of the "infosphere" proposed by Luciano Floridi, who argues that digital technologies fundamentally reshape the conditions of human existence and interaction [5; 6].

Digital culture can also be understood through the prism of visuality and communication practices that shape contemporary social reality. In particular, G. Bai, Z. G. Zhou, and Z. M. Hong argue that visual culture plays a central role in the formation of consumer society, in which meaning is increasingly constructed through images and symbolic representations [1]. At the same time, digital communication transforms interpersonal relations by hybridising direct and mediated forms of interaction, as demonstrated in studies of contemporary communication practices [3].

Table 1

Key Philosophical Approaches to Technology and Digital Culture

Thinker / Author	Main Idea	Contribution to Digital Culture Understanding
Martin Heidegger	Technology as a mode of revealing reality	Shows that technology shapes human perception of being
Luciano Floridi	Concept of infosphere	Explains digital reality as a new ontological environment
Yuval Noah Harari	Transformation of society under technology	Demonstrates the impact of technology on values and institutions
Nick Bostrom	Risks of advanced AI	Highlights the ethical and existential threats of technology
Kate Crawford	Power structures of AI systems	Shows the socio-political and economic embeddedness of AI

Source: Authors' own elaboration

In the context of digitalisation, this tendency intensifies, as digital environments are fundamentally based on visual interfaces, multimedia content, and algorithmically structured information flows. As a result, perception itself is mediated by digital forms, significantly affecting how individuals interpret reality.

At the same time, communication in digital environments acquires new characteristics. As noted by Sarah Broadbent, personal communication is transformed through digital technologies, combining direct interpersonal interaction with mediated forms of exchange [3]. This hybridity creates new social dynamics in which traditional boundaries between public and private communication are redefined.

Thus, digital culture emerges as a complex system that integrates visuality, communication practices, and technological mediation, shaping new forms of social interaction and cultural production.

At the same time, the expansion of digital technologies raises important ethical questions. The issues of data privacy, algorithmic bias, and information manipulation challenge traditional concepts of autonomy and freedom. As Nick Bostrom notes, the development of artificial intelligence requires careful ethical consideration to prevent potential risks to humanity [2]. Digital humanism emerges as an attempt to reintroduce human-centred values into technological development. It emphasises that technological progress should be guided by ethical principles, ensuring respect for human dignity, freedom, and responsibility. Digital humanism does not reject technology but seeks to integrate it into a broader cultural and moral framework.

An important aspect of digital humanism is the preservation of critical thinking. In the digital environment, individuals are constantly exposed to large volumes of information, which increases the risk of misinformation and manipulation. Therefore, the ability to critically evaluate information becomes a key component of digital culture.

At the same time, the concept of humanism itself requires deeper clarification in the context of digital transformation. As noted by D. L. Kobeleva, humanism appears to be both historically traceable and conceptually open-ended: "On the one hand, the concept of 'humanism' is quite comprehensible, as we can trace its entire history… On the other hand, humanistic values… still lack a clear definition and precise boundaries of their application" [12].

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

This dual nature of humanism makes it particularly relevant in the digital age. On the one hand, humanism provides a stable value framework centred on human dignity, freedom, and responsibility. On the other hand, its openness allows it to adapt to new technological realities, including the challenges posed by artificial intelligence and digital environments.

In this sense, digital humanism can be understood not as a rejection of classical humanism, but as its transformation and continuation under new socio-technological conditions. It expands the scope of humanistic thought, incorporating questions of digital ethics, algorithmic responsibility, and the preservation of human agency in increasingly automated systems.

The transformation of humanism in the context of technological development is also reflected in contemporary philosophical discourse. In particular, Yuliia Trach analyses transhumanism as a worldview concept that reconsiders the nature of human beings in the context of technological enhancement [18].

According to the researcher, transhumanism raises fundamental questions about the limits of human nature, the role of technology in human evolution, and the possible transformation of human identity. These ideas are directly related to the concept of digital humanism, as they highlight both the potential and the risks of integrating technology into human existence. The origins of this discourse can be traced back to Julian Huxley, who introduced the concept of transhumanism as a project of human self-transcendence [11].

Thus, the dialogue between humanism and transhumanism becomes an important dimension of understanding digital culture, allowing us to critically assess the direction of technological development and its impact on human values.

The future of humanism in a technological civilisation is also actively discussed in contemporary Ukrainian philosophical discourse. In particular, D. L. Kobeleva examines the place of the human being within a technogenic civilisation, emphasising the transformation of humanistic values under the influence of technological development [12; 13]. The researcher highlights that rapid technological advancement not only expands human capabilities but also creates new challenges for preserving human identity and dignity.

These reflections are directly related to the concept of digital humanism, which seeks to maintain a balance between technological progress and human-centred values. Thus, the future of humanism acquires not only theoretical but also practical significance in the context of digital culture formation.

The problem of the transformation of humanism is further developed within contemporary philosophical and anthropological studies. In particular, Olha Kyvliuk considers transhumanism and posthumanism as significant directions of modern philosophical and anthropological theory, reflecting the rethinking of human nature in the context of technological progress [15].

The researcher emphasises that these approaches challenge the traditional understanding of the human being as a stable and autonomous entity. Instead, they propose a vision of the human as an open, evolving system deeply integrated with technological environments. This shift raises important questions about the boundaries between the human and the artificial, as well as about the preservation of human identity.

In this context, digital humanism can be interpreted as a response to these challenges. It does not deny the transformative potential of technology but seeks to preserve the fundamental values of humanism, such as dignity, freedom, and responsibility, within the changing technological landscape.

Table 2

Dimensions of Digital Humanism in Contemporary Culture

Dimension	Characteristics	Educational Implications
Ontological	Transformation of human existence in digital environments	Understanding human-being-in-digital-reality
Ethical	Responsibility in technological interaction	Development of digital ethics and critical thinking
Cultural	Hybridization of visual and communicative practices	Media literacy and cultural awareness
Existential	Redefinition of human identity	Formation of reflective self-awareness
Social	Network-based interaction models	Skills of communication in digital

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

		society

Source: Authors' own elaboration

The transformation of digital culture inevitably raises the question of practical mechanisms through which humanistic values can be preserved and developed in a technologically saturated environment. One of the key domains where this challenge becomes most evident is education, which serves as a mediator between technological progress and humanistic development.

Here, the role of education becomes central. Educational institutions are responsible not only for teaching digital skills but also for forming a reflective and responsible attitude toward technology. This includes developing media literacy, ethical awareness, and the ability to navigate complex digital environments.

Here, the role of education becomes central. Educational institutions are responsible not only for teaching digital skills but also for forming a reflective and responsible attitude toward technology. This includes developing media literacy, ethical awareness, and the ability to navigate complex digital environments.

The ideas of Yuval Noah Harari are also relevant in this context, as he highlights the growing importance of education in adapting to technological changes and maintaining human agency in the digital age [7; 8]. According to him, the future of society depends on individuals' ability to remain critical, flexible, and lifelong learners.

Furthermore, digital culture is closely related to the concept of identity. In digital environments, individuals construct multiple identities, which may differ from their offline selves. This creates new opportunities for self-expression but also raises questions about authenticity and responsibility.

Ukrainian philosophical thought also provides important insights into culture and human existence. Serhii Krymskyi emphasises the spiritual dimension of culture, which remains essential even in the context of technological development [14]. Similarly, Vakhtang Kebuladze highlights the importance of personal experience and existential reflection in shaping human identity [16].

Thus, the formation of digital culture cannot be reduced to technological adaptation. It is a complex process that involves integrating knowledge, values, and ethical principles. Digital humanism serves as a guiding framework that ensures the preservation of human-centred values in the digital age.

The transformation of digital culture in the era of digital humanism also involves a rethinking of social responsibility. Not only individuals but also institutions, including educational systems, governments, and technology companies, must take responsibility for the ethical implications of digital development.

In this sense, digital culture becomes a space of co-creation, where human agency and technological innovation interact. The challenge lies in ensuring that this interaction remains balanced and oriented toward the common good.

Digital Culture Formation Model

Digital culture in the era of digital humanism can be represented as an interconnected multi-level system in which technological, cultural, and humanistic dimensions interact dynamically.

At the input level, technological development (artificial intelligence, digital platforms, data infrastructure) is a primary driver of transformation. This layer shapes new conditions of communication, perception, and knowledge production.

The mediating level is represented by cultural and communicative practices, including visual culture, digital communication, and media environments. Here, meaning is constructed and reinterpreted through symbolic and interactive processes, as emphasised in studies of visual and digital communication culture.

The core level is humanistic reflection, where philosophical and ethical interpretation of technology occurs. It includes critical thinking, value orientation, and existential self-awareness. This level determines whether technological development leads to human-centred or dehumanising outcomes.

Finally, the **output level** is digital humanism as a socio-cultural paradigm, integrating technology with human values, responsibility, and ethical governance.

Thus, digital culture emerges as a dynamic system in which technology, culture, and humanism continuously co-construct one another.

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

Figure 1. Conceptual model *of digital culture formation in the context of digital humanism*

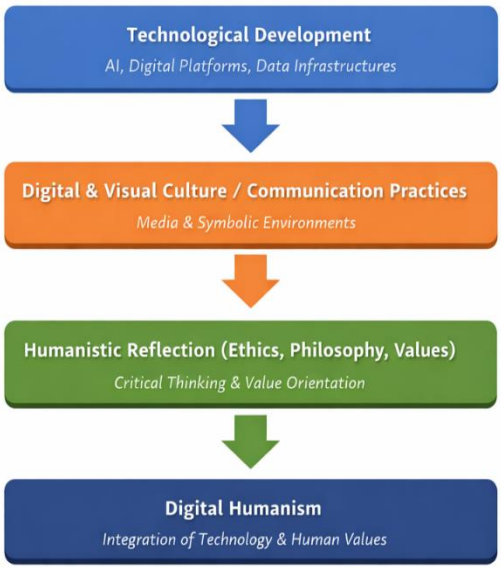

Source: Authors' own elaboration

Conclusions. The study of digital culture in the context of digital humanism reveals that contemporary technological development is not merely a technical or economic process, but a profound transformation of human existence, value systems, and cultural meanings. Digital technologies increasingly mediate human perception of reality, reshaping social relations and modes of communication.

Philosophical analysis demonstrates that technology cannot be reduced to a neutral instrument, as it actively participates in shaping reality and human self-understanding, as emphasised in classical and contemporary philosophical thought. In this regard, digital culture emerges as a complex space where technological, social, and existential dimensions are inseparably interconnected.

At the same time, modern Ukrainian and international philosophical discourse highlights the tension between humanistic values and technological acceleration. Preserving human dignity, responsibility, and existential depth becomes a key challenge amid rapid digital transformation.

Thus, digital humanism should be understood as an attempt to rethink the role of the human being in a technologically saturated world, where the task of philosophy is to critically interpret technological change and to preserve the centrality of human values within it.

References:

1. Bai, G, Zhou, ZG & Hong, ZM 2001, 'Visual culture and consumer society', *Fujian Forum. Humanities and Social Sciences Edition*, no. 2, pp. 29–35.
2. Bostrom, N 2014, *Superintelligence: Paths, Dangers, Strategies*, Oxford University Press, Oxford.
3. Broadbent, S 2012, 'Approaches to personal communication', in H. A. Horst & D. Miller (eds.), *Digital Anthropology*, Berg, London, pp. 127–146.
4. Crawford, K 2021, *Atlas of AI: Power, Politics, and the Planetary Costs of Artificial Intelligence*, Yale University Press, New Haven.
5. Floridi, L 2014, *The Fourth Revolution: How the Infosphere is Reshaping Human Reality*, Oxford University Press, Oxford.
6. Floridi, L (ed.) 2019, *The Onlife Manifesto: Being Human in a Hyperconnected Era*, Springer, Cham.
7. Harari, YN 2018, *Homo Deus: A Brief History of Tomorrow*, BookChef, Kyiv.
8. Harari, YN 2018, *21 Lessons for the 21st Century*, Spiegel & Grau, New York.
9. Heidegger, M 1962, *Being and Time*, Blackwell, Oxford.
10. Heidegger, M 2023, 'Letter on Humanism', *Psychology and Society*, no. 2 (88), pp. 51–74. Available from: <http://dspace.wunu.edu.ua/handle/316497/52542> [25 February 2026].
11. Huxley, J 1957, 'Transhumanism', in *New Bottles for New Wine*, Chatto & Windus, London, pp. 13–17.

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

12. Kobeleva, DL 2020, 'The Future of Humanism: The Place of Man in Technogenic Civilization', *Bulletin of V. N. Karazin Kharkiv National University. Philosophy Series*, no. 63, pp. 155–165, https://doi.org/10.26565/2226-0994-2020-63-17
13. Kobeleva, DL 2026, 'The Contemporary (Non)Humanistic Era: Contradictory Values of Humanism in Modern Culture', *Bulletin of the Humanities*, no. 17, https://doi.org/10.5281/zenodo.19470330
14. Krymskyi, S 2008, *Zapyty filosofskykh smysliv*, Parapan, Kyiv.
15. Kyvliuk, OP 2024, 'Transhumanism and Posthumanism: Reflection of Contemporary Philosophical-Anthropological Theory', in *V Academic Readings in Memory of Professor H. I. Volynka*, Liha-Pres, Lviv–Torun, pp. 104–107, https://doi.org/10.36059/978-966-397-381-4-30
16. Kebuladze, V 2019, *Phenomenology of Experience*, Dukh i Litera, Kyiv.
17. Krymskyi, S 2008, *Zapyty filosofskykh smysliv*, Parapan, Kyiv.
18. Trach, YV 2019, 'Transhumanism as a Worldview Concept', *Bulletin of Lviv Polytechnic National University. Series: Philosophy*, no. 4, pp. 112–118.
19. UNESCO 2021, *Recommendation on the Ethics of Artificial Intelligence*, UNESCO, Paris.

Надійшло до видання / Received *23.12.2025*
Прийнято до друку / Accepted *12.01.2026*

DOI 10.33930/ed.2019.5007.57(1-2)-9
УДК 130.2:502.1

ГУМАНІСТИЧНИЙ ПОТЕНЦІАЛ АНТЕЇЗМУ В ЕПОХУ АНТРОПОЦЕНУ

Д. Д. Фень

Анотація.

Актуальність теми дослідження*. Практична діяльність людини постає як спосіб активної трансформації світу, що передбачає систематичне втручання в буття природи та її внутрішню організацію. У сучасному науковому дискурсі ці процеси осмислюються крізь призму концепту антропоцену, який фіксує незворотний характер антропогенних змін довкілля. Водночас технологічні досягнення та розширення можливостей людського впливу супроводжуються загостренням екологічних ризиків, виснаженням природних ресурсів і зростанням невизначеності щодо подальших умов існування людини. Це засвідчує, що наявні стратегії екологічної відповідальності залишаються переважно декларативними і не підкріплені цілісними світоглядними орієнтирами, здатними забезпечити переосмислення взаємовідношення людини і природи.*

Постановка проблеми. *У сучасних підходах до осмислення взаємовідношення людини і природи домінує утилітарна редукція природи до ресурсу, що зумовлює її інструменталізацію в межах техногенної раціональності. Проте недостатньо розробленим залишається питання формування альтернативних світоглядних моделей, у яких природа постає не як об'єкт використання, а як онтологічна основа людського буття. У цьому контексті принцип антеїзму потребує концептуалізації не як метафоричний образ зв'язку людини із землею, з природою, а як цілісна світоглядна настанова, здатна слугувати теоретичною основою для переосмислення гуманістичних засад взаємовідношення людини і природи.*

Аналіз останніх досліджень і публікацій*. Аналіз взаємовідношення людини і природи в умовах антропоцену посідає одне з центральних місць у сучасному науковому дискурсі. Концепт антропоцену, запропонований П. Крутценом та Е. Штормером, інтерпретується не лише як позначення нової геологічної епохи, але й як концептуальна рамка для критичного переосмислення місця людини у світі. У працях Т. Інголда, А. Несса, Й. Рокстрема, А. Перссон та інших акцентується на необхідності перегляду усталених моделей взаємодії людини і природного середовища та переходу до більш інтегративних підходів, що враховують взаємозалежність екологічних, соціальних і культурних процесів.*

Водночас у філософії освіти, зокрема у дослідженнях С. Стерлінга, а також у концепціях екологічно орієнтованої освіти, розроблених Д. Орром, наголошується на необхідності трансформації освітніх практик як передумови формування нових світоглядних орієнтацій. Ці

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

підходи розширюють розуміння екологічної проблематики, включаючи її у сферу ціннісних і культурних змін. У межах української філософської традиції проблема взаємовідношення людини і природи осмислюється через категорії укоріненості, відповідальності та духовності. У працях А. Єрмоленка, В. Крисаченка, М. Кисельова, А. Толстоухова екологічна проблематика розглядається в контексті етичної відповідальності, формування екологічної культури та засад сталого розвитку. Разом із тим, попри значний масив досліджень, недостатньо розробленим залишається питання концептуалізації таких світоглядних підходів, які б дозволяли подолати інструментальне розуміння природи та відновити її онтологічний статус у структурі людського буття. У цьому контексті принцип антеїзму потребує подальшого філософського осмислення.

***Постановка завдання**. Принцип антеїзму набуває особливого значення як концептуальна підстава для філософського осмислення взаємовідношення людини і природи в умовах антропоцену, де загострюється проблема збереження їхньої цілісності та гуманістичного виміру. Метою дослідження є теоретичне обґрунтування антеїзму як філософського принципу укоріненості людини у природному світі та виявлення його значення у трансформаціях взаємовідношення людини і природи в епоху антропоцену. Відповідно до мети дослідження визначено такі завдання: по-перше, визначити антропоцен як сучасну епоху трансформації взаємовідношення людини і природи; по-друге, проаналізувати сучасні соціокультурні практики реагування на екологічні виклики у контексті амбівалентності людської діяльності; по-третє, обґрунтувати гуманістичний потенціал антеїзму як світоглядної настанови.*

***Виклад основного матеріалу дослідження**. Епоха антропоцену демонструє ситуацію системного перевищення споживання природних ресурсів над відновлювальними можливостями екосистем, що свідчить про формування стану екологічної заборгованості перед майбутніми поколіннями. Така динаміка засвідчує поглиблення руйнування фундаментального зв'язку між людиною і природним світом, у межах якого людська діяльність набуває планетарного масштабу, впливаючи не лише на ландшафти, а й на функціонування біосфери в цілому. У цих умовах актуалізується потреба у критичному переосмисленні ідеї людської могутності, що традиційно ґрунтується на настанові безмежного перетворення світу та супроводжується ігноруванням її деструктивних наслідків. У цьому контексті антеїзм постає як світоглядна парадигма, що дозволяє відновити уявлення про людину як істоту, укорінену у природному бутті, та осмислити людство як історичну спільноту, відповідальну за збереження умов власного існування. Звернення до антеїзму відкриває можливість утвердження принципу відповідальності за майбутні покоління, водночас актуалізуючи необхідність екологічного повороту як інтелектуальної трансформації сучасного мислення. Такий поворот передбачає перегляд усталених ціннісних орієнтацій, зокрема ідеології безмежного економічного зростання, що визначає логіку техногенної цивілізації.*

***Висновки**. Сучасна епоха антропоцену фіксує не лише екологічну кризу, а передусім глибинну трансформацію способу людського буття у світі. Руйнування зв'язку між людиною і природним середовищем, інструменталізація довкілля та редукція його до ресурсу зумовили ситуацію, за якої людство постає як визначальний чинник планетарних змін, водночас втрачаючи здатність до співбуття з природою. Екологічні виклики набувають комплексного характеру, виявляючись як у матеріальному вимірі (накопичення відходів, виснаження ресурсів, кліматичні зміни), так і у світоглядному — через утвердження антропоцентризму, ілюзії контролю та відчуження від Землі. У цьому контексті особливого значення набуває усвідомлення амбівалентності антропологічної позиції: людина постає одночасно джерелом екологічної деструкції і суб'єктом практик її подолання. Технічні засоби реагування на екологічні загрози виявляють свою обмеженість за відсутності трансформації світоглядних засад, що визначають характер взаємодії людини з природним світом. Так, практики геоінженерії та екологічні ініціативи репрезентують подвійність сучасної ситуації: прагнення до тотального контролю і водночас спроби відновлення порушеної рівноваги, не усуваючи при цьому онтологічних підстав кризи. У цьому вимірі гуманістичний потенціал принципу антеїзму полягає у його здатності утверджувати людину як істоту, укорінену у природному бутті, та водночас окреслювати межі допустимого втручання у природні процеси, актуалізуючи принцип відповідальності перед майбутніми поколіннями.*

***Ключові слова:** антропоцен, антеїзм, взаємовідношення людини і природи, гуманістичний потенціал, екологічна криза, інструменталізація природи.*

THE HUMANISTIC POTENTIAL OF ANTEISM IN THE AGE OF THE ANTHROPOCENE

Denys Fen

Abstract.

***Relevance of the research.** Human practical activity appears as a mode of active transformation of the world, which presupposes systematic intervention into the being of nature and its*

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

internal organization. In contemporary scientific discourse, these processes are interpreted through the lens of the Anthropocene concept, which captures the irreversible character of anthropogenic environmental changes. At the same time, technological advancements and the expansion of human influence are accompanied by the intensification of ecological risks, the depletion of natural resources, and growing uncertainty regarding the future conditions of human existence. This indicates that existing strategies of ecological responsibility remain largely declarative and are not supported by coherent worldview orientations capable of ensuring a rethinking of the human–nature relationship.

Problem statement. *Within contemporary approaches to interpreting the human–nature relationship, a utilitarian reduction of nature to a mere resource predominates, resulting in its instrumentalization within the framework of technogenic rationality. However, the development of alternative worldview models remains insufficiently elaborated—models in which nature is understood not as an object of use, but as the ontological foundation of human existence. In this context, the principle of anteism requires conceptualization not as a metaphorical representation of the human bond with the earth and nature, but as a coherent worldview orientation capable of serving as a theoretical foundation for rethinking the humanistic basis of the human–nature relationship.*

Analysis of recent research and publications. *The analysis of the human–nature relationship in the context of the Anthropocene occupies a central place in contemporary scientific discourse. The concept of the Anthropocene, proposed by P. Crutzen and E. Stoermer, is interpreted not only as a designation of a new geological epoch, but also as a conceptual framework for critically rethinking the place of humans in the world. In the works of T. Ingold, A. Naess, J. Rockström, Å. Persson and others, emphasis is placed on the need to revise established models of interaction between humans and the natural environment and to move toward more integrative approaches that take into account the interdependence of ecological, social, and cultural processes. At the same time, in the philosophy of education, particularly in the studies of S. Sterling, as well as in the concepts of ecologically oriented education developed by D. Orr, the necessity of transforming educational practices is emphasized as a prerequisite for the formation of new worldview orientations. These approaches expand the understanding of ecological issues by incorporating them into the sphere of value-based and cultural transformations. Within the Ukrainian philosophical tradition, the problem of the human–nature relationship is interpreted through the categories of rootedness, responsibility, and spirituality. In the works of A. Yermolenko, V. Kryssachenko, M. Kyselov, and A. Tolstoukhov, ecological issues are examined in the context of ethical responsibility, the formation of ecological culture, and the principles of sustainable development. At the same time, despite the considerable body of research, the issue of conceptualizing such worldview approaches that would enable overcoming the instrumental understanding of nature and restoring its ontological status within the structure of human existence remains insufficiently developed. In this context, the principle of anteism requires further philosophical elaboration.*

Research task*. The principle of anteism acquires particular significance as a conceptual foundation for the philosophical interpretation of the human–nature relationship in the context of the Anthropocene, where the problem of preserving their integrity and humanistic dimension becomes increasingly acute. The aim of the study is to provide a theoretical substantiation of anteism as a philosophical principle of human rootedness in the natural world and to reveal its significance in the transformations of the human–nature relationship in the Anthropocene. In accordance with this aim, the following research objectives are defined: first, to conceptualize the Anthropocene as a contemporary epoch of transformation in the human–nature relationship; second, to analyze contemporary socio-cultural practices of responding to environmental challenges in the context of the ambivalence of human activity; third, to substantiate the humanistic potential of anteism as a worldview orientation.*

Main material presentation. *The Anthropocene is characterized by a systemic excess of natural resource consumption over the regenerative capacities of ecosystems, which indicates the emergence of a condition of ecological indebtedness to future generations. This dynamic reflects the deepening disruption of the fundamental relationship between humans and the natural world, within which human activity has acquired a planetary scale, affecting not only landscapes but also the functioning of the biosphere as a whole. Under these conditions, there arises a need for a critical rethinking of the idea of human power, traditionally grounded in the notion of unlimited transformation of the world and accompanied by the neglect of its destructive consequences. In this context, anteism emerges as a worldview paradigm that enables the restoration of the understanding of the human as a being rooted in nature and allows for the interpretation of humanity as a historical community responsible for preserving the conditions of its own existence. The appeal to anteism opens the possibility of affirming responsibility toward future generations, while simultaneously actualizing the need for an ecological turn as an intellectual transformation of contemporary thinking. Such a turn presupposes a revision of established value orientations, particularly the ideology of unlimited economic growth that underpins the logic of technogenic civilization.*

Conclusions. *The contemporary epoch of the Anthropocene demonstrates not only an ecological crisis but also a profound transformation in the mode of human existence in the world. The disruption of the relationship between humans and nature, the instrumentalization of the environment, and its reduction to a resource have led to a situation in which humanity becomes a significant factor of planetary change,*

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

while simultaneously losing its capacity for co-existence with the natural world. Environmental challenges today are complex and manifest themselves both in the material dimension (waste accumulation, resource depletion, climate change) and in the worldview dimension–through anthropocentrism, the illusion of control, and alienation from the Earth. In this context, particular importance is attached to the recognition of the ambivalence of the anthropological position: humans act simultaneously as a source of ecological destruction and as subjects of practices aimed at overcoming it. Technical solutions to environmental problems remain limited without a transformation of the worldview foundations that determine human interaction with nature. Practices such as geoengineering and environmental initiatives demonstrate this duality–an aspiration for control and attempts to restore balance–yet they do not eliminate the ontological causes of the crisis. In this context, the humanistic potential of anteism lies in its ability to affirm the human as a being rooted in nature and to define the limits of permissible intervention in natural processes, thereby actualizing responsibility toward future generations.

Key words: *Anthropocene, anteism, human–nature relationship, humanistic potential, ecological crisis, instrumentalization of nature.*

Актуальність теми дослідження. Практична діяльність людини постає як спосіб активної трансформації світу, що передбачає систематичне втручання в буття природи та її внутрішню організацію. У сучасному науковому дискурсі ці процеси осмислюються крізь призму концепту антропоцену, який фіксує незворотний характер антропогенних змін довкілля. Технологічні досягнення та розширення можливостей людського впливу супроводжуються загостренням екологічних ризиків, виснаженням природних ресурсів і зростанням невизначеності щодо подальших умов існування людини. Водночас наявні стратегії екологічної відповідальності залишаються переважно декларативними і не підкріплені цілісними світоглядними орієнтирами, здатними забезпечити переосмислення взаємовідношення людини і природи. Самовпевненість людини призвела до нівелювання цінності життя не-людських форм існування та втрати усвідомлення природи як співдієвця. Як наслідок, відбулося певне заперечення природи як онтологічної умови існування самої людини. Сьогоднішній стан природи метафорично можна позначити як "'буття на межі виснаження", що є наслідком бездумної діяльності людства, яке довгий час не усвідомлювало створену ним самими ілюзію щодо власної величі.

Постановка проблеми. У сучасних підходах до осмислення взаємовідношення людини і природи домінує утилітарна редукція природи до ресурсу, що зумовлює її інструменталізацію в межах техногенної раціональності. Проте недостатньо розробленим залишається питання формування альтернативних світоглядних моделей, у яких природа постає не як об'єкт використання, а як онтологічна основа людського буття. У цьому контексті принцип антеїзму потребує концептуалізації не як метафоричний образ зв'язку людини із землею, з природою, а як цілісна світоглядна настанова, здатна слугувати теоретичною основою для переосмислення гуманістичних засад взаємовідношення людини і природи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз взаємовідношення людини і природи в умовах антропоцену посідає одне з центральних місць у сучасному науковому дискурсі. Концепт антропоцену, запропонований П. Крутценом та Е. Штормером [8], інтерпретується не лише як позначення нової геологічної епохи, але й як концептуальна рамка для критичного переосмислення місця людини у світі. У працях Т. Інголда [9], А. Несса [11], Й. Рокстрема [14] та інших акцентується на необхідності перегляду усталених моделей взаємодії людини і природного середовища та переходу до більш інтегративних підходів, що враховують взаємозалежність екологічних, соціальних і культурних процесів.

Водночас у філософії освіти, зокрема у дослідженнях С. Стерлінга [15], а також у концепціях екологічно орієнтованої освіти, розроблених Д. Орром [12], наголошується на необхідності трансформації освітніх практик як передумови формування нових світоглядних орієнтацій: "За таких умов академічна спільнота має діяти на випередження, переосмислюючи власні підходи та орієнтуючись на більш трансформативні, соціально залучені та спрямовані у майбутнє моделі навчання і викладання, здатні сприяти позитивному особистісному й соціальному розвитку" [15, p. 30]. Ці підходи дозволяють долучити екологічні питання, включаючи її у сферу ціннісних і культурних змін. У межах української філософської традиції проблема взаємовідношення людини і природи осмислюється через категорії укоріненості, відповідальності та духовності. У працях А. Єрмоленка, В. Крисаченка, М. Кисельова, А. Толстоухова екологічна проблематика

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

розглядається в контексті етичної відповідальності, формування екологічної культури та засад сталого розвитку. Разом із тим, попри значний масив досліджень, недостатньо розробленим залишається питання концептуалізації таких світоглядних підходів, які б дозволяли подолати інструментальне розуміння природи та відновити її онтологічний статус у структурі людського буття. У цьому контексті принцип антеїзму потребує подальшого філософського осмислення.

Постановка завдання. Принцип антеїзму набуває особливого значення як концептуальна підстава для філософського осмислення взаємовідношення людини і природи в умовах антропоцену, де загострюється проблема збереження їхньої цілісності та гуманістичного виміру. Метою дослідження є теоретичне обґрунтування антеїзму як філософського принципу укоріненості людини у природному світі та виявлення його значення у трансформаціях взаємовідношення людини і природи в епоху антропоцену. Відповідно до мети дослідження визначено такі завдання: по-перше, визначити антропоцен як сучасну епоху трансформації взаємовідношення людини і природи; по-друге, проаналізувати сучасні соціокультурні практики реагування на екологічні виклики у контексті амбівалентності людської діяльності; по-третє, обґрунтувати гуманістичний потенціал антеїзму як світоглядної настанови.

Методологія дослідження ґрунтується на таких підходах: філософсько-антропологічному, що дає змогу осмислити взаємовідношення людини і природи як спосіб буття людини у світі; герменевтичному, спрямованому на інтерпретацію смислових трансформацій сучасного екологічного дискурсу; системному, що дозволяє розглядати екологічні процеси як цілісний комплекс взаємопов'язаних природних і соціокультурних явищ.

Виклад основного матеріалу. Сучасна епоха, окреслена як антропоцен, засвідчує системне перевищення споживання природних ресурсів над відновлювальними можливостями екосистем. Йдеться про своєрідну "перевитрату" природного капіталу, що формує стан екологічної заборгованості перед майбутніми поколіннями. У цих умовах посилюється руйнування фундаментального зв'язку між людиною і природним світом, тоді як людська діяльність набуває масштабу, здатного змінювати не лише ландшафт планети, а й функціонування біосфери загалом, спричиняючи глибокі трансформації екосистемних процесів. У цьому контексті людина постає як один із ключових геологічних агентів сучасності, що визначає характер і спрямованість планетарних змін [8]. Відбулося прискорення перетворення природи на об'єкт керування саме людиною, про що свідчать практики геоінженерії. Епоха антропоцену вирізняється передусім трансформацією практик взаємодії людини з природою.

Принцип антеїзму доцільно розглядати як світоглядну настанову, здатну повернути людство до природовимірності як способу співбуття з довкіллям, що повинен виступити головним імперативом епохи антропоцену. Так, постнекласична наука, визначивши принцип людиновимірності як один із провідних для сучасної науки, на жаль, не змогла подолати антропоцентричність у поглядах сучасної людини; ідеться про співмірність явищ та феноменів відповідно до людини. Водночас узгодженість діяльності людини та природи і досі залишається у царині обґрунтування науковців-екологів. У цьому сенсі антеїзм виступає вже не лише як світоглядна настанова, а як спосіб критичного аналізу сучасних соціокультурних практик, що визначають характер взаємодії людини і природного середовища.

Поряд із цим відбувається абсолютизація образу людини як адміністратора природного світу, що супроводжується виникненням нових практик, спрямованих на усунення наслідків власної діяльності. Б. Латур наголошує на певній перевазі антропоцену, яка полягає в тому, що він "допомагає, навіть підштовхує до оновлення природознавства – це також означає відмову епістемологічно спиратися на поняття роздвоєності [природи та культури] і відкидання інших форм знання" [3, с. 40]. Натомість природовимірність у контексті антеїзму означає не просто етичне "дбайливе ставлення" до природи, а визнання її як співбуттєвої основи людського існування. Саме тому вона набуває особливої значущості в епоху антропоцену як підстава для переосмислення меж і способів людської діяльності. Використання концепту антропоцену дозволяє не лише констатувати масштаби антропогенного впливу, а й поставити під сумнів саму дихотомію "природа – культура", яка лежить в основі техногенної раціональності. У цьому сенсі антеїзм може бути

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

інтерпретований як спроба подолання цієї дихотомії через утвердження співбуттєвого характеру взаємовідношення людини і природи.

Незалежним аналітичним центром "Глобальна мережа екологічного сліду" для позначення сучасного стану природи використовується кореляція "екологічний слід – екологічний дефіцит". Науковці підкреслюють, що біоємність Землі, тобто її здатність відновлювати ресурси, є обмеженою, тому екологічний дефіцит виникає внаслідок їх руйнівного використання людством. Водночас концепт "біоємність" свідчить про здатність системи витримувати людські технології та наслідки життєдіяльності людства. Дослідники зауважують: "Біоємність може змінюватися з року в рік через клімат, управління, а також через те, які частини вважаються корисними вкладами в економіку людини" [10]. У цьому зв'язку варто пригадати теорію Мальтуса, згідно з якою чисельність людей збільшується в геометричній прогресі, а здатність планети забезпечувати людство ресурсами – в арифметичній.

Для ілюстрації негативної динаміки стану природних ресурсів у сучасному світі використовується показник "День екологічного боргу", який фіксує момент вичерпання річного обсягу відновлюваних ресурсів і дозволяє розглядати сучасну ситуацію як існування людства в умовах системного перевищення екологічних меж. Аналітичні дані засвідчують стійку тенденцію до зсуву цієї межі: якщо у 1971 році вона припадала на 25 грудня, то у 1980 – на 16 листопада, у 1990 – на 18 жовтня, у 2000 – на 17 вересня, у 2010 – на 10 серпня, а у 2025 – вже на 1 серпня. Водночас у 2020 році, на тлі глобального уповільнення економічної активності, спричиненого пандемією COVID-19, зафіксовано тимчасове зміщення дати до 16 серпня, що, однак, не змінило загальної тенденції до зростання екологічного навантаження [10].

Екологічні виклики сучасності постають як наслідок деформованої реалізації людських прагнень і втрати чуттєвої спорідненості з природою, що спричиняє відчуження від Землі та утвердження інструменталістського ставлення до неї, загострюючи саму умову людського існування. Як слушно зауважує Грета Тунберг, людство вже "перетнуло невидиму межу", що вимагає не декларацій, а радикального перегляду власної поведінки [5, с. 107]. Отже, масштаби антропогенного впливу істотно перевищують межі екологічно допустимих змін довкілля, актуалізуючи проблему граничності перетворювальної активності людини. Це дає підстави говорити не лише про екологічну, а й про екзистенційну кризу сучасної людини. На цьому наголошується в енцикліці "Laudato si' ", де зазначено: "Однак недостатньо думати про різні види лише як про потенційні 'ресурс' ", які можна експлуатувати, нехтуючи тим фактом, що вони мають цінність самі по собі. Щороку зникають тисячі видів рослин і тварин, про які ми ніколи не дізнаємося, яких наші діти ніколи не побачать, бо вони втрачені назавжди. Переважна більшість вимирає з причин, пов'язаних з діяльністю людини. Через нас тисячі видів більше не прославлятимуть Бога самим своїм існуванням, ані не передаватимуть нам своє послання. Ми не маємо такого права" [13, § 33].

Ця ситуація вимагає критичного переосмислення ідеї людської могутності, в межах якої ігноруються, а іноді й підтримуються деструктивні ефекти перетворювальної діяльності. Інакше кажучи, антропоцен демонструє наслідки антропологічного тиску на природний світ, серед яких особливою трагічністю вирізняється Чорнобильська катастрофа. Про те, що людство продовжує перетинати цю межу, свідчать сучасні екологічні лиха, зокрема руйнівні повені у Карпатському регіоні, спричинені масовим вирубуванням лісів [4]. Це дозволяє зробити висновок, що саме економічна діяльність людини є одним із визначальних чинників руйнування природного середовища. Водночас до цього чинника додаються наслідки воєнних дій, серед яких особливо руйнівними є ті, що спричинені воєнною агресією рф.

Екологічні практики набувають як інституційного, так і повсякденного характеру. Зокрема, у країнах Глобального Півдня (Бангладеш, Філіппіни, Індонезія, Непал, Південна Африка) формується специфічний сегмент на ринку праці. З'являються спеціалісти, діяльність яких пов'язана з очищенням водних екосистем, забруднених унаслідок стрімкої урбанізації, як-от "збирач пластику", що засвідчує інституціоналізацію екологічної кризи на рівні повсякденної праці. Ба більше, епоху антропоцену можна означити як епоху пластику, який імітує справжню природу. Так, для Т. Г. Ерікена пластик – це зомбі-матеріал, який є безсмертним, але водночас він заперечує саме життя. Наслідки цієї ситуації варто розглядати не лише як симптом екологічної кризи, а як виклики існування людини доби

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

антропоцену. У таких умовах земля не очищується, а накопичує токсичну "пам'ять" людської діяльності в умовах принципу "очам не видно – серце не болить" [1, с. 81].

Одним із ключових глобальних викликів сучасності є зміна клімату. Символом усвідомлення відповідальності за екологічне майбутнє стало встановлення у 2020 році в Нью-Йорку Кліматичного годинника – цифрової інсталяції, що візуалізує часові межі, в яких людство ще здатне запобігти катастрофічним наслідкам власної діяльності. Його призначення полягає у фіксації критичного порогу підвищення глобальної температури, визначеного Паризькою угодою на рівні 1,5 °C, перевищення якого означатиме незворотні зміни кліматичної системи: "…кліматичний годинник показує, скільки часу залишилося до того, як подальші викиди CO_2 призведуть до глобального потепління щонайменше на 1,5 °C" [6].

Поряд із фізичною інсталяцією створено онлайн-версії годинника, що дають змогу відстежувати темп наближення до цієї межі. За даними ресурсу Climate Clock, станом на 4 червня 2025 року людству залишалося приблизно 4 роки і 48 днів до вичерпання вуглецевого бюджету [7]. Аналогічні інсталяції з'явилися у Глазго, Сеулі, Берліні та інших містах, що засвідчує прагнення глобальної спільноти не лише усвідомити масштаб проблеми, а й публічно артикулювати часові межі для екологічної дії. У цьому контексті кліматичний годинник постає не просто як технологічний артефакт, а як символ "екологічного рахунку", який не може бути відкладений. Цю думку радикалізує Г. Тунберг, зауважуючи: "Планета важко хворіє, і нам потрібен детальний протокол лікування. Ми потребуємо невідкладної допомоги. Та, замість цього, у кращому разі, обираємо своїм методом лікування молитву і віру. Хоча відсутнє будь-яке розуміння хвороби. Це наче відмовитися від екстреного хірургічного втручання в надії, що хтось винайде якісь магічні ліки" [5, с. 171]. Ця ситуація вимагає переосмислення ставлення людини до світу й визначення відповідальності за ці наслідки, з метою усвідомлення причинно-наслідкових зв'язків та подолання обмеженості інструменталістського підходу.

Технічне вирішення неефективне, якщо не змінено світоглядної основи, на якій ґрунтується сучасна цивілізація. Визнання антеїзму як парадигми екологічного мислення відкриває можливість не лише звернутися до глибинного принципу взаємозв'язку людини і природи, а й зрозуміти людство як цілісну історичну спільноту, яка пов'язана водночас із минулим і майбутнім. У цьому вимірі антеїзм виступає символом укоріненості людини, звернення до якого дозволяє посилити принцип відповідальності за майбутні покоління. Принцип антеїзму варто розглядати як світоглядний "оберіг" проти перетворення Землі на штучний простір. Ідеться про потребу в екологічному повороті як інтелектуальній революції, що дозволить змінити сталі ціннісні системи, пов'язані ідеологією безмежного економічного зростання.

Нідерландський архітектор Рем Колгас у своєрідному есії, побудованого у формі послідовності запитань, змушує читача замислитися над долею людства. Така форма не дає готових відповідей, а, навпаки, спонукає до рефлексії щодо нищівної діяльності людини у просторі Землі. Запитання, що їх формулює автор, спрямовані на осмислення як майбутнього людства, так і його теперішнього стану: "А як ви вчитеся поратися в саду, обробляти город? Чи є зв'язок між супутником, небом і потойбіччям? Чи турбує нас, як косити, обтинати, стригти… ландшафт? Чи вимостимо його плиткою? Асфальтом? … Як нам думати про Землю? Як про дорогоцінну кулю, яку треба зберегти за всяку ціну, або як про дисфункціональну сферу, яка не виживе без нашого втручання" [2, с. 121–154]. Ця серія запитань виявляє глибоку амбівалентність сучасного ставлення до природи: вона одночасно постає як об'єкт технічного контролю і як втрачене середовище співбуття. У цьому сенсі рефлексія Р. Колгаса фіксує кризу природовідношення, подолання якої вимагає не лише технологічних відповідей, а передусім переосмислення самих підстав людського існування у світі.

Отже, принцип антеїзму постає як філософська основа формування екологічної свідомості, актуалізованої викликами антропоцену. У цьому вимірі він відкриває перспективу переосмислення підстав людського буття та формування нової екологічної антропологеми (В. Табачковський), зорієнтованої на відновлення співбуття людини і природного світу.

Висновки. Сучасна епоха антропоцену фіксує не лише екологічну кризу, а насамперед глибинну трансформацію способу буття людини у світі. Руйнування

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

взаємозв'язку між людиною і природою, інструменталізація довкілля та зведення його до ресурсу призвели до формування ситуації, в якій людство постає як потужний чинник планетарних змін, водночас втрачаючи здатність до співбуття з природним світом.

Сучасні екологічні виклики мають комплексний характер і проявляються як у матеріальному вимірі (накопичення відходів, виснаження ресурсів, зміна клімату), так і у світоглядному (антропоцентризм, ілюзія контролю, відчуження від Землі). Особливого значення набуває усвідомлення амбівалентності сучасної антропологічної позиції, коли людина одночасно виступає джерелом екологічної деструкції і суб'єктом практик її подолання. Водночас технічні засоби вирішення екологічних проблем залишаються обмеженими без трансформації світоглядних засад, які визначають характер взаємодії людини з природою. Сучасні практики, зокрема геоінженерія чи екологічні ініціативи, засвідчують як прагнення до контролю, так і спроби відновлення порушеної рівноваги, проте не усувають фундаментальної причини кризи. У цьому контексті гуманістичний потенціал принципу антеїзму полягає у тому, що останній виступає світоглядною настановою, що підсилює відповідальність за майбутні покоління та окреслює межі допустимого втручання у природні процеси.

Список використаних джерел:

1. Еріксен, ТГ 2019. *Сміття і люди. Зворотний бік споживання* / пер. з норвезьк. Київ : *Ніка-Центр*, 224 с.
2. Колгас, Р 2021. '?'. *А комусь ще потрібні міста? Екологія проти модернізації,* за ред. Б. Філоненка. Харків : *IST Publishing*, с. 119–155.
3. Латур, Б, Стенґерс, І, Цзин, А & Бубандт, Н 2021. 'Антропологи говорять: про капіталізм, екологію, апокаліпсис', *А комусь ще потрібні міста? Екологія проти модернізації,* за ред. Б. Філоненка, Харків : *IST Publishing*, с. 19–53.
4. *Наслідки негоди в Україні: еколог заявив, що вирубка лісів призводить до руйнівних повеней у Карпатах (n.d)*. Доступно : <https://www.5.ua/ukrayina/ekoloh-rozpoviv-do-choho-mozhe-pryzvesty-masova-vyrubka-lisiv-u-karpatakh-218078.html>. [24 Листопад 2025].
5. Тунберг, Ґ, Тунберг С, Ернман М &, Ернман, Б 2022. *Наш дім у вогні,* пер. з англ. О. Лобастової, Київ : *Форс Україна*, 320 с.
6. Calma, J 2023. *Time is Running Out on the Climate Clock*. Available from: <https://www.theverge.com/2023/7/22/23803197/climate-change-clock-deadline-new-york>. [8 November 2025].
7. *Climate Clock (n.d)*. Available from: <https://climateclock.world/>. [24 November 2025].
8. Crutzen, PJ Stoermer, EF 2000. 'The "Anthropocene"', *Global Change Newsletter*, no. 41, p. 17–18.
9. Ingold, T 2000. *The Perception of the Environment: Essays on Livelihood, Dwelling and Skill*, London & New York: *Routledge*, 465 p.
10. Global Footprint Network. *Open Data Platform*. Available from: <https://data.footprintnetwork.org/>. [24 November 2025].
11. Naess, A 1989. *Ecology, Community and Lifestyle: Outline of an Ecosophy*. Cambridge : *Cambridge University Press*, 223 p.
12. Orr, D 1994. *Earth in Mind: On Education, Environment, and the Human Prospect*, Washington, DC : *Island Press*, 213 p.
13. Pope Francis 2015. *Laudato si': On Care for Our Common Home*, Vatican City : *Libreria Editrice Vaticana*, 184 p. Available from: <https://www.vatican.va/content/francesco/en/encyclicals/documents/papa-francesco_20150524_enciclica-laudato-si.html>. [25 November 2025].
14. Rockström, J et al. 2009. 'A Safe Operating Space for Humanity', *Nature*, vol. 461, p. 472–475.
15. Sterling, S 2011. 'Transformative Learning and Sustainability: Sketching the Conceptual Ground', *Learning and Teaching in Higher Education*, no. 5, p. 17–33.

References:

1. Eriksen, TG 2019. *Smittia i liudy. Zvorotnyi bik spozhyvannia (Waste and People: The Other Side of Consumption)*, per. z norvezk., Kyiv : *Nika-Tsentr*, 224 p.
2. Koolhaas, R 2021. 'What Ever Happened to Urbanism?', *A komus shche potribni mista? Ekolohiia proty modernizatsii (Are Cities Still Needed? Ecology Against Modernization)*, za red. B. Filonenka, Kharkiv : *IST Publishing*, p. 119–155.
3. Latour, B, Stengers, I, Jing, A & Bubandt, N 2021. 'Antropolohy hovoriat: pro kapitalizm, ekolohiiu, apokalipsys (Anthropologists Speak: On Capitalism, Ecology, Apocalypse)', *A komus shche potribni mista? Ekolohiia proty modernizatsii (Are Cities Still Needed? Ecology Against Modernization)*, za red. B. Filonenka, Kharkiv : *IST Publishing*, p. 19–53.

4. *Naslidky nehody v Ukraini: ekoloh zaiavyv, shcho vyrubka lisiv pryzvodyt do ruinivnykh povenei u Karpatakh (Consequences of bad weather in Ukraine: an environmentalist said that deforestation leads to devastating floods in the Carpathians) (n.d)*. Available from: <https://www.5.ua/ukrayina/ekoloh-rozpoviv-do-choho-mozhe-pryzvesty-masova-vyrubka-lisiv-u-karpatakh-218078.html>. [24 Lystopad 2025].
5. Thunberg, G, Thunberg, S, Ernman, M & Ernman, B 2022. *Nash dim u vohni (Our House Is on Fire)*, per. z anhl. O. Lobastovoi, Kyiv : *Fors Ukraina*, 320 p.
6. Calma, J 2023. *Time is Running Out on the Climate Clock*. Available from: <https://www.theverge.com/2023/7/22/23803197/climate-change-clock-deadline-new-york>. [8 November 2025].
7. *Climate Clock (n.d)*. Available from: <https://climateclock.world/>. [24 November 2025].
8. Crutzen, PJ Stoermer, EF 2000. 'The "Anthropocene"', *Global Change Newsletter*, no. 41, p. 17–18.
9. Ingold, T 2000. *The Perception of the Environment: Essays on Livelihood, Dwelling and Skill*, London & New York: *Routledge*, 465 p.
10. Global Footprint Network. *Open Data Platform*. Available from: <https://data.footprintnetwork.org/>. [24 November 2025].
11. Naess, A 1989. *Ecology, Community and Lifestyle: Outline of an Ecosophy*. Cambridge : *Cambridge University Press*, 223 p.
12. Orr, D 1994. *Earth in Mind: On Education, Environment, and the Human Prospect*, Washington, DC : *Island Press*, 213 p.
13. Pope Francis 2015. *Laudato si': On Care for Our Common Home*, Vatican City : *Libreria Editrice Vaticana*, 184 p. Available from: <https://www.vatican.va/content/francesco/en/encyclicals/documents/papa-francesco_20150524_enciclica-laudato-si.html>. [25 November 2025].
14. Rockström, J et al. 2009. 'A Safe Operating Space for Humanity', *Nature*, vol. 461, p. 472–475.
15. Sterling, S 2011. 'Transformative Learning and Sustainability: Sketching the Conceptual Ground', *Learning and Teaching in Higher Education*, no. 5, p. 17–33.

Надійшло до видання / Received *4.12.2025*
Прийнято до друку / Accepted *12.01.2026*

DOI 10.33930/ed.2019.5007.57(1-2)-10
УДК 722(477)+130:2

ІСТОРИЧНИЙ ГЕНЕЗИС МИСТЕЦТВА У ДЗЕРКАЛІ СВІТОГЛЯДНО-АРТИКУЛЯТИВНИХ ПРІОРИТЕТІВ

О. В. Когут
Л. Д. Бабушка

Анотація.

Актуальність теми дослідження. *Смислова та інтерпретативна двозначність мистецтва актуалізує потребу виявлення особливостей і закономірностей його історичного генезису крізь призму світоглядних та артикулятивних пріоритетів.*

Постановка проблеми. *Проблемність різнотлумачень щодо змістовного трансісторичного інваріанта мистецтва, його місійного покликання і засобів артикуляції такої мети доповнюється конкретно-історичною специфікою світоглядних та артикулятивних пріоритетів мистецтва.*

Аналіз останніх досліджень і публікацій. *Упродовж попередніх двох десятиліть аспектному діапазону історичного генезису мистецтва в дзеркалі світоглядних та артикулятивних пріоритетів на Заході було присвячено чимало дослідницьких проєктів – зокрема, Ж. Рансьєра, А. де Боттона та Дж. Армстронга, Дж. Рінальді, Т. Грацика, Р. Елдріджа, К. Дж. Дюкасса, Д. Матраверса.*

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

Постановка завдання. *Актуальність і проблемність предметної сфери зумовлює необхідність з'ясування, чим змістовно, світоглядно й артикулятивно мистецтво є в трансчасовому та конкретно-історичному вимірі.*

Виклад основного матеріалу. *Досконаліть як цільовий орієнтир мистецтва змістовно корелює з ідеалом – уявленням про взірець, духовне вираження потреби людини в упорядкуванні, вдосконаленні, гармонізації відносин людини та природи, людини та людини, людини та суспільства. Ідеал виконує насамперед регулятивну функцію, слугуючи вектором, котрий дозволяє визначити стратегічні цілі, реалізації яких індивід і суспільство готові присвятити своє життя.*

Висновки. *Адекватне розуміння мистецтва (у форматі творів, явищ, процесів тощо) можливе лише за умов піднесення процедури розуміння до рівня мистецтва, тобто мистецтва розуміння. Необхідно якомога коректніше й повніше розуміти покликання мистецтва як історичного, особистісного й соціального феномену. Потрібно усвідомлювати, що такий змістовний і цілепокладаючий інваріант зазнає істотного конкретно-історичного доповнення й уточнення, обумовленого світоглядно-аксіологічними, стилістичними та смаковими особливостями кожної історичної епохи.*

Ключові слова: *історичний генезис мистецтва, смислові та значеннєві критерії, світоглядні та артикулятивні пріоритети, соціокультурна специфіка, трансчасові інваріанти, конкретно-історичні особливості.*

HISTORICAL GENESIS OF ART IN THE MIRROR OF WORLD-VIEW AND ARTICULATIVE PRIORITIES

Oksana Kohut
Larysa Babushka

Abstract.

Relevance of the research. *The semantic and interpretative ambiguity of art actualizes the need to identify the features and regularities of its historical genesis through the prism of worldview and articulatory priorities.*

Problem statement. *The problematic nature of different interpretations regarding the meaningful transhistorical invariant of art, its missionary calling and the means of articulating such a goal is complemented by the specific historical specificity of the worldview and articulatory priorities of art.*

Analysis of recent reseafch and publications. *Over the past two decades, many research projects have been devoted to the aspectual range of the historical genesis of art in the mirror of worldview and articulatory priorities in the West – in particular, J. Rancière, A. de Botton and J. Armstrong, J. Rinaldi, T. Gratsik, R. Eldridge, C. J. Ducasse, D. Matravers.*

Research task. *The relevance and problematic nature of the subject area necessitates the clarification of what art is in terms of content, worldview, and articulation in a transtemporal and concrete-historical dimension.*

Main material presentation. *Perfection as a target reference point of art is meaningfully correlated with the ideal – the idea of a model, a spiritual expression of the human need to organize, improve, and harmonize the relations between man and nature, man and man, man and society. The ideal performs primarily a regulatory function, serving as a vector that allows us to determine strategic goals, the implementation of which the individual and society are ready to devote their lives to.*

Conclusions. *An adequate understanding of art (in the format of works, phenomena, processes, etc.) is possible only under the conditions of raising the procedure of understanding to the level of art, that is, the art of understanding. It is necessary to understand the calling of art as a historical, personal, and social phenomenon as correctly and fully as possible. It is necessary to realize that such a meaningful and purposeful invariant undergoes significant concrete-historical addition and refinement, due to the worldview-axiological, stylistic and tasteful features of each historical era.*

Keywords: *historical genesis of art, semantic and semantic criteria, worldview and articulatory priorities, socio-cultural specificity, transtemporal invariants, concrete-historical features.*

Актуальність теми дослідження. На рівні не лише масової, а й спеціалізованої, академічної свідомості мистецтво завжди мало дещо двозначну статусну репутацію: з одного боку, воно містило демократичний артикулятивний стрижень, який створював необхідні передумови для його предметного й адекватного сприйняття ледь не кожним індивідом; з іншого боку, мистецтву притаманний деякий епістемологічний герметизм, який об'єктивно стає на заваді адекватному сприйняттю артикульованих мистецтвом ідейних та світоглядних пріоритетів. В епоху постмодерну ця двозначність додатково посилюється й поглиблюється симулятивним та імітаційним трендом, актуалізуючи потребу виявлення особливостей і

 ISSN: 2522-9699, 2616-5007

закономірностей історичного генезису мистецтва в дзеркалі його світоглядно-артикулятивних пріоритетів.

Постановка проблеми. У даному разі доводиться мати справу з подвійною (чи пак – двоєдиною) проблемою: *по-перше*, зберігаються істотні різнотлумачення щодо змістовного трансісторичного інваріанта мистецтва, його місійного покликання і засобів артикуляції такої мети; *по-друге*, ця проблемна складова доповнюється конкретно-історичною специфікою світоглядно-артикулятивних пріоритетів, адже на мистецтво повною мірою поширюються регламентаційні норми принципу розвитку, тому окрім трансісторичних смислових інваріантів воно також оперує конкретно-історичними трендами, пріоритетами й преференціями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Упродовж попередніх двох десятиліть аспектному діапазону історичного генезису мистецтва в дзеркалі світоглядно-артикулятивних пріоритетів на Заході було присвячено чимало дослідницьких проєктів – ідеться, зокрема, про резонансну книгу Жака Рансьєра "Емансипований глядач" [12], в якій автор наголошує на спроможності споживачів мистецьких послуг адекватно сприймати рельєф мистецьких смислів і значень.

Книга Алана де Боттона та Джона Армстронга "Мистецтво як терапія" пропонує новий погляд на мистецтво, на практичних прикладах всесвітньо відомих мистецьких творів доводячи його спроможність слугувати підказкою того, як впоратися з напругою та плутаниною особистого життя [6]. Автори переконливо ілюструють, як мистецтво допомагає нівелювати чимало труднощів – у діапазоні від побудови надійних стосунків і до стоїчного усвідомлення смертності.

Нещодавно опублікована книга професора теоретичної та моральної філософії Університету Урбіно (Італія) Джакомо Рінальді висвітлює розлогий спектр проблем, що стосуються сутності змісту мистецтва та його зв'язку з його формою, різниці між Прекрасним та Потворним у творі мистецтва, а також між природною та художньою красою [13]. Автор аналізує мотиваційні прообрази як "апріорно-суб'єктивні форми мистецтва", співвідношення між метафізичними категоріями Явленості та Прихованості в художньому творі, а також зв'язок між ними.

У резонансній книзі "Філософія мистецтва" завідувач кафедри філософії Університету штату Міннесота Теодор Грацик осмислив пролегомени ключових проблем і дискусій сучасності щодо мистецтва [9]. Автор ґрунтовно осмислює різні аспекти творчості, культурного присвоєння, сутнісних відмінностей між популярним та образотворчим мистецтвом тощо. Особливою евристикою просякнута тематика особистісної репрезентації, емоційного вираження, дослідницької стратегії, мистецького вигорання та художньої цінності. Значним здобутком цієї праці є авторські рефлексії щодо соціокультурної навантаженості творів мистецтва, стереотипів, упереджень і поширених кліше, які заважають адекватному осмисленню мистецтва і його тенденцій.

Професор філософії Коледжу Суортмор Ричард Елдрідж у книзі "Вступ до філософії мистецтва" досліджує репрезентативні та експресивні виміри мистецтва. Він стверджує, що "естетична та семантична щільність творів мистецтва робить їх когнітивно, морально та соціально важливими" [8, с. 115]. Ця істотність і значущість розкривається передовсім у дискусіях про художню красу, оригінальність та спонукальний потенціал.

Книга Курта Джона Дюкасса "Філософія мистецтва" постає втіленням комплексного дослідження природи і значення мистецтва з філософської точки зору. Автор з'ясовує роль мистецтва в суспільстві та його спроможність трансформувати культурні норми й цінності [7]. Книга заглиблюється в різні філософські теорії та концепції, пов'язані з мистецтвом – на кшталт феноменів краси, творчості та способів авторського вираження. Дюкасс також досліджує різні форми мистецтва, зокрема літературу, музику, живопис, скульптуру та архітектуру, аналізуючи способи, за допомогою яких вони передають значення і викликають емоційне відлуння.

Читачі книги Дерека Матраверса "Вступ до філософії мистецтва" знайомляться з контроверзами художньої цінності, мистецьких намірів, інтерпретації та вираження на прикладі аналізу знакових творів мистецтва [10]. Автором запропоновано цілком слушні для нашого сьогодення теоретичні дискусії щодо розуміння мистецтва в епоху постмодерну, кореляції художньої цінності творів мистецтва та симпатій публіки, етичної складової мистецтва і т. п.

 ISSN: 2522-9699, 2616-5007

У вітчизняному освітньому просторі найбільш знакові праці за окресленою предметною сферою належать О. Матвієнко, В. Левкуличу, Л. Нагорній, З. Самчуку. Значного розголосу набула нещодавно опублікована стаття А. Лактіонової, присвячена семантиці кольорів [2].

Постановка завдання. Актуальність і проблемність предметної сфери зумовлює необхідність з'ясування, чим змістовно, світоглядно й артикулятивно мистецтво є в трансчасовому та конкретно-історичному вимірі.

Виклад основного матеріалу. Ключовий теоретико-концептуальний виклик пов'язаний із проблемою змістовної, смисло-значеннєвої демаркації мистецтва, його сутнісної відмінності від явищ хоч і споріднених із мистецтвом, проте які не є мистецтвом ні за змістовною етиологією, ні за функціональним покликанням (місією). Принагідно зазначимо, що в історії людства не бракувало оригінальних концептуальних підходів до окресленої предметної сфери. Йдеться, зокрема, про:

- заперечення Платоном істинності та необхідності мистецтва;
- теорія трагедії Арістотеля;
- вчення Псевдо-Лонгіна про піднесене;
- концепція прекрасного як *perfectio*, розроблене й популяризоване школою Лейбніца,
- гегелівська концепція мистецтва як безпосередньої, абстрактно-об'єктивної форми Абсолютного Духу;
- трансцендентальний формалізм І. Канта та його теорія істотних ознак естетичного судження;
- морально-педагогічний підхід до мистецтва Ф. Шіллера та І. Г. Фіхте;
- метафізичне пояснення Ф. Шеллінгом сутності мистецтва;
- концептуалістика Д. Юма щодо стандартів смаку в мистецтвознавчій критиці;
- реалістична метафізика Н. Гартмана;
- матеріалістично-соціологічний підхід Т. Адорно до класичного, романтичного та сучасного мистецтва;
- екзистенційна онтологія М. Гайдеґґера;
- історицистські погляди італійського ідеалізму в особі Дж. Віко, Б. Кроче та Дж. Джентіле;
- естетика британського ідеалізму Р. Дж. Коллінгвуда;
- теорія контингентності мистецтва.

Ф. Енгельс у цілому аргументовано стверджував, що людина може дозволити собі розкіш займатися мистецтвом лише після того, як буде забезпечена прожитковим мінімумом та матиме в своєму розпорядженні певний обсяг вільного часу. На цій підставі робився висновок, що раб не може займатися мистецтвом і загалом людство почало вдаватися до мистецьких практик на відносно пізній стадії свого історичного генезису.

І хоча наведена теза в цілому відповідає критеріям логічних основ онтології людини і людства, вона залишає поза увагою два істотних аспекти.

По-перше**,** яка причина є достатньою спонукою для виникнення мистецтва, адже існує безліч прикладів, коли люди мали в своєму розпорядженні чимало вільного часу й володіли не лише прожитковим мінімумом, а й максимумом, проте були неспроможними запропонувати бодай щось, що хоча б віддалено нагадувало мистецтво?

По-друге, чим обумовлена еволюційна динаміка місії мистецтва, чому мистецькі мегатренди різних історичних епох і соціокультурних середовищ настільки разюче відрізняються один від одного, що інколи доводиться робити відверті поступки абсурду, об'єднуючи настільки різні зразки й практики спільним ідентитетом мистецтва?

Принагідно зазначимо, що кроманьйонські фрески тварин, вік яких перевищує 30 тисяч років, не лише безпрецедентно реалістичні – вони засвідчують надзвичайно високий рівень виконавської майстерності. Коли Пабло Пікассо ознайомився з такими фресками в одній із печер на півночі Іспанії, то визнав, що, враховуючи архаїчний рівень тогочасного матеріально-технічного забезпечення, автор цих робіт перебуває на одному щаблі зі знаковими митцями епохи Відродження.

У наш час у фаховому середовищі існує консенсус із приводу того, що перші

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

реалістичні малюнки з'явилися 33 тисячі років тому. За іронією це трапилося з причин суворих умов льодовикового періоду, які призвели до створення особливої комбінації генів. Саме до такого висновку за результатами спільного дослідження прийшли археолог Пенні Спікінс та експерт з аутизму Баррі Райт з Йоркського університету. Зазначена комбінація генів відповідала за вміння виконувати завдання, що потребують посиленої концентрації уваги, відтворювати видимі об'ємні образи в уяві, запам'ятовувати в найдрібніших деталях ландшафт, а також рух тварин і людей.

Такі здібності притаманні людям з розладами аутичного спектру, однак саме ця вада дала змогу печерним мешканцям льодовикового періоду створити кремнієві наконечники для списів та стріл – йдеться про дуже трудомісткий процес, що вимагає постійної концентрації на дрібних деталях і здатності пам'ятати в найдрібніших подробицях місця полювання. Завдяки таким функціональним опціям печерні люди створили навдивовижу реалістичні, фотографічно виразні малюнки тварин по пам'яті, зображуючи їх серед максимально автентичного ландшафту.

Відтак, доводиться констатувати парадоксальний факт: аутизм, який у наш час стереотипно вважається істотним конкурентним недоліком його носія, виявився ефективною еволюційною відповіддю на суворі кліматичні умови останнього за ліком льодовикового періоду – саме завдяки розвитку пов'язаних з аутизмом здібностей люди спромоглися вижити в світі, в якому пошук харчування вимагав особливих навичок і якими не могли опанувати неаутисти.

За умов і обставин лавиноподібного поширення релятивістського сприйняття мистецьких реалій особливої цінності набувають змістовні інваріанти мистецтва, завдяки яким багатоманітні в своїх виявах зразки мистецтва зберігають концептуальну та критеріальну єдність. "До переліку трансчасових інваріантів мистецтва належить його інтерпретаційна й комунікативна складова: мистецтво – це так чи інакше спосіб інтерпретації з метою здійснення певного впливу – й не стільки на свідомість, скільки на підсвідомість цільової аудиторії. Мистецтво – це своєрідна global lingua franca, тобто як універсальний комунікативний інструмент" [1, с. 209-210].

Одним із таких фундаментальних критеріїв-інваріантів мистецтва залишається маркер золотого перетину і спіраль Фібоначчі як оптимальне використання простору. Вергілію належить влучне спостереження: люди подібні до музичних інструментів – уся річ у тім, хто до них доторкається. Тут можна провести коректну аналогію зі спроможністю творів мистецтва здійснювати феноменальний світоглядний, навіювальний, психо-соматичний, педагогічний та інший вплив на індивідуальну й масову свідомість. Осмислюючи цей аспект, Сальвадор Далі прийшов до слушного висновку, що справжній художник – *не той, хто натхненний* (хоча це також не позбавлене сенсу й значення), а *той, хто надихає інших*.

Андре Жід аргументовано наполягав, що художника викликають на сцену лише після трапези з однієї причини: його функція – не насичувати, а п'янити. Зрештою, існує й інший, не менш аргументований концептуальний підхід: функціональне покликання митців полягає не в тому, щоб підніматися на сцену після трапези й пропонувати тим, хто наситився земними стравами, хміль насолод; їхня роль не зводиться й до того, щоб розносити хліб екзистенціальної нудоти, марксистської діалектики, традиційної моралі, торти філантропії та біфштекси політичного реалізму чи ідеалізму – справжні митці мають піклуватися про духовну ситість людства, що складається з інтуїтивного досвіду, одкровення і краси, бо людина – це тварина, яка годується трансцендентним.

У сфері свого мистецтва художник підпорядковує всього себе своєрідній аскезі, яка може вимагати героїчної самопожертви в буквальному сенсі слова. Художник не лише повинен бути постійно на сторожі, оберігаючи себе як від вульгарних спокус спрощенства у своєму мистецтві, так і від підступних принад успіху; він також повинен вистояти проти полчищ більш підступних спокус – пройти крізь духовний морок, безперервно й добровільно покидаючи плодоносні ґрунти заради місць безплідних і небезпечних.

Платон у своїй "Державі" вбачав у поетах "брехливих наслідувачів уявлень, небезпечних для держави, її істин і звичаїв". У всякому разі, він був настільки чесний перед своїм інтелектуальним сумлінням, що виганяв поетів із ідеальної Держави, бо розумів, що поезія – доки вона залишається поезією – ніколи не перетвориться (не може перетворитися в принципі) на знаряддя Держави.

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

Основний обов'язок суспільства перед мистецтвом полягає в повазі до мистецтва і його духовної гідності. А загалом судити твір мистецтва – справа не менш важка й відповідальне, ніж судити твір науки чи філософії.

Іполит Тен у "Філософії мистецтва" зауважив, що автопортрети Тіціана та Рембрандта дуже схожі на сповідь. У цьому сенсі варто визнати, що індивідуальне й суспільне життя значно частіше імітує мистецтво, ніж мистецтво імітує життя. А що стосується концептуального мистецтва, то воно завжди постає вираженням певної ідеї. Виразним наочним прикладом цієї тези може слугувати картина Сальвадора Далі "The Persistence of Memory" як символ пластичності, гнучкості часу, історії, минулого – точніше, їх сприйняття індивідуальною та суспільною свідомістю.

Мистецтво прагне того Абсолюту, яким є краса, котра принципово досяжна в конкретному творі, але не є Абсолютом Краси як такої, котра залишається прерогативою і преференцією Господа. Досягнення такої мети рівнозначне солодкому плоду завершеного синтезу. Як влучно зазначав із цього приводу Мікеланджело, увага до дрібниць породжує досконалість, а от досконалість – це вже не дрібниця.

З такою досконалістю був на короткій нозі Піранезі, який нібито використовував камеру-обскуру для досягнення безпрецедентної якості виконання гравюр. Зрештою, перелік складових досконалості гравюр Піранезі цим не вичерпується: покровителем і навіть другом цього митця був Папа Римський Бенедикт XIV, який надавав художнику ексклюзивну (висловлюючись сучасним терміном, інсайдерську) інформацію щодо історії Риму, котрою монопольно володів Ватикан. Третім надійним китом, на якому базувалася творчість Піранезі, був археологічний фах і копітка праця на розкопках, результати яких були відомі вкрай обмеженому колу осіб.

Досконалість змістовно корелює з ідеалом – уявленням про взірець, духовне вираження потреби людини в упорядкуванні, вдосконаленні, гармонізації відносин людини та природи, людини та людини, людини та суспільства. Ідеал виконує насамперед регулятивну функцію, слугуючи вектором, котрий дозволяє визначити стратегічні цілі, реалізації яких індивід і суспільство готові присвятити своє життя.

Чи можна досягти ідеалу на рівні реальної дійсності? Чимало мислителів відповідали на це запитання негативно, зазначаючи, що ідеал як образ досконалості й буттєвої завершеності не має аналогів в емпіричній дійсності: він постає в свідомості символом трансцендентального. Втім, як концентроване вираження духовних цінностей, ідеал цілком спроможний виконувати функцію взірця, цільового орієнтира, який задає життєдіяльнісні азимути та смисло-значеннєві орієнтири й пріоритети.

А що стосується образного мислення, то "субстанційно воно є побудовою образу (моделі) середовища, включенням цієї моделі на більшу, ніж у середовища, швидкість, із метою передбачування такого status quo, у якому середовище матиме аналогічний моделі поведінковий алгоритм (що, власне, й визначає дослідницько-апробаційну цінність, значущість моделі)" [3, с. 111].

Одначе, доводиться визнати, що чимало мистецьких творів (особливо постмодерної епохи) не вважають за потрібне проводити корелятивні паралелі зі спіраллю Фібоначчі. Крім того, не варто недооцінювати конкретно-історичні та соціокультурні концептуальні приписи (максими), якими керуються як митці (автори творів мистецтва), так і експертно-аналітичне середовище [4].

У даному разі не зайве нагадати, що "розгляд мистецтва як конкретно-історичного та трансісторичного феномена крізь соціокультурну дослідницьку призму є очевидним, закономірним і навіть тривіальним, оскільки мистецтво практично неможливе поза соціальними й культурними контекстами та впливами – воно завжди істотно віддзеркалює соціокультурні тенденції, симптоматизує про світоглядні виклики і сенсожиттєві альтернативи" [1, с. 207].

З цього приводу слід зазначити, що Джорджіо Агамбен у книзі "Оголеність" привернув увагу до такої особливості: в європейській культурі взаємозв'язок між обличчям та тілом містить відбиток фундаментальної асиметрії, яка передбачає, що ***обличчя має бути оголеним***, а *тіло, як правило, – прикритим*. У цій асиметрії голові відводиться провідна роль: як у політиці, так і в релігії, як у мистецтві, так і в повсякденному житті – ***обличчя за визначенням є основним засобом виразності***.

 ISSN: 2522-9699, 2616-5007

З цього приводу напрошується ще одна ремінісценція: чому на старих європейських портретах люди майже завжди зображені в профіль? Витоки цієї традиції сягають римської античності: оскільки імператорів карбували на монетах саме в профіль, то з часом інерція світосприйняття зробила свою справу – саме такий ракурс став символом влади та статусу. В епоху раннього Ренесансу художники взяли за взірець цей стиль, надихаючись давньоримськими медалями й монетами. Однак причина полягала не лише в потребі символічної спадкоємності – малювати обличчя в профіль було значно простіше. І лише згодом, коли рівень майстерності істотно підвищився, портрети почали писати в три чверті чи в анфас. Так відбувалося еволюційне становлення "живого погляду" в живописі.

Поль Валері запевняв, що для нього найбільшим задоволенням було б отримати замовлення на вірш, в якому кількість рядків, слів і навіть літер визначені заздалегідь. За таких обставин ремісницька жилка годинникаря розкрила б усі свої опції, а Валері мріяв бути досконалим годинникарем. Цей приклад з історії мистецтва покликаний вказати на стереотипізовані вади міфологічного уявлення про те, що мистецтво – це суцільна спонтанність, інтуїтивізм і невизначеність буквально до останнього мазка пензля: ні, *попри те, що дихотомія мистецтва та ремесла зберігає свої регламентні повноваження, це зовсім не означає, що ремесло в принципі не може бути атрибутивною складовою, функціональною частиною мистецтва.*

З технологічним підходом пов'язано чимало смислових і значеннєвих колізій: приміром, попри те, що, з одного боку, в перекладі з грецьк. "техне" – це мистецтво, мистецькі дії, з іншого боку, *в епоху постмодерну технологізм набув ознак чи не основного концептуального антагоніста й антипода мистецтва, мистецької природи і автентики.* У цьому контексті не викликає подиву, чому "в епоху постмодерну світоглядним, змістовним і критеріальним основам мистецтва притаманний високий рівень розмитості. Це цілком об'єктивно й закономірно призводить до різнотлумачень і конфліктів інтерпретацій" [1, с. 213].

Різнотлумачення мистецтва епохи постмодерну мають "завдячувати" насамперед і в основному смисловому, значеннєвому й критеріальному релятивізму: "Якщо спочатку принцип релятивізму пов'язувався зі світоглядною розкутістю й, відповідно, із додатковими дослідницькими та інтерпретативними опціями, то останнім часом усе виразніших ознак набуває невтішний вердикт: домінування релятивізму призводить до змістовної невиразності, смислової несфокусованості, аксіологічної розмитості й загалом загальної дезорієнтації та дезорганізації науково-освітньої сфери" [5, с. 172].

Здебільшого втіленням і водночас спробою приховування такого релятивізму слугує квазімистецький інструмент *пастишу* як волюнтаристськи довільної, часто пародійної суміші, попурі (від італійського pasticcio – опера, утворена з уривків інших опер) різних (здебільшого малосумісних) аспектів. Однак пастиш – це лише інструментальний репрезентант деяких ідейно-світоглядних пріоритететів і преференцій, які призвели до феномену "мильної бульбашки" як імперативу сучасності. Такі ідеї слугують світоглядною адвокатурою імітаційно-симулятивного мегатренду, який із кінця 1970-х років у спосіб духовного експансіонізму відвойовував собі преміальні місця у суспільстві спектаклю (вдаючись до послуг термінології Ірвіна Гофмана).

А втім, історичні передумови й ідейні витоки постмодернізму можна доволі виразно простежити ще сотню років тому – у Маніфесті "Новий дух" (1917) Гійома Аполінера, у "Першому Маніфесті сюрреалізму" (1924) Адре Бретона, у "Механічному апельсині" ("A Clockwork Orange") Ентоні Берджеса та у вірусній популярності в 1920-х роках дадаїзму (не випадково постмодерн часто відрекомендовують вербальним конструктом "друге дихання дадаїзму").

Зрештою, принижувати ідейний потенціал та інструментальні опції мистецтва епохи постмодерну також не варто: воно слушно відмовилося від дидактично-профетичних оцінок і здійснило давно очікуваний аксіологічний зсув у бік більшої толерантності, пов'язаний із певним ставленням як до масової культури, так і до тих естетичних феноменів, котрі раніше вважалися периферійними.

Крім того, треба розуміти, що сучасне абстрактне мистецтво – це більше, ніж колір і форма: це емоції, рух і свобода, виражені без надміру формалізованих обмежень. Світ сучасного абстрактного мистецтва не наполягає на жорстких нормативах – він навіть *не просить бути зрозумілим*, а лише *запрошує відчути його*. Вдаючись до послуг

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

нетривіальних кольорових поєднань, незвичних ліній, багатошарових текстур і відкритих інтерпретацій, сучасне абстрактне мистецтво цілком коректно відображає складність сучасного життя та глибину людських емоцій [11].

Висновки. На відміну від поширеного на рівні масової свідомості стереотипу, мистецтво – це не лише й не стільки одна зі сфер суспільної діяльності, яка за стилем і способом функціонування критеріально відрізняється від інших сфер суспільної діяльності, що сукупно утворюють механізм (систему, взаємозумовленість) суспільного буття; це не якась окрема *вертикаль* суспільної життєдіяльності, а *горизонталь*, яка віддзеркалює якісний (кваліфікаційний, компетентнісний тощо) рівень кожної сфери суспільного буття й свідомості.

Важливий концептуальний засновок полягає в тому, що адекватне розуміння мистецтва (у форматі творів, явищ, процесів тощо) можливе лише за умов піднесення процедури розуміння до рівня мистецтва, тобто мистецтва розуміння. А оскільки вимагати від усіх і кожного мистецького щабля процедур розуміння не надто реалістично, то адекватне сприйняття мистецьких явищ і процесів для масової свідомості завжди залишатиметься значною мірою епістемологічно втаємниченою та інтерпретативно міфологізованою.

Тим не менше, це не означає, що ми приречені на безпорадність і не більш, ніж дилетантський рівень сприйняття мистецьких реалій – насправді високий рівень адекватного розуміння мистецтва в змозі забезпечити декілька передумов: *по-перше*, необхідно якомога коректніше й повніше розуміти покликання мистецтва як історичного, особистісного й соціального феномену; *по-друге*, потрібно усвідомлювати, що такий змістовний і цілепокладаючий інваріант зазнає істотного конкретно-історичного доповнення й уточнення, зумовленого світоглядно-аксіологічними та стилістично-смаковими особливостями кожної історичної епохи; *по-третє*, істотне значення має фактор соціокультурної навантаженості як процесів творення мистецтва, так і особливостей сприйняття мистецьких зразків.

Список використаних джерел:

1. Когут, ОВ 2025. ‘Мистецтво як соціокультурний феномен: змістовно-функціональні виклики сьогодення’, *Культурологічний альманах*, (1), с. 207–214.
2. Лактіонова, А 2025. ‘Семантика кольорів: онтологічний, епістемологічний виміри. Огляд публікації українського перекладу праці Людвіга Вітґенштайна “Зауваги про кольори” ’, *Філософія освіти. Philosophy of Education*, *31*(1), с. 296–303.
3. Левкулич, ВВ 2018. ‘*Справедливість як соціокультурний феномен : монографія*’, Ужгород: Видавничий дім “Гельветика”, 480 с.
4. Нагорна, ЛП 2011. ‘*Соціокультурна ідентичність: пастки ціннісних розмежувань*’, К., ІПіЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України, 272 с.
5. Самчук, З 2023. ‘Перехрестя науково-освітніх альтернатив: монополія на прийняття рішень чи культивування компетентності?’, *Філософія освіти. Philosophy of Education*, *28*(2), с. 171–196.
6. Botton, A de & Armstrong J, 2016. *Art as Therap*, Phaidon Press, 240 p.
7. Ducasse, CJ 2013. *The Philosophy of Art*, Literary Licensing, 332 p.
8. Eldridge, R 2014. *An Introduction to the Philosophy of Art*, Cambridge University Press, 322 p.
9. Gracyk, T 2011. *The Philosophy of Art: An Introduction*, Polity, 284 p.
10. Matravers, D 2012. *Introducing Philosophy of Art: In Eight Case Studies*, Routledge, 184 p.
11. *Modern Abstract Wall Art That Transforms Spaces (n.d.)*. Available from : <https://www.youtube.com/watch?v=TlOH8WR93Fo>. [11 December 2025].
12. Rancière, J 2008. *Le spectateur émancipé*, La Fabrique éditions, 145 p.
13. Rinaldi, G 2021. *The Philosophy of Art*, Pertinent Press, 572 p.

References:

1. Kohut, OV 2025. ‘Mystetstvo yak sotsiokul′turnyy fenomen: zmistovno-funktsional′ni vyklyky s′hodennya (Art as a sociocultural phenomenon: substantive and functional challenges of agreement)’, *Kul'turolohichnyy al'manakh,* (1), s. 207–214.
2. Laktionova, A 2025. ‘Semantyka kol′oriv: ontolohichnyy, epistemolohichnyy vymiry’. Ohlyad publikatsiyi ukrayins′koho perekladu pratsi Lyudviha Vitgenshtayna “Zauvahy pro kol′ory” (Semantics of colors: ontological, epistemological dimensions. Review of the publication of the Ukrainian translation of Ludwig Wittgenstein's work “Notes on Colors”)’, *Filosofiya osvity. Philosophy of Education*, 31(1), s. 296–303.
3. Levkulych, VV 2018. *Spravedlyvist' yak sotsiokul'turnyy fenomen : monohrafiya (Ustice as a sociocultural phenomenon: monograph)*, Uzhhorod: Vydavnychyy dim “Hel′vetyka”, 480 s.

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

4. Nahorna, LP 2011. *Sotsiokul'turna identychnist': pastky tsinnisnykh rozmezhuvan' (Sociocultural identity: traps of value distinctions)*, Kyiv, *IPiEND im. I. F. Kurasa NAN Ukrayiny*, 272 s.
5. Samchuk, Z 2023. 'Perekhrestya naukovo-osvitnikh al'ternatyv: monopoliya na pryynyattya rishen' chy kul'tyvuvannya kompetentnosti? (The intersection of scientific and educational alternatives: monopoly on decision-making or cultivation of competence?)', *Filosofiya osvity. Philosophy of Education*, 28(2), s. 171–196.
6. Botton, A de & Armstrong J, 2016. *Art as Therap*, Phaidon Press, 240 p.
7. Ducasse, CJ 2013. *The Philosophy of Art*, Literary Licensing, 332 p.
8. Eldridge, R 2014. *An Introduction to the Philosophy of Art*, Cambridge University Press, 322 p.
9. Gracyk, T 2011. *The Philosophy of Art: An Introduction*, Polity, 284 p.
10. Matravers, D 2012. *Introducing Philosophy of Art: In Eight Case Studies*, Routledge, 184 p.
11. *Modern Abstract Wall Art That Transforms Spaces (n.d.)*. Available from : <https://www.youtube.com/watch?v=TlOH8WR93Fo>. [11 December 2025].
12. Rancière, J 2008. *Le spectateur émancipé*, La Fabrique éditions, 145 p.
13. Rinaldi, G 2021. *The Philosophy of Art*, Pertinent Press, 572 p.

Надійшло до видання / Received *15.12.2025*
Прийнято до друку / Accepted *12.01.2026*

DOI 10.33930/ed.2019.5007.57(1-2)-11
УДК 37.015.31

МИСТЕЦЬКЕ ВИХОВАННЯ ПЕДАГОГА В УМОВАХ ГЕНЕРАТИВНОГО ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Т. І. Пирогова
Т. О. Кривошея

Анотація.

Актуальність теми дослідження. *Стрімка експансія технологій генеративного штучного інтелекту спричиняє концептуальну кризу традиційної парадигми мистецького виховання. Виникає гостра необхідність переосмислення базових категорій естетики та збереження екзистенціального виміру в художньому пізнанні в умовах стрімкого поширення алгоритмічних симулякрів.*

Постановка проблеми. *Підготовка майбутнього педагога сьогодні виходить далеко за межі звичайної трансляції знань. Учитель стає ключовою фігурою, провідником через лабіринти цифрових імітацій, що вимагає ґрунтовного дослідження глибинних механізмів взаємодії свідомості з мистецтвом у новій технологічній реальності.*

Аналіз останніх досліджень і публікацій*. Окреслено теоретико-практичний фундамент мистецької освіти (Л. Масол, Б. Юсов, С. Коновець та ін.) і проаналізовано вплив генеративного ШІ на мистецьку парадигму (С. Ву, О. Бар-Гіл, Д. Салас Еспаса), а також фундаментальні філософські виміри життєвого світу (Е. Гусерль).*

Постановка завдання. *Філософсько-освітнє переосмислення категорії автентичності естетичного досвіду як міцної концептуальної основи для розбудови нової парадигми мистецького виховання педагога.*

Виклад основного матеріалу. *Введено та обґрунтовано авторський концепт "герменевтика автентичного естетичного досвіду", що слугує основою формування специфічної "культури автентичності" вчителя. Виокремлено та детально проаналізовано три ключові модуси художньої автентичності сучасності: справжню (органічну, вкорінену в бутті), імітативну (алгоритмічну, порожню за сутністю) та гібридну (кентаврічну співтворчість людини і нейромережі).*

Висновки. *Експансія ШІ постає не як вирок, а як потужний каталізатор філософського оновлення мистецького виховання. Свідоме опанування культури автентичності дозволяє педагогу етично й критично керувати сучасними модусами творення. Безкомпромісне утвердження примату людського духу над алгоритмічною формою стає стратегічним пріоритетом освіти та запорукою збереження цивілізаційного коду.*

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

Ключові слова: *мистецьке виховання, генеративний штучний інтелект, автентичність, естетичний досвід, герменевтика, філософія освіти, цифрові симулякри.*

ARTISTIC EDUCATION OF A TEACHER IN THE CONDITIONS OF GENERATIVE ARTIFICIAL INTELLIGENCE

Tetyana Pirogova
Tetyana Kryvosheya

Abstract.

Relevance of the research. *The rapid expansion of generative artificial intelligence technologies triggers a conceptual crisis within the traditional paradigm of artistic education. There is an urgent need to rethink the foundational categories of aesthetics and preserve the existential dimension in artistic cognition amidst the proliferation of algorithmic simulacra.*

Problem statement. *The training of future teachers today goes far beyond mere knowledge transfer. The teacher becomes a key figure, a guide through the labyrinths of digital imitations, which requires a profound study of the deep mechanisms of consciousness's interaction with art in the new technological reality.*

Analysis of recent reseafch and publications. *The theoretical and practical foundation of art education is outlined (L. Masol, B. Yusov, S. Konovets, etc.), and the impact of generative AI on the artistic paradigm is analyzed (X. Wu, O. Bar-Gil, D. Salas Espasa), alongside the fundamental philosophical dimensions of the lifeworld (E. Husserl).*

Research task. *Philosophical and educational rethinking of the authenticity of aesthetic experience as a strong conceptual basis for developing a new paradigm of teacher artistic education.*

Main material presentation. *The author's concept of the "hermeneutics of authentic aesthetic experience" is introduced and substantiated, serving as the basis for the formation of a specific teacher's "culture of authenticity". Three key modes of contemporary artistic authenticity are identified and analyzed in detail: genuine (organic, rooted in being), imitative (algorithmic, empty in essence), and hybrid (centauric co-creation of a human and a neural network).*

Conclusions. *The expansion of AI appears not as a death sentence, but as a powerful catalyst for the philosophical renewal of artistic education. Conscious mastery of the culture of authenticity allows the teacher to ethically and critically manage modern modes of creation. The uncompromising assertion of the primacy of the human spirit over algorithmic form becomes a strategic priority for education and a guarantee of preserving the civilizational code.*

Keywords: *artistic education, generative artificial intelligence, authenticity, aesthetic experience, hermeneutics, philosophy of education, digital simulacra.*

Актуальність теми. Сучасна філософія освіти постає перед безпрецедентним викликом, зумовленим стрімкою експансією технологій генеративного штучного інтелекту в усі сфери людського буття. Цей технологічний зсув радикально трансформує не лише способи отримання інформації, але й фундаментальні основи світосприйняття, зокрема естетичний вимір людського досвіду. Традиційна парадигма мистецького виховання, яка століттями спиралася на ідеї унікальності людського генія та неповторності творчого акту, сьогодні опиняється в стані глибокої концептуальної кризи. Алгоритмічні системи здатні за лічені секунди генерувати високоякісні візуальні, текстові та музичні артефакти, що часто візуально чи аудіально не відрізняються від творів, створених людиною. Як зазначає Ошрі Бар-Гіл "Штучний інтелект постав як трансформаційна сила в художній творчості – здатна створювати музику, що звучить "більш як Бах, ніж сам Бах", писати картини в стилі Ван Гога та отримувати нагороди на конкурсах. Ця технологічна революція порушує фундаментальні питання щодо відносин між людською творчістю, мистецькою агентністю та самою сутністю мистецтва. <…> Алгоритмічна природа генерації ШІ вводить динаміки, що виходять за межі оригінальної теоретичної рамки Беньяміна, вимагаючи теоретичних розширень, здатних охопити специфічні характеристики мистецького творення, опосередкованого ШІ" [2, с. 6439].

У зв'язку з цим виникає гостра необхідність переосмислення базових категорій естетики та педагогіки, які визначають сутність художнього сприйняття. Головний удар технологічної сингулярності припадає на саме поняття справжності твору та пов'язаного з ним емоційного відгуку реципієнта. Філософія освіти повинна дати адекватну відповідь на питання про те, як зберегти людський вимір у художньому пізнанні світу. Не можемо не погодитись із думкою, що "автоматизація оцінювання, генерування відповідей ШІ формують ситуацію такого собі знакового фетишизму, а освітній процес перетворюється на

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

симулякр. Це спонукає до пошуку нових форм людської діяльності, яка має розвиватися освітнім процесом, що спрямований на стимулювання мислення" [12, с. 186].

Постановка проблеми. Проблема підготовки майбутнього педагога набуває нового звучання, значно виходячи за межі простої трансляції знань про мистецтво. Учитель стає ключовою фігурою, здатною провести учня через лабіринти цифрових симулякрів до істинного розуміння прекрасного. Відтак, фокус наукових пошуків зміщується у площину дослідження глибинних механізмів взаємодії свідомості з мистецтвом у новій технологічній реальності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичний фундамент сучасної філософії мистецької освіти формується довкола ідей поліхудожнього розвитку та концептуалізації естетичного виховання як цілісного світоглядного процесу. У цьому контексті Л. Масол ґрунтовно аналізує загальну теорію мистецької освіти, окреслюючи її значення для гармонізації людського буття [10]. Ця парадигма природно перегукується з науковими гіпотезами Б. Юсова про необхідність взаємодії та глибинної інтеграції різних видів мистецтв для повноцінного розвитку особистості [15]. Важливим доповненням до вітчизняного дискурсу є праці М. Лещенко, яка розширює горизонт розуміння проблеми через призму зарубіжних технологій підготовки педагогів до естетичного виховання, інтегруючи у дослідження ширший світовий досвід [9].

Практичний та інноваційний виміри мистецької освіти безпосередньо пов'язані з проблемою формування суб'єктності майбутнього вчителя та його особистої естетичної культури. С. Коновець та О. Музика зосереджують увагу на теоретико-методичних основах творчого розвитку викладачів образотворчого мистецтва, розглядаючи розкриття їхніх здібностей як ключовий елемент фахової підготовки [8; 11]. Водночас інституційний аспект цього процесу деталізує Г. Сотська, пропонуючи організаційно-методичну систему формування естетичної культури в умовах університетського середовища [14]. Трансформація ж художньо-естетичного світогляду самих викладачів, як слушно зауважує С. Соломаха, сьогодні потребує впровадження інноваційних технологій, що відповідають сучасним викликам [13].

Проте поява у широкому суспільному вжитку технологій генеративного штучного інтелекту докорінно змінила ситуацію, зокрема і в мистецькій освіті. Як пишуть сучасні китайські дослідники С. Ву, Т. Т. М. Чан, Ц. Чжоу, та ін.: "Поява генеративного ШІ дала системам змогу відтворювати творчі продукти професійного рівня в таких галузях, як ілюстрація, модний дизайн, музика та кіно, – і це безпосередньо кидає виклик традиційній мистецькій парадигмі. <…> Емоційне вираження та автентичність традиційно посідали центральне місце: художній твір розумівся як безпосередній прояв внутрішнього світу митця, покликаний резонувати з аудиторією на емоційному рівні, – якості, що в сукупності утверджували мистецьку ідентичність, засновану на неповторному людському баченні, майстерності й однозначному авторстві. <…> Генеративний ШІ не просто порушує питання "Чи може ШІ бути творчим?" – він змушує нас переосмислити, як творчість, авторство та мистецька цінність визначаються у співтворчості людини і ШІ" [7, с. 3–5].

Категорія автентичності естетичного досвіду історично формувалася на перетині екзистенціальної філософії, феноменології та герменевтики, набуваючи статусу онтологічної основи людського існування. Зокрема, у працях Е. Гусерля справжність досвіду завжди пов'язувалася з безпосереднім проживанням, інтенційністю та укоріненістю в життєвому світі суб'єкта. "Гусерль називає цей феноменологічний концепт світу "життєвим світом" – тобто світом, у який ми занурені у природній настанові і який як такий ніколи не стає для нас об'єктом, але є наперед даною основою всякого досвіду. Цей горизонт світу є передумовою і для всієї науки, а тому є більш фундаментальним. <…> Життєвий світ існує в постійному русі відносної валідності. Поняття життєвого світу є антитезою будь-якого об'єктивізму. Це по суті історичне поняття, яке не відсилає до Всесвіту буття, до "наявного світу" <…> життєвий світ означає ціле, в якому ми живемо як істоти, наділені історичністю" [1, с. 411–412].

Автентичний естетичний досвід виникає як сакральний момент зустрічі свідомості з твором мистецтва, де відбувається розкриття істини буття, а не просто споживання естетичної форми. У цьому контексті художнє переживання ніколи не є пасивним спогляданням, а постає як активний, глибоко особистісний акт смислотворення, що трансформує саму особистість.

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

Філософія освіти традиційно розглядала цей досвід як найвищу мету мистецького виховання та як надійний інструмент формування цілісної, духовно багатої людини. “Сприйняття, поцінування та творення краси є унікальною поведінкою людини. <…> Мистецтво є шляхом до свободи та процесом духовного звільнення людини – це справжня і кінцева мета всієї освіти” [3, с. 1–2].

Проте критерії цієї справжності раніше здавалися очевидними, адже за кожним твором апріорі стояла жива людина з її стражданнями, радощами та унікальним світоглядом. Емпатичний зв’язок між автором і реципієнтом вважався невід’ємною частиною естетичного акту, гарантуючи його емоційну глибину та моральну цінність. Сьогодні ж ця онтологічна порука людської присутності стрімко руйнується, оскільки алгоритми майстерно імітують результат без фактичного проживання процесу. Відповідно, педагогічна теорія має знайти нові критерії для верифікації того, що ми називаємо справжнім переживанням мистецтва. Це вимагає негайного переходу від наївно-реалістичного сприйняття артефактів до критично-рефлексивного аналізу природи їхнього походження та впливу на психіку.

Експансія генеративного штучного інтелекту створює феномен масового виробництва “естетичних симулякрів” – об’єктів, які мають форму мистецтва, але позбавлені його інтенційної сутності. Програми на кшталт Midjourney, DALL-E чи ChatGPT працюють за принципом статистичної рекомбінації величезних масивів даних, не маючи ані свідомості, ані власного життєвого досвіду. Згенеровані ними зображення чи тексти можуть викликати щире захоплення своєю технічною досконалістю, але за своєю природою вони залишаються порожніми знаками, що відсилають до інших знаків, а не до реального буття. Ця механізація художнього виробництва неминуче призводить до розмивання меж між істиною і підробкою, девальвуючи цінність людського творчого зусилля в очах молодого покоління.

В освітньому середовищі це породжує серйозну небезпеку “естетичного сплощення”, коли учні швидко звикають до пасивного споживання яскравих, але змістовно поверхневих алгоритмічних образів. Поступово зникає потреба у довготривалому споглядданні, зусиллі розуміння та емпатичному співпереживанні, які є абсолютно необхідними умовами розвитку емоційного інтелекту. Більше того, доступність генеративних інструментів провокує ілюзію легкості творчості, підміняючи внутрішню духовну роботу особистості винятково навичками конструювання текстових запитів (промптів).

У такій безпрецедентній ситуації традиційні методи мистецького виховання, орієнтовані переважно на аналіз формально-стилістичних особливостей творів, виявляються беззахисними перед обличчям ідеальної алгоритмічної імітації. Виникає нагальна потреба у формуванні принципово нових когнітивних та емоційних фільтрів, здатних надійно розрізняти глибину людського і площинність машинного творіння. Це складне завдання логічно стає одним із найважливіших викликів для сучасної дидактики мистецтва та філософії освіти в цілому. “Інтенційність митця поглинається колективною інтенційністю нейронної мережі та її попередників. <…> Сучасне мистецтво ШІ перебуває у паразитичному відношенні до людської творчості – такому, що не лише нічого не дає, а й активно шкодить людським митцям” [5, с. 374].

Постановка завдання. Мета дослідження полягає у філософсько-освітньому переосмисленні категорії автентичності естетичного досвіду. Ця оновлена категорія має стати міцною концептуальною основою нової парадигми мистецького виховання педагога в умовах тотального поширення генеративного штучного інтелекту.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ми обґрунтовано виходимо з припущення, що головним завданням сучасної педагогічної освіти є не заборона використання технологій, що є практично неможливим і контрпродуктивним, а формування потужного імунітету проти екзистенціальної підміни понять. Педагог нової формації повинен володіти не лише глибокими знаннями свого фахового предмета, але й надзвичайно витонченим філософським інструментарієм для аналізу природи візуальних та текстових артефактів.

Відповідно, мистецьке виховання майбутнього вчителя має рішуче змістити акцент з простої історії мистецтв чи техніки малювання на онтологію та феноменологію самої творчості. Головною метою стає виховання зрілого фахівця, здатного свідомо захистити простір людської суб’єктивності в щоденному освітньому процесі. Сучасне переосмислення автентичності дозволяє вибудувати нову етику взаємодії з цифровими об’єктами, де

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

технологія розглядається винятково як інструмент, а не як повноцінний замінник людського генія. Такий збалансований підхід вимагає нагальної розробки інноваційних методологічних конструктів, які б органічно інтегрували досягнення філософської думки в площину практичної підготовки вчителів. Це, своєю чергою, дозволить створити надійний теоретичний фундамент для подолання небезпечної кризи ідентичності в сучасній мистецькій освіті.

Запропонований нами вектор дослідження відкриває широкі перспективи для якісного та своєчасного оновлення змісту професійно-педагогічної підготовки: “ ‘Криза ШІ’ стосується ризику, пов’язаного з нав’язуванням технологічних передумов, що може призвести до дегуманізації такого ключового для розвитку суспільства механізму, яким є освіта” [4, с. 646–648].

Для ефективного вирішення окреслених завдань ми пропонуємо ввести до наукового обігу центральний авторський концепт – “герменевтика автентичного естетичного досвіду”, що є основою формування “культури автентичності”. Під цим інноваційним концептом ми розуміємо інтегральну здатність сучасного педагога розпізнавати, глибоко філософськи осмислювати й дидактично транслювати різні модуси художньої автентичності в інформаційно-насиченому середовищі. Герменевтичний вимір цього поняття чітко вказує на об’єктивну необхідність тлумачення, розшифрування не лише самого твору, але й контексту його створення (генезису).

Культура автентичності безпосередньо стає тією внутрішньою оптикою вчителя, яка дозволяє йому бачити за зовнішньою формою об’єкта його справжній онтологічний статус. Ця специфічна здатність обов’язково передбачає розвинений емоційний інтелект, високий рівень критичної рефлексії та безкомпромісне розуміння природи людської інтенційності. Оволодіння такою герменевтикою дає змогу кваліфікованому педагогу не просто сухо констатувати факт створення артефакту штучним інтелектом, а розкривати перед учнями смислову прірву між машинною генерацією та людським творінням.

Відповідно, мистецьке виховання має бути цілеспрямовано зорієнтоване на щоденне тренування цієї специфічної духовної чутливості до справжнього. Девід Салас Еспаса та Мар Камачо пишуть: “У філософському вимірі дискусія зосереджується навколо питання: чи здатне мистецтво ШІ втілювати справжню творчість, інтенційність та емоцію — риси, традиційно пов’язані з людиною-митцем. <...> Скептичні дослідження акцентують на занепокоєнні щодо автентичності та емоційної глибини творів, згенерованих ШІ, стверджуючи, що попри технічну досконалість мистецтво ШІ може бути позбавлене емоційного резонансу й неповторності, властивих людській творчості. <...> Ці скептичні позиції вказують на обмеженість “напіваури” в мистецтві ШІ, наголошуючи на труднощах досягнення повної емоційної автентичності, коли творча агентність частково винесена за межі людської свідомості” [6, с. 6728]. Тому розвиток глибокої культури автентичності переконливо виступає запорукою того, що вчитель зможе стати авторитетним провідником та навігатором сенсів для своїх вихованців.

Для практичної реалізації цього концепту необхідно чітко та аргументовано диференціювати типи естетичного досвіду, з якими регулярно стикається сучасна людина. З цією метою ми пропонуємо виділити три ключові модуси художньої автентичності: справжню, імітативну та гібридну, кожна з яких потребує окремого філософсько-педагогічного аналізу.

Перший фундаментальний модус – *справжня (органічна) автентичність* – повноцінно репрезентує традиційний вимір естетичного досвіду, що глибоко вкорінений у безпосередньому людському бутті. Вона завжди є результатом унікального акту свідомості, складного акту подолання матеріалу, який неодмінно супроводжується сумнівами, помилками, болісними стражданнями та несподіваною радістю осяяння творця. Справжня автентичність нерозривно пов’язана з фізичною тілесністю художника, моторикою його руки, індивідуальним темпом дихання та неповторним соціально-біографічним контекстом. Коли підготовлений реципієнт взаємодіє з таким твором, відбувається дивовижний феномен “злиття горизонтів” (за Г.-Г. Гадамером) – зустріч двох екзистенцій через мистецьку форму. Педагогічна цінність цього модусу залишається абсолютною, адже саме він формує фундаментальну здатність до глибокої емпатії та переживання справжнього катарсису. Першочергове завдання вчителя полягає у тому, щоб навчити учнів фізично відчувати цю людську присутність за нерівними мазками фарби, ритмом поезії чи гармонією звуків.

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

Осмислення справжньої автентичності об'єктивно вимагає радикального уповільнення темпу сприйняття, тиші та зосередженості, що є вкрай дефіцитними ресурсами у метушливому цифровому світі. Мистецьке виховання має щоденно плекати пізнання цього модусу як еталонного мірила, надійного камертона, від якого можна впевнено відштовхуватися при оцінці всіх інших феноменів. Розуміння органічної автентичності дозволяє людству зберегти безперервний зв'язок із багатою гуманістичною традицією минулих епох. Без глибокого засвоєння цього онтологічного фундаменту будь-яка подальша взаємодія з новітніми технологіями ризикує перетворитися на небезпечну і беззмістовну гру порожніми формами.

Другий специфічний модус – *імітативна автентичність* – є прямим породженням систем генеративного штучного інтелекту і представляє чи не найбільший професійний виклик для герменевтики вчителя. Цей модус яскраво характеризується зовнішньою довершеністю форми при абсолютній внутрішній порожнечі, адже за згенерованим артефактом завжди відсутній суб'єкт із його унікальним екзистенціальним досвідом. Імітативна автентичність геніально створює ілюзію повноцінної естетичної події, непомітно і майстерно маніпулюючи нейробіологічними патернами та культурними стереотипами людського сприйняття. Її головна небезпека полягає у надзвичайній "звабливості" для непідготовленої дитячої свідомості, яка занадто легко задовольняється яскравим симулякром, не вимагаючи від себе жодних духовних зусиль для співпереживання.

У токсичному просторі цього модусу масово відбувається анестезія почуттів: спостерігач швидко отримує миттєве візуальне чи інтелектуальне задоволення абсолютно без глибокого емоційного залучення. Культура автентичності педагога в цій ситуації виявляється винятково у здатності деконструювати цей імітативний досвід, аргументовано показуючи його алгоритмічну, холодну і компілятивну природу. Вчитель має філігранно вміти демонструвати учням, як саме машина бездушно компілює розірвані фрагменти чужих творінь, назавжди позбавляючи їх початкового життєвого контексту та болю. Важливо при цьому не просто догматично знецінити згенерований контент, а перетворити його на корисний об'єкт критичного аналізу, своєрідний тренажер для розпізнавання відсутності живого "людського сліду". Педагогічна робота з імітативним модусом послідовно вчить вихованців сміливо ставити незручні запитання про справжнє походження краси та мету її створення. Це вкрай сприяє формуванню необхідного "естетичного скептицизму", який є критично важливою умовою для інтелектуального виживання в сучасну епоху постправди та дипфейків.

Третій, найбільш дискусійний модус – *гібридна автентичність* – виникає на складному перетині людської інтенційності та алгоритмічних можливостей штучного інтелекту, утворюючи інноваційний простір кентавричної співтворчості. У цьому унікальному випадку людина свідомо виступає не як ремісник, що безпосередньо працює з матерією, а як візіонер, куратор та режисер глобальних смислів, тоді як машина бере на себе функцію бездоганного технічного виконання. Гібридна автентичність безапеляційно ставить перед філософією освіти складне і болюче питання: де саме закінчується справжнє авторство людини і починається холодна автономія алгоритму?

Естетичний досвід у цій парадигмі трансформується у напружений процес ітеративного діалогу з нейромережею, постійного вдосконалення промптів та ретельного відбору кращих результатів відповідно до внутрішнього задуму творця.

Висновки. Підсумовуючи вищевикладене, слід з повною впевненістю зазначити, що експансія генеративного штучного інтелекту не є остаточним вироком для мистецького виховання, а радше потужним каталізатором його глибинного філософського оновлення. Складна проблема автентичності естетичного досвіду закономірно виходить сьогодні на передній план глобального освітнього дискурсу, швидко перетворюючись із абстрактної естетичної категорії на життєво необхідний інструмент орієнтації в новій реальності. Запропонований у статті концепт "герменевтики автентичного естетичного досвіду" надійно забезпечує концептуальне та теоретичне підґрунтя для формування вчителів абсолютно нової формації, здатних адекватно і сміливо відповідати на виклики часу.

Свідоме опанування культури автентичності надає можливість педагогу максимально ефективно працювати з усіма сучасними модусами художнього творення: зберігати святу повагу до органічної справжності, безжально деконструювати імітативні симулякри та етично керувати гібридною співтворчістю. Такий збалансований і глибокий підхід гарантує,

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

що новітні технології і надалі залишатимуться лише корисним засобом розширення людських можливостей, а не страшним інструментом відчуження суб'єкта від його власної екзистенції.

Вища місія філософії освіти в цьому турбулентному контексті полягає у безперервному та безкомпромісному утвердженні примату людського духу над будь-якою алгоритмічною формою. Тільки той педагог, який сам постійно переживає і володіє глибоким та справжнім естетичним досвідом, здатен успішно передати цю рятівну здатність усім наступним поколінням учнів. Тому сьогодні мистецьке виховання вчителя має розглядатися не як другорядна дисципліна, а як стратегічний пріоритет національної безпеки у сфері збереження культурного та духовного коду всієї нації. Від того, наскільки швидко і успішно сучасна освітня система зможе інтегрувати цю герменевтику у свою щоденну практику, прямо залежить майбутнє обличчя нашої цивілізації у неминучу постгуманістичну епоху.

Ми щиро переконані, що високе мистецтво залишатися людиною у холодному світі розумних машин завжди починається саме зі здатності відчувати, критично розрізняти та свідомо творити справжнє.

Список використаних джерел:

1. Apostolescu, I & Marino, S 2022. 'Varieties of the lifeworld: Phenomenology and aesthetic experience', *Continental Philosophy Review*, 55, s. 409–416. Available from: <https://doi.org/10.1007/s11007-022-09576-x> [3 December 2025].
2. Bar-Gil, O 2025. 'The transformation of artistic creation: from Benjamin's reproduction to AI generation', *AI & Society*, 40, s. 6439–6453. Available from: <https://doi.org/10.1007/s00146-025-02432-5> [3 December 2025].
3. Feng, Y & Xu, L 2024. 'Modernity criticism of aesthetic education', *Discover Education*, 3, 124 s. Available from: <https://doi.org/10.1007/s44217-024-00226-3> [3 December 2025].
4. Jaramillo, JJ & Chiappe, A 2024. 'The AI-driven classroom: A review of 21st century curriculum trends', *Prospects*, 54, s. 645–660. Available from: <https://doi.org/10.1007/s11125-024-09704-w> [3 December 2025].
5. McLoughlin, J 2024, 'The work of art in the age of artificial intelligibility', *AI & Society*, 40, s. 371–383. Available from: <https://doi.org/10.1007/s00146-023-01845-4> [3 December 2025].
6. Salas Espasa, D & Camacho, M 2025. 'From aura to semi-aura: reframing authenticity in AI-generated art — a systematic literature review', *AI & Society*, 40, s. 6727–6759. Available from: <https://doi.org/10.1007/s00146-025-02361-3> [3 December 2025].
7. Wu, X, Tran, TTM, Zhou, Q, Sun, J, Wu, H & Wang, X 2026. 'Human-AI co-creation or conflict? Mapping art students' diverse perspectives on creative identity with genAI: A Q methodology study', *Education and Information Technologies*. Available from: <https://doi.org/10.1007/s10639-026-13914-4> [3 December 2025].
8. Коновець, СВ 2012. *Теоретичні і методичні основи творчого розвитку майбутніх учителів образотворчого мистецтва у вищих навчальних закладах*. Дисертація доктора наук, Київ, 471 с.
9. Лещенко, МП 1996. *Зарубіжні технології підготовки учителів до естетичного виховання*. 2-е вид., доп., Київ : *Гротеск*.
10. Масол, ЛМ 2006. *Загальна мистецька освіта : теорія і практика*, Київ : Промінь.
11. Музика, ОЯ 2011. *Розвиток творчих здібностей майбутніх учителів образотворчого мистецтва в процесі вивчення фахових дисциплін*. Дисертація кандидата наук, Умань : *Уманський державний ун-т імені Павла Тичини*.
12. Перепелиця, О & Храброва, В 2024. 'Освіта і університет в епоху штучного інтелекту', *Філософія освіти*, 30(2), с. 186–198. Available from: <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2024-30-2-12> [3 Грудень 2025].
13. Соломаха, СО 2013. 'Інноваційна технологія розвитку художньоестетичного світогляду викладачів до естетичного виховання мистецьких дисциплін', *Проблеми освіти : наук. зб.*, 74(1), 177–182.
14. Сотська, Г 2014. 'Організаційно-методична система формування естетичної культури майбутніх учителів образотворчого мистецтва в педагогічних університетах', *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*, 1-2(IV), с. 64–68.
15. Юсов, БП 1990. *Наукова гіпотеза. Взаємодія та інтеграція мистецтв в поліхудожньому розвитку школярів*, Луганськ : Пресса.

References:

1. Apostolescu, I & Marino, S 2022. 'Varieties of the lifeworld: Phenomenology and aesthetic experience', *Continental Philosophy Review*, 55, s. 409–416. Available from: <https://doi.org/10.1007/s11007-022-09576-x> [3 December 2025].

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

2. Bar-Gil, O 2025. 'The transformation of artistic creation: from Benjamin's reproduction to AI generation', *AI & Society*, 40, s. 6439–6453. Available from: <https://doi.org/10.1007/s00146-025-02432-5> [3 December 2025].
3. Feng, Y & Xu, L 2024. 'Modernity criticism of aesthetic education', *Discover Education*, 3, 124 s. Available from: <https://doi.org/10.1007/s44217-024-00226-3> [3 December 2025].
4. Jaramillo, JJ & Chiappe, A 2024. 'The AI-driven classroom: A review of 21st century curriculum trends', *Prospects*, 54, 645–660. Available from: <https://doi.org/10.1007/s11125-024-09704-w> [3 December 2025].
5. McLoughlin, J 2024, 'The work of art in the age of artificial intelligibility', *AI & Society*, 40, 371–383. Available from: <https://doi.org/10.1007/s00146-023-01845-4> [3 December 2025].
6. Salas Espasa, D & Camacho, M 2025. 'From aura to semi-aura: reframing authenticity in AI-generated art — a systematic literature review', *AI & Society*, 40, 6727–6759. Available from: <https://doi.org/10.1007/s00146-025-02361-3> [3 December 2025].
7. Wu, X, Tran, TTM, Zhou, Q, Sun, J, Wu, H & Wang, X 2026. 'Human-AI co-creation or conflict? Mapping art students' diverse perspectives on creative identity with genAI: A Q methodology study', *Education and Information Technologies*. Available from: <https://doi.org/10.1007/s10639-026-13914-4> [3 December 2025].
8. Konovets, SV 2012. *Teoretychni i metodychni osnovy tvorchoho rozvytku maibutnikh uchyteliv obrazotvorchoho mystetstva u vyshchykh navchalnykh zakladakh (Theoretical and methodological foundations of creative development of future fine arts teachers in higher educational institutions)*, Dysertatsiia doktora nauk, Kyiv, 471 s.
9. Leshchenko, MP 1996. Zarubizhni tekhnolohii pidhotovky uchyteliv do estetychnoho vykhovannya (Foreign technologies for training teachers for aesthetic education), 2-e vyd., dop., Kyiv : *Hrotesk*, 192 s.
10. Masol, LM 2006. Zahalna mystetska osvita : teoriya i praktyka (General art education: theory and practice), Kyiv : *Promin*, 432 s.
11. Muzyka, OYa 2011. *Rozvytok tvorchykh zdibnostei maibutnikh uchyteliv obrazotvorchoho mystetstva v protsesi vyvchennya fakhovykh dystsyplin (Development of creative abilities of future fine arts teachers in the process of studying professional disciplines)*, Dysertatsiia kandydata nauk, Uman : *Umanskyi derzhavnyi un-t imeni Pavla Tychyny*, 300 s.
12. Perepelytsia, O & Khrabrova, V 2024. 'Osvita i universytet v epokhu shtuchnoho intelektu (Education and university in the era of artificial intelligence)', *Filosofiya osvity,* 30(2), s. 186–198. Available from: <https://doi.org/10.31874/2309-1606-2024-30-2-12> [3 Hruden 2025].
13. Solomakha, SO 2013. 'Innovatsiina tekhnolohiya rozvytku khudozhnoestetychnoho svitohlyadu vykladachiv do estetychnoho vykhovannya mystetskykh dystsyplin (Innovative technology for the development of artistic and aesthetic worldview of teachers for aesthetic education of art disciplines)', *Problemy osvity : nauk. zb.*, Vyp. 74(1), s. 177–182.
14. Sotska, H 2014. 'Orhanizatsiino-metodychna systema formuvannya estetychnoyi kultury maibutnikh uchyteliv obrazotvorchoho mystetstva v pedahohichnykh universytetakh (Organizational and methodological system of forming the aesthetic culture of future fine arts teachers in pedagogical universities)', *Nepreryvna profesiina osvita: teoriya i praktyka*, Vyp. 1-2(IV), s. 64-68.
15. Yusov, BP 1990. *Naukova hipoteza. Vzaiemodiya ta intehratsiya mystetstv v polikhudozhnomu rozvytku shkolyariv (Scientific hypothesis. Interaction and integration of arts in the polyartistic development of schoolchildren)*, Luhansk : Pressa, 180 s.

Надійшло до видання / Received *4.12.2025*
Прийнято до друку / Accepted *12.01.2026*

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

DOI 10.33930/ed.2019.5007.57(1-2)-12
УДК 37(477):[1:316.3]:001

ФІЛОСОФСЬКІ СТРАТЕГІЇ УКРАЇНСЬКОЇ ОСВІТИ ЯК ІНСТРУМЕНТУ ЗБЕРЕЖЕННЯ ТА РОЗВИТКУ НАУКОВОГО КАПІТАЛУ

О. І. Якимчук

Анотація.

Актуальність теми дослідження *полягає у потребі філософського обґрунтування освітніх стратегій, які сприяли би збереженню та розвитку наукового капіталу України в умовах викликів збройної агресії та повоєнного відновлення.*

Постановка проблеми. *Термін "науковий капітал" залишається мало вживаним у вітчизняному соціогуманітарному дискурсі, а його евристичний потенціал є недостатньо розкритим. Отже, філософська рефлексія освітніх стратегій збереження та розвитку наукового капіталу має також здійснюватися за умови попереднього аналізу сутності концепту.*

Аналіз останніх досліджень і публікацій. *Для дослідження плідними виявились дослідження теоретиків наукового капіталу (Л. Арчер, Б. Вонг, Дж. Девітт та ін.). Важливими, в умовах поточної соціокультурної ситуації, стали дослідження потенціалу громадянської освіти та науки для розвитку дослідницьких навичок молоді (А. Боузер, С. Хекер, М. Хеклі та ін.). У роботі були використанні підходи вітчизняних авторів (О. Кострицяя, С. Лазуркевич, О. Попович), які розглядають проблему розвитку наукового капіталу саме із фокусом на виклики збройної агресії, проблему його збереження та розвитку у повоєнний час, а також вітчизняних теоретиків в галузі STEM-освіти (О. Борзик, О. Ємець та ін.).*

Постановка завдання: *здійснити концептуальну розробку поняття "науковий капітал" для його подальшого евристичного використання в українському філософсько-освітньому дискурсі, та здійснити аналіз філософських стратегій української освіти як інструменту збереження та розвитку наукового капіталу.*

Виклад основного матеріалу. *У статті послідовно розглядаються питання дослідження концептуального змісту поняття "науковий капітал" у сучасному соціогуманітарному дискурсах, та аналізу освіти як чинника його збереження та розвитку. Вдалося розглянути його як складову філософсько-освітніх студій у прив'язці до теоретичного спадку П. Бурдьє, розкрити проблематику наукового капіталу як результату залучення суб'єктів освіти до дослідницької діяльності, продемонструвати потенціал громадянської науки (освіти), дослідити виклики збереження та розвитку наукового капіталу саме в умовах соціокультурних потрясінь сучасної України.*

Висновки. *Розвиток наукового капіталу має постати центром освітніх реформ із відповідним розвитком культурного та соціального капіталу, формуванням у освіті специфічних поведінкових патернів та освітніх практик. Це також потребує створення цілісної екосистеми залучення до науки у навчальних закладах, підтримки практик громадянської науки, а STEM (STEAM, STREAM тощо)-освіту варто розглядати як ефективну стратегією розвитку наукового капіталу, що фокусується на розвитку у молоді вмінь та навичок, необхідних для майбутньої дослідницької (наукомісткої) професії.*

Ключові слова*: філософія освіти, українська освіта, модернізація освіти, науковий капітал, соціокультурні виклики.*

PHILOSOPHICAL STRATEGIES OF UKRAINIAN EDUCATION AS A TOOL FOR PRESERVING AND DEVELOPING SCIENCE CAPITAL

Oksana Yakymchuk

Abstract.

Relevance of the research *lies in the need for philosophical substantiation of educational strategies that would contribute to the preservation and development of Ukraine's science capital in the face of the challenges of armed aggression and post-war reconstruction.*

Problem statement. *The term "science capital" remains little used in the domestic socio-humanitarian discourse, and its heuristic potential is not sufficiently revealed. Therefore, philosophical reflection on educational strategies for the preservation and development of science capital should also be carried out subject to a preliminary analysis of the essence of the concept.*

Analysis of recent research and publications. *The studies of theorists of science capital (L. Archer, B. Wong, J. DeWitt, etc.) proved fruitful for the study. In the current socio-cultural situation,*

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

studies of the potential of civic education and civic science for the development of research skills of young people (A. Bowser, S. Hecker, M. Hackley, etc.) became important. The work used the approaches of domestic authors (O. Kostrytsia, S. Lazurkevych, O. Popovych), who consider the problem of the development of science capital with a focus on the challenges of armed aggression, the problem of its preservation and development in the post-war period, as well as domestic theorists in the field of STEM education (O. Borzyk, O. Yemets, etc.).

Research task: *to conceptually develop the concept of "science capital" for its further heuristic use in Ukrainian philosophical and educational discourse, and to analyze the philosophical strategies of Ukrainian education as a tool for the preservation and development of science capital.*

Main material presentation. *The article consistently considers the issues of researching the conceptual content of the concept of "science capital" in modern socio-humanitarian discourses, and the analysis of education as a factor in its preservation and development. It was possible to consider it as a component of philosophical and educational studies in connection with the theoretical heritage of P. Bourdieu, to reveal the problems of science capital as a result of involving educational subjects in research activities, to demonstrate the potential of civic science (education), to explore the challenges of preserving and developing science capital precisely in the conditions of socio-cultural upheavals of modern Ukraine.*

Conclusions*. The development of science capital should become the center of educational reforms with the corresponding development of cultural and social capital, the formation of specific behavioral patterns and educational practices in education. This also requires the creation of a holistic ecosystem of engagement with science in educational institutions, support for citizen science practices, and STEM (STEAM, STREAM, etc.) education should be considered as an effective strategy for the development of science capital, focusing on the development of skills and abilities in young people necessary for the future research (science-intensive) profession.*

Keywords: *philosophy of education, Ukrainian education, modernization of education, science capital, socio-cultural challenges.*

Актуальність теми. Українське суспільство та українська освіта переживають виклики, тригером яких є збройна агресія. Будь-яка сфера буття людини в той чи інший спосіб несе на собі відбиток трагедії, яка прийшла до України у повномасштабному вигляді чотири роки тому, але симптоми проблеми почали, логічно, формуватися ще з 2014 року – анексія територій, гібридна війна, переміщені з окупованих територій громадяни, релоковані освітні заклади тощо. Освіта в цих умовах змушена змінюватись, аби надавати відповідь на складні події нашого сьогодення. Також на освіту покладаються надії через переосмислення її значення для постконфліктної відбудови нашого суспільства. Паралельно ведуться активні дискусії щодо виховного потенціалу освіти, її значення у становленні зрілої особистості, патріота України. Поліфонію у філософсько-освітньому дискурсі також задають дискусії щодо ролі освіти в якості інструменту миробудівництва, чинника унеможливлення (або, принаймні, мінімізації) військових конфліктів у майбутньому. Не вщухають дискусії між ідеалістами та прагматиками щодо образу освіти для України у XXI ст.

Збройна агресія спровокувала значні міграційні процеси, родини із дітьми залишили країну з безпекових міркувань. Дослідження та статистика, зокрема Освітнього омбудсмена, стверджують, що за кордон виїхало більше 1,4 мільйона школярів [2]. Ці тривожні цифри говорять про ризики розвитку українського суспільства у близькій перспективі, адже розбудова інноваційної економіки потребує наявності розвиненого людського, а в даному випадку, наукового капіталу. Українська освіта потребує обґрунтування та подальшої імплементації на практиці стратегії своєї модернізації, використовуючи сучасні теорії наукового капіталу, аби знайти гармонійний шлях у руслі національного запиту на реформи, та в якості відповідей на широкий спектр викликів глобального характеру (штучний інтелект, майбутнє ринку праці, Освіта 4.0, 5.0 тощо).

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. З аналізу наявних у вітчизняному філософському та, ширше, соціогуманітарному дискурсі, нами зроблено висновок, що сам термін "науковий капітал" залишається мало вживаним, а його евристичний потенціал є недостатньо розкритим. Дане поняття також лише фрагментарно зустрічається у широких дискусіях щодо майбутнього українського суспільства у контекстах повоєнного відновлення та перспектив розвитку сучасної, наукомісткої економіки, розбудови наукового кадрового потенціалу тощо. Зрозуміло, що наука в умовах збройної агресії переживає надзвичайно складні виклики, але й до цього часу було би важко стверджувати, що в Україні є необхідна

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

кількість науковців, що побудовані сталі механізми залучення молоді до дослідницької сфери та наукомісткого ринку праці, побудована наскрізна успішна практика підготовки наукових кадрів в усіх ланках освіти тощо: "Темпи зростання молодіжного поповнення, поза всяким сумнівом, визначатимуться збільшенням привабливості наукової професії, що прямо залежить від рівня оплати праці та соціального забезпечення, умов для проведення досліджень на сучасному рівні, перспектив кар'єрного зростання молодого науковця і не в останню чергу – від ставлення до науки як органів влади, так і суспільства в цілому" [3, с. 40].

У вищезазначеній проблемі, для розгортання аналітики щодо ролі освіти у збереженні та розвитку наукового капіталу, потрібно буде також здійснити аналіз наявних у міжнародному дискурсі визначень, аби дотримуватись й нашій роботі змістовного навантаження концепту "науковий капітал". Це надасть можливість предметніше бачити фокус освітніх стратегій збереження та розвитку вітчизняного наукового капіталу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Для нашого дослідження евристичними виявились теоретичні розробки концепту наукового капіталу, що спитається на філософський спадок П. Бурдьє, здійснені С. Клауссеном та Дж. Озборном [5]. Такі автори, як Л. Арчер, Е. Доусон, Дж. Девітт, А. Сікінгз та Б. Вонг пропонують авторське переосмислення теорії капіталу П. Бурдьє для розуміння природи феномену "науковий капітал" [4]. Для нашого дослідження освітнього виміру наукового капіталу цікавими виявились розробки цієї проблеми з використанням критичної оцінки участі суб'єктів освіти у дослідницькій діяльності [6]. Важливими, на нашу думку, є й дослідження потенціалу громадської науки та громадської освіти у розвиткові наукового капіталу, яке резонує із сучасними для українців запитами на волонтерство, соціальну відповідальність тощо [7]. Проблему розвитку наукового капіталу також часто розглядають з точки зору необхідності осмислення наукового капіталу педагогами, адже без його змістовного розуміння, розвиток наукового капіталу молоді є проблемним [8]. Нами також були використані підходи вітчизняних авторів (О. Кострриця, С. Лазуркевич, О. Попович), які розглядають проблему розвитку наукового капіталу саме із фокусом на виклики збройної агресії, проблему його збереження та розвитку у повоєнний час [2; 3]. Разом із тим, у вітчизняному соціогуманітарному дискурсі бракує широкої дискусії щодо концепту "науковий капітал", а також концептуально не сформульовані освітні стратегії його збереження та розвитку в умовах викликів збройної агресії та повоєнного відновлення України.

Постановка завдання: здійснити концептуальну розробку поняття "науковий капітал" для його подальшого евристичного використання в українському філософсько-освітньому дискурсі, та здійснити аналіз філософських стратегій української освіти як інструменту збереження та розвитку наукового капіталу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Як нами вже було зазначено вище, науковий капітал будь-якої країни виступає важливою складової як її економічного розвитку в термінах розвитку інноваційної економіки XXI ст., важливим чинником забезпечення суб'єктності у глобальному соціокультурному просторі. Саме наука та результати її діяльності дозволяють бути актором у тектонічних трансформаціях, які маркують ці зміни широким спектром понять – від тих, що описують сучасність та найближчу перспективу, до футурологічних: Індустрія 4.0 та 5.0, цифрова доба, епоха пост(транс)гуманізму, "Нове Просвітництво" та багато інших концепцій. При цьому, науковий капітал, маючи "капітал" своєю складовою, потрапляє у соціогуманітарний дискурс "капіталів", теорію яких розробив відомий французький філософ П. Бурдьє. Десятки та сотні "капіталів" (як нових, так і достатньо зрілих теорій) циркулюють у сучасних філософських дискусіях (соціальний капітал, людський капітал, символічний капітал тощо), а сам атрибут капіталу (штучно, або аргументовано та виважено) може бути прив'язаний майже до будь-якого феномену (мережевий капітал, політичний капітал, психологічний капітал тощо). Класичними ж у вищезгаданого філософа були наступні види капіталу: "Бурдьє визначив чотири ключові типи капіталу – економічний, соціальний, культурний та символічний капітал, – які через взаємодію з габітусом (інтерналізованою матрицею диспозицій людини, яка керує поведінкою) в межах полів (соціальних контекстів) створюють відносини привілеїв або підпорядкування в суспільстві. Економічний капітал стосується грошей та фінансових ресурсів, соціальний капітал – соціальних мереж та відносин, а культурний капітал… стосується кваліфікацій, диспозицій та культурних благ. Символічний капітал стосується тих форм капіталу, яким надається найвищий соціальний престиж та легітимність… Ці чотири

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

форми капіталу не діють ізольовано, а взаємодіють разом, щоб визначити позицію людини в будь-якій заданій сфері" [4, с. 923].

Для нашого дослідження, заважаючи на окреслену вище проблему розуміння концептуального змісту поняття "науковий капітал" та брак дискурсу наукового капіталу серед представників соціогуманітарної спільноти, існує потреба розкрити його змістовне навантаження, спираючись на роботи відомих теоретиків наукового капіталу. Дослідження їх праць дозволить не тільки зрозуміти глибше сутність концепту, але й окреслити конкуруючі підходи до його розуміння. Адже частина дослідників може інтерпретувати науковий капітал з позицій економічного прагматизму, інші автори можуть бачити науковий капітал у його редукованому вигляді як складову людського капіталу, хтось вбачає роль у становленні нового економічного устрою, а хтось із авторів пропонуватиме авторську візію наукового капіталу з точки зору сучасних аксіологічних проблем суспільного розвитку (відповідальне громадянство та залучення до науки, нова модель "вчителювання", експансія штучного інтелекту тощо).

Звертаючись до дослідження, у якому пропонується сучасна інтерпретація теорії капіталу П. Бурдьє, у прив'язці до теорії наукового капіталу, уваги заслуговує позиція авторів, які пропонують наступне розуміння структури наукового капіталу: "Наукові форми культурного капіталу (наукова грамотність; наукові диспозиції, символічні форми знань про переносність наукових кваліфікацій), поведінка та практики, пов'язані з наукою (наприклад, споживання наукових медіа; відвідування неформальних середовищ для навчання науці, таких як наукові музеї), форми соціального капіталу, пов'язані з наукою (наприклад, батьківські наукові знання; розмови з іншими про науку)" [4, с. 930]. Як бачимо, науковий капітал – це не просто умовна сума професіоналів-дослідників, посилена розвиненою науковою інфраструктурою: науковий капітал – це ризома, складним чином вплетена у аксіологію, наукову картину світу, освітні та інші механізми залучення до науки тощо. Як бачимо із проміжних результатів нашого дослідження концептуального поля існуючих тлумачень змісту поняття "науковий капітал", проглядається його глибока укоріненість у інтелектуальному спадку П. Бурдьє.

Продовжуючи необхідний, з огляду на відсутність вітчизняного дискурсу наукового капіталу, аналіз закордонних досліджень та зважаючи на фокус нашого дослідження, який полягає у розгляді освіти як інструменту підтримки та розвитку наукового капіталу, вважаємо евристичним для нас звернення до дослідження Дж. ДеВітт, Л. Арчера та А. Мау "Виміри наукового капіталу: дослідження його потенціалу для розуміння участі студентів у науці" [6]. Автори виходять за межі пануючого у сучасних роботах ототожнення в учнів наукового капіталу із їх науковою грамотністю, та, провівши дослідження більш ніж 3600 учнів у віці 11-15 років, дійшли висновків, що концепт наукового капіталу описує багатовимірний соціокультурний феномен, а його складовими є: "наукові форми культурного капіталу (включаючи наукову грамотність та схильність до науки, знання про переносність наукових навичок та кваліфікацій); поведінки та практики, пов'язані з наукою (наприклад, взаємодія з науковими ЗМІ, неформальний науковий досвід), та пов'язаний із наукою соціальний капітал (наприклад, батьківські наукові знання, розмови з іншими про науку, отримання схвалення від інших щодо продовження наукової діяльності)" [6, с. 2435]. Як бачимо, за визначенням авторів, основу наукового капіталу складають два специфічних види капіталів – культурного та соціального.

Також, на нашу думку, важливим завданням для розкриття освітою свого потенціалу сприяння науковому залученню молоді, важливою є дискусія у освітянському середовищі теоретиків та практиків. Адже, логічно, не можна говорити про теоретичні (філософсько-освітні засади) успішних практик розвитку наукового капіталу, якщо сам освітянин не має чітких сформованих уявлень про науковий капітал. На цю проблему звернули увагу автори дослідження проблеми розуміння освітянами поняття "науковий капітал" та його подальшої операціоналізації у практичному професійному досвіді [8]. Дослідження авторів показало, що успішне впровадження принципів побудови освітнього процесу як сукупності освітніх практик дослідницького змісту, це, з одного боку – про питання осмислення ролі викладача як людини, здатної до наукового залучення, а з іншого – про глибоку зміну у педагогічних колективах, адже інноваційні спроби окремих освітян всередині освітнього закладу, що тримають у фокусі потребу розвитку наукового капіталу, можуть нівелюватись іншими освітянами, або деградувати за умови відсутності керівництвом розуміння перспектив

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

науково-орієнтованих інновацій, результатом чого у закладі не буде побудована цілісна екосистема розвитку людського капіталу: "Одному окремому вчителю важко повноцінно впровадити нові способи мислення, якщо колеги не застосовують такі ж підходи… Підтримка з боку вищого керівництва може бути важливою для забезпечення впровадження нових практик і підходів у повсякденне викладання… Якщо цього не відбудеться, зусилля окремих вчителів, ймовірно, залишаться ізольованими та тимчасовими" [8, с. 3009]. Отже, якщо українська система освіти не тільки декларативно усвідомлює потребу у збереженні та примноженні наукового капіталу, мова має йти не тільки про діяльність освітян-новаторів, а про управлінські кроки (від рівня окремого закладу до рівня запровадження цілісної державної освітньої політики).

У попередній частині дослідження ми звертались до аналізу концепту "науковий капітал", виходячи із позицій інституціоналізованої освіти, із відповідною традиційною дидактичною моделлю ("вчитель-учень"). Разом із тим, сучасні дослідження демонструють прихований потенціал, який для формування наукового капіталу можуть нести такі освітні явища, як громадянська освіта та громадянська наука. У попередній частині дослідження ми вже вказували, що науковий капітал – не стільки і не тільки наукова грамотність, налаштованість на вибір наукомісткої професії тощо, а складна сукупність світоглядних настанов та повсякденних практик, що виходять за межі традиційних уявлень про освіту. Громадянська освіта та наука – це про спільну, переважно, проєктну, важливу для усього суспільства чи громаду роботу, де більш досвідчені з наукової точки зору, на волонтерських засадах сприяють науковому залученню. Кліматичні зміни, специфічні екологічні проблеми конкретних громад тощо здатні залучати ширше коло учасників, а самі ці проєкти долають розрив між "сухою", академічною наукою, та наукою як простору самореалізації, залучення широких кіл громадськості у розв'язання важливих проблем. Важливо звернути увагу, що волонтерство у громадянській освіті та науці – це як про тих, хто розробляє дослідницькі проєкти, та і про тих, хто в них залучається, адже сам дослідницький проєкт є соціальним простором взаємодії широкого кола людей, носіїв різного рівня особистого наукового капіталу, що становить окремий дослідницький інтерес. Мова йде про окрему філософсько-освітню та педагогічну проблему, стверджують окремі автори: "Хоча уявлення про те, чого волонтери можуть навчитися від участі в громадянській науці, розширилися, менше уваги приділялося тому, як вони навчаються, тобто практикам, у яких вони беруть участь, що дають змогу навчатися під час участі в громадських наукових проектах. Дослідження того, як люди навчаються, зосереджується на людях та ресурсах, з якими взаємодіють волонтери, та на тому, як вони взаємодіють з ними для навчання, якщо вони справді навчаються" [7, с. 383].

На нашу думку, громадянська освіта та громадянська наука мають значний потенціал, зважаючи на поточну соціокультурну ситуацію, спричиненою збройною агресією, адже волонтерство, соціальна відповідальність, спільна дія та інші споріднені діяльнісні концепти знайшли своє широке застосування у соціальній практиці нашого суспільства та постали важливою складовою суспільної свідомості та світогляду. Результатом реалізації проєктів громадянської науки (освіти) буде розвиток наукового капіталу конкретної громади через наукове залучення широкого кола дослідників із різним рівнем особистого наукового капіталу – від професійних дослідників, до початківців, натхнених бути агентами змін, а сама ця діяльність потребує теоретичного супроводу, зважаючи на новизну громадянської (волонтерської) участі у науці та соціальну місію громадянської науки у подоланні локальних та глобальних проблем, підвищення рівня залучення до науки, що є важливим інструментом розвитку наукового капіталу: "Науковий капітал також свідчить про те, що розширення участі в громадянській науці та посилення її освітнього потенціалу – це не лише освітнє питання, а й соціальне та культурне. Громадянські наукові проекти можуть стати засобом збільшення наукового капіталу волонтерів" [7, с. 384].

Наведений вище аналіз концепту "науковий капітал" у міжнародному соціогуманітарному дискурсі, дозволяє чіткіше закріпити його евристичні можливості для розуміння перспектив розвитку наукомісткої науки в умовах викликів збройного конфлікту та перспектив повоєнного відновлення України, використовуючи напрацьовану в нашій державі освітянську традицію, та, пропонуючи для неї нові філософсько-освітні концептуальні підходи. Ми виходимо з методологічної позиції, що глобальна трансформація людської цивілізації паралельно створює потреби переосмислені освіти як інструменту розвитку наукового капіталу, зважаючи на планетарного масштабу виклики у розбудові

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

економіки, підкореної новій суспільній формації (Суспільство 4.0 та 5.0, відповідні їм Освіта 4.0 та 5.0), які продовжують концептуальні пошуки класиків постіндустріального суспільства, інформаційного суспільства, суспільства знань, мережевого суспільства тощо.

Разом із цим, зважаючи на специфіку національних викликів, які становлять екзистенційну загрозу для нашого суспільства через виклики відтоку української молоді, знищення дослідницької інфраструктури, освітні втрати та розриви тощо, існує потреба у формулюванні "горизонту" освітніх реформ, спрямованих на збереження та розвиток наукового капіталу. Науковий капітал у викликах глобалізації, у першу чергу, полягає у пошуку відповідей на запити, сформульовані Цілями сталого розвитку 2030. Наш національний вимір, не відміняючи включеності у планетарний рух з розвитку наукового капіталу, потребує молодої генерації творців інженерних рішень для української оборонної сфери (інформаційні технології, матеріалознавство, інжеренерія, робототехніка тощо), теорій та практик розв'язання соціальних та гуманітарних проблем (реінтеграція окупованих територій; економіка, спрямована на повернення вимушено переміщених осіб; посилення ролі освіти як інструменту державотворення та готовності до потенційних конфліктів у близькій та дальній історичній перспективі тощо) тощо. Досвід теоретичних та емпіричних досліджень у спробах знайти відповіді на питання, який саме підхід на практиці може виступати дієвим інструментом розвитку наукового капіталу, пропонує розглядати STEM (science, technology, engineering and mathematics) як шлях до наукового залучення молоді, розвитку м'яких та твердих навичок дослідника: "STEM–освіта здійснюється через міждисциплінарний підхід у побудові навчальних програм закладів освіти різного рівня… Новий підхід до навчання посилює дослідний і науково-технологічний потенціал учнів , розвиває навички критичного, інноваційного та творчого мислення, комунікації та командної роботи" [1, с. 384]. Філософсько-освітній та педагогічний дискурси останніх років, в свою чергу, пропонують широку дискусію довкола цього інноваційного для українського освітнього простору концепту, використовуючи поняття "наукомістка освіта", STEAM-освіта (із додатковим акцентом на гуманітарному знанні), наукова освіта, освіта наукового спрямування тощо. В межах нашого дослідження, вважаємо за доцільне залишити цю термінологічну дискусію за межами статті, адже вона заслуговує на окрему наукову розвідку.

На нашу думку, імплементація ідеї підтримки та розвитку наукового капіталу засобами освіти в умовах викликів збройної агресії потребує подальшої теоретичної розробки та практичної імплементації наступних концептуальних підходів:

– поглиблення дискурсу наукового капіталу як відносно малодослідженого у вітчизняному філософсько-освітньому дискурсі, з метою подолання термінологічної невизначеності, адже у дискусіях щодо розвитку вітчизняної науки синонімічно використовуються поняття "науковий потенціал", "рівень наукової грамотності", "людський капітал науки", "інноваційний потенціал", "дослідницька інфраструктура та наукові кадри" тощо;

- розвиток наукового капіталу є важливим фокусом сучасної освіти та перспективних освітніх реформ, а сам цей розвиток потребує звернення до проблем розвитку культурного, соціального капіталу, формування специфічних поведінкових патернів та освітніх практик;
- розвиток наукового капіталу потребує підтримки створення цілісної екосистеми у навчальних закладах та на рівні державних освітніх політик, він не може бути в центрі професійної діяльності окремого педагога;
- науковий капітал знаходиться у фокусі реалізації проєктів громадянської науки та громадянської освіти, реалізуючи принципи добровільного (волонтерського) залучення до розв'язання наукомістких проблем конкретних громад чи людства в цілому;
- STEM (STEAM, STREAM тощо)-освіта є ефективної стратегією розвитку наукового капіталу у національних системах інших країн, та має перспективу сприяти збереженню та розвитку наукового капіталу України, фокусуючись на перспективі розвитку у молоді вмінь та навичок, необхідних для майбутньої дослідницької (наукомісткої) професії.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

даному напрямку. У дослідженні здійснено авторську рефлексію питання збереження та розвитку наукового капіталу України, спираючись на потребу розвитку дискурсу наукового капіталу в українському філософському дискурсі. Зважаючи на факт, що науковий капітал є філософською проблемою у міжнародному дискурсі також відносно нещодавно, та є переосмисленням та розвитком ідей П. Бурдьє, а також в умовах низького рівня розробленості у вітчизняному філософському та ширшому, соціогуманітарному дискурсі, нами здійснено огляд сучасних теорій наукового капіталу. Даний огляд продемонстрував проблеми як теоретичного осмислення сутності цього складного соціокультурного феномену, так і можливостей для залучення ширшого, аніж традиційний, арсеналу освітніх стратегій.

Розглядаючи у дослідницькому пошуку освіту в якості інструменту збереження та розвитку наукового капіталу, було обґрунтовано наступні положення. Розвиток наукового капіталу має постати центром освітніх реформ із відповідним розвитком культурного та соціального капіталу, формуванням у освіті специфічних поведінкових патернів та освітніх практик. Збереження та розвиток наукового капіталу потребує створення цілісної екосистеми залучення до науки у навчальних закладах та на рівні освітньої політики країни, а також виходу за межі формальної освіти (проєкти громадянської науки та громадянської освіти на принципах добровільного залучення до науки тощо). Також STEM (STEAM, STREAM тощо)-освіту варто розглядати як ефективну стратегією розвитку наукового капіталу, що фокусується на розвитку у молоді вмінь та навичок, необхідних для майбутньої дослідницької (наукомісткої) професії.

Список використаних джерел:

1. Борзик, О, Москалюк, О, Ємець, З, Височан, Л, & Ящук, О 2023. ‘STEM як інноваційна стратегія інтегрованої освіти: світовий досвід та перспективи розвитку’, *Вісник науки та освіти*, №7, с. 383-396. Доступно : <https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-1(7)-383-396> [26 Жовтень 2025].
2. Лазуркевич, С 2025. *Через війну 1,4 млн школярів виїхали з України: з якими проблемами вони стикаються*. Доступно: <https://zaxid.net/cherez_viynu_14_mln_grn_shkolyariv_viyihali_z_ukrayini_z_yakimi_problemami_voni_stikayutsya_n1606989#>. [11 Листопад 2025].
3. Попович, О & Костриця О 2023. ‘Щодо стратегії післявоєнного відновлення кадрового потенціалу науки України’, *Вісник Національної академії наук України*, № 9, с. 37-41. Доступно: <https://doi.org/10.15407/visn2023.09.037> [5 Листопад 2025]
4. Archer, L, Dawson, E, DeWitt, J, Seakins, A & Wong, B 2015. ‘“Science capital”: A conceptual, methodological, and empirical argument for extending bourdieusian notions of capital beyond the arts’, *Journal of Research in Science Teaching*, Vol. 52, p. 922-948. Available: <https://doi.org/10.1002/tea.21227>. [23 October 2025].
5. Claussen, S & Osborne, J 2013. ‘Bourdieu’s notion of cultural capital and its implications for the science curriculum’, *Science Education*, Vol. 97, p. 58-79. Available from : <https://doi.org/10.1002/sce.21040>. [1 November 2025].
6. DeWitt, J, Archer, L, & Mau, A 2016. ‘Dimensions of science capital: exploring its potential for understanding students’ science participation’, *International Journal of Science Education*, Vol. 38 (16), p. 2431–2449. Available from : <https://doi.org/10.1080/09500693.2016.1248520>. [22 October 2025].
7. Hecker, S, Haklay, M, Bowser, A, Makuch, Z, Vogel, J & Bonn, A 2018. ‘*Citizen Science: Innovation in Open Science, Society and Policy’*. UCL Press, London. Available from: <https://doi.org/10.14324/111.9781787352339> [24 October 2025].
8. King, H, Nomikou, E, Archer, L, & Regan, E 2015. ‘Teachers’ Understanding and Operationalisation of ‘Science Capital’, “*International Journal of Science Education*”, Vol. 37(18), p. 2987–3014. Available from : <https://doi.org/10.1080/09500693.2015.1119331>. [3 November 2025].

References:

1. Borzyk, O, Moskalyuk, O, Yemets′, Z, Vysochan, L, & Yashchuk, O 2023. ‘STEM yak innovatsiyna stratehiya intehrovanoyi osvity: svitovyy dosvid ta perspektyvy rozvytku’ (STEM as an innovative strategy for integrated education: world experience and development prospects)’, *Visnyk nauky ta osvity*, №7, c. 383-396. Dostupno : <https://doi.org/10.52058/2786-6165-2023-1(7)-383-396> [26 Zhovten 2025].
2. Lazurkevych, S 2025. *Cherez viynu 1,4 mln shkolyariv vyyikhaly z Ukrayiny: z yakymy problemamy vony stykayut'sya (1.4 million schoolchildren left Ukraine because of the war: what problems they face)*. Dostupno: <https://zaxid.net/cherez_viynu_14_mln_grn_shkolyariv_viyihali_z_ukrayini_z_yakimi_problemami_voni_stikayutsya_n1606989#> [11 Lystopad 2025].

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

3. Popovych, O, & Kostrytsya O 2023. 'Shchodo stratehiyi pislyavoyennoho vidnovlennya kadrovoho potentsialu nauky Ukrayiny' (On the strategy of post-war restoration of the human resources potential of Ukrainian science), *Visnyk Natsional'noyi akademiyi nauk Ukrayiny*, № 9, c. 37-41. Dostupno : <https://doi.org/10.15407/visn2023.09.037> [5 Lystopad 2025].
4. Archer, L, Dawson, E, DeWitt, J, Seakins, A & Wong, B 2015. '"Science capital": A conceptual, methodological, and empirical argument for extending bourdieusian notions of capital beyond the arts', *Journal of Research in Science Teaching*, Vol. 52, p. 922-948. Available: <https://doi.org/10.1002/tea.21227>. [23 October 2025].
5. Claussen, S & Osborne, J 2013. 'Bourdieu's notion of cultural capital and its implications for the science curriculum', *Science Education*, Vol. 97, p. 58-79. Available from : <https://doi.org/10.1002/sce.21040>. [1 November 2025].
6. DeWitt, J, Archer, L, & Mau, A 2016. 'Dimensions of science capital: exploring its potential for understanding students' science participation', *International Journal of Science Education*, Vol. 38 (16), p. 2431–2449. Available from : <https://doi.org/10.1080/09500693.2016.1248520>. [22 October 2025].
7. Hecker, S, Haklay, M, Bowser, A, Makuch, Z, Vogel, J & Bonn, A 2018. *'Citizen Science: Innovation in Open Science, Society and Policy'*. UCL Press, London. Available from: <https://doi.org/10.14324/111.9781787352339> [24 October 2025].
8. King, H, Nomikou, E, Archer, L, & Regan, E 2015. 'Teachers' Understanding and Operationalisation of 'Science Capital', "*International Journal of Science Education*", Vol. 37(18), p. 2987–3014. Available from : <https://doi.org/10.1080/09500693.2015.1119331>. [3 November 2025].

Надійшло до видання / Received *22.11.2025*
Прийнято до друку / Accepted *12.01.2026*

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

ІННОВАЦІЇ В ОСВІТІ

DOI 10.33930/ed.2019.5007.57(1-2)-13
УДК 378.091.2:004.77]:316.422

ІННОВАЦІЙНІ ПЕДАГОГІЧНІ ТЕХНОЛОГІЇ ЯК ЧИННИК ОПТИМІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ ВИЩОЇ ШКОЛИ В УМОВАХ ЦИФРОВИХ І СОЦІАЛЬНИХ ТРАНСФОРМАЦІЙ

О. О. Войналович
А. Ф. Шевченко

Анотація.

Актуальність теми дослідження. *Зумовлена динамічним розвитком інформаційно-інтелектуальних ресурсів та необхідністю постійного оновлення змісту, форм і методів навчання у ЗВО. Це є ключовою умовою підготовки конкурентоспроможних фахівців, здатних відповідати сучасним вимогам ринку освітніх послуг.*

Постановка проблеми. *Усталені традиційні підходи щодо організації освітнього процесу виявляються недостатньо ефективними через скорочення аудиторних годин та зростання ролі самостійної роботи здобувачів. Подібні суперечності актуалізують пошук нових засобів оптимізації процесу педагогічної взаємодії та формування професійних компетентностей.*

Аналіз останніх досліджень і публікацій. *Проблематика впровадження інноваційних технологій широко висвітлюється у працях українських дослідників (І. Дичківської, О. Пометун, В. Стрельнікова, С. Толочко) та зарубіжних науковців (T. Bates, T. Anderson, N. Selwyn). Водночас стрімкі зміни в суспільстві, зокрема цифровізації всіх сфер життя, потребує додаткового наукового осмислення.*

Постановка завдання. *Метою статті є аналіз і систематизація інноваційних технологій та обґрунтування їх ролі як чинника оптимізації освітнього процесу ЗВО в умовах цифрових і соціальних трансформацій, що актуалізує необхідність формування відповідних компетентностей учасників освітнього процесу.*

Виклад основного матеріалу*. Дослідження підтверджує, що інноваційні технології стають дієвим інструментом розв'язання комплексних освітніх завдань. Вони не лише розвивають критичне мислення та адаптивність, а й формують професійні компетентності майбутніх викладачів. Це відбувається через створення єдиного інтерактивного простору педагогічної взаємодії, де здобувачі освіти можуть інтегрувати знання та наближатися до реальних умов професійної діяльності.*

Висновки. *Впровадження інноваційних технологій оптимізує освітній процес шляхом розширення колаборативних форм взаємодії, залучення інформаційних ресурсів та урізноманітнення цифрових інструментів. Пріоритетним напрямом модернізації вищої освіти є системне впровадження педагогічних нововведень та підготовка кадрів, здатних ефективно управляти процесом педагогічної взаємодії в умовах цифрових трансформацій та постійних змін.*

Ключові слова*: інноваційні педагогічні технології, заклад вищої освіти, оптимізація освітнього процесу, цифрові трансформації, компетентності майбутнього викладача, інтерактивні методи, віртуальна реальність.*

INNOVATIVE PEDAGOGICAL TECHNOLOGIES AS A FACTOR IN OPTIMIZING THE HIGHER EDUCATION PROCESS IN THE CONTEXT OF DIGITAL AND SOCIAL TRANSFORMATIONS

Oleksandra Voinalovych
Andriy Shevchenko

Abstract.

Relevance of the research topic. *Caused by the dynamic development of information and intellectual resources and the need for constant updates to the content, forms, and methods of teaching in higher education institutions. This is a key condition for preparing competitive specialists capable of meeting modern requirements of the educational services market.*

Problem statement. *Established traditional approaches to organizing the educational process prove insufficiently effective due to the reduction of classroom hours and the growing role of students' self-*

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

study. Such contradictions actualize the search for new means of optimizing the pedagogical interaction process and forming professional competencies.

Analysis of recent research and publications. *The issues of implementing innovative technologies are widely covered in the works of Ukrainian researchers (I. Dychkivska, O. Pometun, V. Strelnikov, S. Tolochko) and foreign scientists (T. Bates, T. Anderson, N. Selwyn). Meanwhile, rapid changes in society, particularly the digitalization of all spheres of life, require additional scientific understanding.*

Research objective. *To analyze and systematize innovative technologies and justify their role as a factor in optimizing the educational process of higher education institutions in the context of digital and social transformations, which actualizes the need to form relevant competencies of participants in the educational process.*

Presentation of the main material. *The study confirms that innovative technologies become an effective tool for solving complex educational tasks. They not only develop critical thinking and adaptability but also form professional competencies of future teachers. This occurs through creating a unified interactive space of pedagogical interaction, where students can integrate knowledge and approach real conditions of professional activity.*

Conclusions. *The implementation of innovative technologies optimizes the educational process by expanding collaborative forms of interaction, involving information resources, and diversifying digital tools. The priority direction for modernizing higher education is the systematic implementation of pedagogical innovations and training of personnel capable of effectively managing the pedagogical interaction process in the context of digital transformations and constant changes.*

Keywords: *innovative pedagogical technologies, higher education institution, educational process optimization, digital transformations, future teacher competencies, interactive methods, virtual reality.*

Актуальність теми. Сучасна українська система освіти в умовах динамічного розвитку інформаційного суспільства потребує постійного оновлення змісту, методів, форм і засобів навчання. Перед закладами вищої освіти (далі – ЗВО) стоїть завдання підготувати майбутніх викладачів до роботи в умовах вирішення завдань модернізації української освітньої системи, використовуючи новітні освітні технології, виховати компетентних, відповідальних і конкурентоспроможних фахівців, готових до життєвого особистісного та соціального розвитку [2]. Саме тому освіта стає найважливішим інструментом у процесі формування особистості нової формації, особливо у контексті конкуренції з іншими соціальними інститутами. Нагальною необхідністю є підвищення доступності та ефективності освіти, формування інноваційного характеру навчання, забезпечення багатогранності освітнього середовища, розвиток змісту, форм, технологій, що орієнтують молоде покоління на саморозвиток [4].

Шляхом забезпечення модернізації освіти потрібна розробка та впровадження в освітні заклади педагогічних нововведень у вигляді змісту освіти, нових методів роботи, нових організаційних форм, а також педагогічних кадрів, здатних керувати освітнім процесом, що швидко змінюється, іноді навіть стихійно. Це вимагає від системи освіти гнучкості та здатності адаптуватися до нових викликів часу.

Постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями. Закон України “Про професійну (професійно-технічну) освіту” та суміжні нормативні акти серед основних завдань закладів освіти передбачають забезпечення органічного поєднання в освітньому процесі освітньої, наукової та інноваційної діяльності [1]. У державних документах про освіту декларується удосконалення вищої освіти: орієнтація на кращі світові зразки, нові інноваційні технології навчання, диференціація та інтеграція змісту освіти, впровадження сучасних технологій. Основним критерієм роботи закладу вищої освіти є рівень підготовленості випускників, раціональне поєднання їхніх теоретичних знань з умінням застосовувати їх на практиці, що означає потребу вести пошук ефективних форм і методів навчання, удосконалення програм, навчальних планів, розробку нових навчальних методик, навчальних посібників тощо [5].

У ЗВО України, що відходять від класичного шляху функціонування освіти, відбувається реформування, яке супроводжується значним зменшенням обсягу аудиторних годин на кожну навчальну дисципліну та збільшенням годин на самостійну роботу. Стало непотрібним передавати здобувачам освіти набір знань і потім видавати диплом. Прийшов час передати йому базисні знання з дисциплін, а потім навчити вирішувати ситуативні завдання, поступово підводячи до творчості. Необхідно виховати потребу в самоосвіті

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

впродовж життя та навчити здобувачів освіти самостійно знаходити, опрацьовувати першоджерела, аналізувати теоретичні фундаментальні базові закони, поняття, методи дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема впровадження інноваційних технологій у вищій освіті є і залишається актуальною в сучасній педагогічній науці. Теоретичні та методичні аспекти використання сучасних технологій навчання у вищій школі розглянуто у працях В. Стрельнікова, який аналізує можливості їх застосування в освітньому процесі та підготовці викладачів. Питання використання інноваційних технологій навчання, їх педагогічного потенціалу та впливу на формування компетентностей здобувачів освіти висвітлено у дослідженні С. Толочко. Значний внесок у розроблення проблеми педагогічних інновацій зробили також І. Дичківська, О. Пометун, Л. Пироженко, які розглядають інноваційні та інтерактивні технології навчання як важливий чинник підвищення ефективності освітнього процесу та розвитку активної пізнавальної діяльності здобувачів вищої освіти.

Водночас аналіз наукових праць свідчить, що питання систематизації інноваційних педагогічних технологій та обґрунтування їх ролі як чинника оптимізації освітнього процесу вищої школи в умовах сучасних цифрових і соціальних трансформацій потребує подальшого наукового осмислення. Зокрема, недостатньо вивченими залишаються аспекти критичного осмислення технологізації освіти та її впливу на соціальну взаємодію.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз і систематизація інноваційних технологій та обґрунтування їх ролі як чинника оптимізації освітнього процесу вищої школи в умовах цифрових і соціальних трансформацій, які актуалізують необхідність формування відповідних цифрових компетентностей учасників освітнього процесу.

Виклад основного матеріалу дослідження. Досвід і практика підтверджують, що інноваційний вектор розвитку освіти є не просто вимогою часу, а й дієвим інструментом розкриття людського потенціалу [2]. Така діяльність постає як культурно-творча форма самореалізації, у процесі якої формується здатність особистості до усвідомленого та відповідального вибору. Крім того, застосування інноваційних методів сприяє формуванню адаптивних навичок, вмінню орієнтуватися у різноманітних ситуаціях. Важливим результатом також здатність ефективно взаємодіяти у мультидисциплінарних колективах [3]. Ефективним підґрунтям подібних інновацій виступають сучасні педагогічні технології. Саме вони інтегрують цифрові інструменти в єдине інтерактивне середовище [5].

Інноваційні технології в освітньому процесі закладу вищої освіти формують у здобувачів освіти навички, зокрема з'ясування суперечностей, постановки завдань відповідно до проблематики, цілепокладання та планування змістовної діяльності. Важливим аспектом є розвиток умінь самоаналізу та рефлексії, а також подання результатів власної роботи, Крім того, здобувачі освіти навчаються пошуку та відбору актуальної інформації, вибору та освоєння відповідної технології для виготовлення творчого продукту проєктування [7]. Це також включає проведення дослідження теоретичними методами – аналізу, синтезу, деталізації та узагальнення. Серед основних напрямів використання таких технологій у ЗВО варто виокремити віртуальні та дистанційні навчальні середовища, що дозволяють отримувати доступ до матеріалу незалежно від місцеперебування [8]. До них також належать мультимедійні засоби навчання та системи електронного навчання. Окремо слід зазначити застосування інтелектуальних алгоритмів обробки даних для роботи з великими обсягами інформації, що допомагає отримувати більш точні результати у роботі.

Разом з цифровими інструментами, важливу роль відіграють методи інтерактивного навчання, які забезпечують активну участь здобувачів у освітньому процесі. До них належать групова робота для розвитку комунікативних навичок, дискусії для розвитку критичного мислення, проєкти та дослідження для аналізу інформації [3]. Окремо варто згадати рольові ігри, що дозволяють відтворювати реальні професійні ситуації. Використання таких методів стимулює розвиток критичного мислення, покращує комунікативні та соціальні навички. Це забезпечує різноманітність та захопленість у процесі навчання, що допомагає зберегти інтерес до предмета та знижувати ризик виникнення нудьги. У такий спосіб відбувається підготовка здобувачів освіти до майбутньої професійної діяльності [4].

Комунікація в освітньому процесі виходить за межі аудиторії завдяки використанню соціальних мереж та блогів, які дозволяють швидко та ефективно обмінюватися інформацією з людьми з усього світу [6]. Перевагами таких інструментів є доступність у будь-

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

який час, велика аудиторія для пошуку однодумців, різноманітність контенту та можливість зберігати інформацію для подальшої роботи. Щоб використовувати ці інструменти ефективно, необхідно обирати відповідну платформу, приєднуватися до профільних спільнот та бути активним у взаємодії. Також важливо використовувати хештеги для пошуку контенту та звертати увагу на приватність профілю, що сприяє формуванню цифрової культури спілкування [10].

Окрім навчальної та комунікативної діяльності, інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) відіграють важливу роль у дослідницькій діяльності [11]. Вони допомагають дослідникам ефективно організовувати, збирати, аналізувати та ділитися даними. Зокрема, ІКТ дозволяють проводити електронні опитування для збору великої кількості даних, а також створювати візуалізацію у вигляді діаграм та графіків. Важливим аспектом є зберігання даних в хмарних сховищах та забезпечення онлайн-співпраці над документами, що відкриває доступ до інформації для дослідника та його співробітників [5]. Крім того, технології дають змогу створювати складні математичні моделі та симуляції для тестування гіпотез. Швидке спілкування з колегами та рецензентами для обміну ідеями загалом допомагає збільшити ефективність роботи та отримати більш точні результати.

Особливе місце серед інноваційних засобів посідає віртуальна реальність (VR), яка має великий потенціал для використання в освіті через створення імерсивного середовища, де здобувачі можуть бути повністю залучені у навчальну ситуацію. Ця технологія дозволяє здійснювати практичну підготовку без ризиків, наприклад, у медицині або авіації, де відпрацювання навичок у реальних умовах можу бути небезпечним [9]. Окрім того, VR дає можливість організовувати віртуальні екскурсії до історичних місць та досліджувати наукові теорії, які складно відтворити в реальному житті. Важливим аспектом є також тренування комунікаційних та соціальних навичок, вивчення іноземних мов у середовищі носіїв та навчання здоровому способу життя, що є особливо корисним для здобувачів з обмеженим доступом до ресурсів.

В цілому, віртуальна реальність є корисним доповненням до традиційного навчання, допомагає здобувачам освіти набути практичних навичок, покращити комунікаційні навички, відвідати різні місця та здійснити інші дії, які можуть бути важливими для їхнього особистого та професійного розвитку. Проте використання віртуальної реальності в освіті має свої виклики та обмеження, такі як високі витрати на обладнання та програмне забезпечення, нестабільна якість зображення та можливість виникнення проблем із безпекою, тому вона повинна бути розглянута як доповнення до традиційних методів, що потребує ретельного планування.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок. Аналіз наукової літератури й освітньої практики дав змогу систематизувати інноваційні педагогічні технології, що широко впроваджуються відповідно до актуальних викликів та запитів сучасного суспільства. Залежно від функціонального призначення та характеру педагогічної взаємодії їх доцільно об'єднати у кілька ключових груп: технології інтерактивного навчання, цифрові та дистанційні технології, технології розвитку критичного мислення та творчості; технології особистісно орієнтованого та компетентнісного навчання.

Доведено, що впровадження цих технологій оптимізує освітній процес ЗВО завдяки зміцненню фундаментальної складової змісту освіти, розширенню колаборативних форм взаємодії, активізації пізнавальної діяльності, стимулювання самостійності здобувачів, урізноманітненню цифрових інструментів та інтерактивних середовищ. Водночас завдяки такій оптимізації стає досяжним розв'язання комплексу завдань, пов'язаних з формуванням професійних компетентностей майбутнього викладача, зокрема: здатність до командної роботи; вміння здійснювати пошук та критичне опрацювання інформації; готовність до прийняття рішення у нестандартних ситуаціях; здатність ініціювати творчі проєкти; навички делегування повноважень та критичне аналізування наслідків власних рішень.

Встановлено, що цифрові й соціальні трансформації формують принципово новий контекст педагогічної взаємодії, в якому усталені традиційні підходи виявились недостатньо ефективними. Стрімке розширення інформаційно-комунікаційного простору суспільства і, зокрема, зміна характеру праці та соціальних запитів як реакція на надзвичайні умови життєдіяльності висувають перед вищою школою нові вимоги: гнучкість, адаптивність, технологічність педагогічної взаємодії. Саме інноваційні педагогічні технології виступають тим інструментом, що дозволяє системі вищої освіти адекватно відповідати на ці виклики.

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

Отже, українська система освіти в умовах динамічного розвитку інформаційного суспільства потребує постійного оновлення змісту, методів, форм і засобів навчання. Перед закладами вищої освіти постає стратегічне завдання – підготувати майбутніх фахівців нового типу: здатних до мінливості педагогічної взаємодії, використовуючи весь арсенал психолого-педагогічних технологій та виховувати компетентних, відповідальних і конкурентоспроможних надавачів освітніх послуг, готових до неперервного особистісного та соціального розвитку. Пріоритетним шляхом модернізації вищої освіти є системне впровадження педагогічних нововведень, що охоплюють оновлення змісту освіти, використання нових методів і організаційних форм педагогічної взаємодії, а також підготовку педагогічних кадрів, здатних ефективно керувати освітнім процесом, який функціонує в умовах постійних змін.

Список використаних джерел:

1. *Про професійну (професійно-технічну) освіту* 1998. Закон України від 10.02.1998 № 103/98-ВР. Доступно : zakon.rada.gov.ua [14 Грудень 2025].
2. Дичківська, ІМ 2015. *Інноваційні педагогічні технології : підручник*, 3-тє вид., переробл. та доповн. Київ : *Академвидав*, 304 с.
3. Пометун, ОІ & Пироженко, ЛВ 2007. *Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання : науково-методичний посібник,* Київ *: О.С.П. "А.С.К."*, 192 с.
4. Стрельніков, ВЮ & Брітченко, ІГ 2013. *Сучасні технології навчання у вищій школі : модульний посібник*, Полтава : *ПУЕТ*, 309 с.
5. Толочко, СВ 2021. *Інноваційні технології навчання : навчальний посібник,* Київ : *НАУ*, 139 с.
6. Anderson, T 2008. *The Theory and Practice of Online Learning*. 2nd ed. Edmonton : *AU Press*, 482p.
7. Bates, T 2019. *Teaching in a Digital Age*. 2nd ed. Vancouver : *Tony Bates Associates Ltd*. Available from: <https://pressbooks.bccampus.ca/teachinginadigitalagev2/>. [14 Грудень 2025].
8. Moore, MG & Kearsley, G 2012. *Distance education: A systems view of online learning*. 3rd ed. Belmont, CA: Wadsworth, Cengage Learning, 368p.
9. Radianti, J et al 2020. 'A systematic review of immersive virtual reality applications for higher education: Design elements, lessons learned, and research agenda', *Computers & Education,* Vol. 147, p. 1–25.
10. Redecker, C 2017. *European Framework for the Digital Competence of Educators (DigCompEdu)*, Luxembourg : *Publications Office of the European Union*, 93 p.
11. Selwyn, N 2016. *Education and Technology: Key Issues and Debates*, 2nd ed. London : *Bloomsbury Academic*, 216 p.

References:

1. *Pro profesiinu (profesiino-tekhnichnu) osvitu (On Vocational (Vocational and Technical) Education)* 1998. Zakon Ukrainy vid 10.02.1998 № 103/98-VR. Dostupno : <zakon.rada.gov.ua>. [14 Hruden 2025].
2. Dychkivska, IM 2015. *Innovatsiini pedahohichni tekhnolohii : pidruchnyk (Innovative Pedagogical Technologies: Textbook)*, 3-tie vyd., pererobl. ta dopovn. Kyiv : *Akademvydav*, 304 s.
3. Pometun, OI & Pyrozhenko, LV 2007. *Suchasnyi urok. Interaktyvni tekhnolohii navchannia : naukovo-metodychnyi posibnyk (The Modern Lesson. Interactive Teaching Technologies: Scientific and Methodological Guide)*, Kyiv : O.S.P. "A.S.K.", 192 s.
4. Strelnikov, VIu & Britchenko, IH 2013. *Suchasni tekhnolohii navchannia u vyshchii shkoli : modulnyi posibnyk (Modern Teaching Technologies in Higher Education: A Modular Guide)*, Poltava : *PUET*, 309 s.
5. Tolochko, SV 2021. *Innovatsiini tekhnolohii navchannia : navchalnyi posibnyk (Innovative Teaching Technologies: A Textbook),* Kyiv : *NAU*, 139 s.
6. Anderson, T 2008. *The Theory and Practice of Online Learning*. 2nd ed. Edmonton : *AU Press*, 482p.
7. Bates, T 2019. *Teaching in a Digital Age*. 2nd ed. Vancouver : *Tony Bates Associates Ltd*. Available from: <https://pressbooks.bccampus.ca/teachinginadigitalagev2/>. [14 Hruden 2025].
8. Moore, MG & Kearsley, G 2012. *Distance education: A systems view of online learning*. 3rd ed. Belmont, CA: Wadsworth, Cengage Learning, 368p.
9. Radianti, J et al 2020. 'A systematic review of immersive virtual reality applications for higher education: Design elements, lessons learned, and research agenda', *Computers & Education,* Vol. 147, p. 1–25.
10. Redecker, C 2017. *European Framework for the Digital Competence of Educators (DigCompEdu)*, Luxembourg : *Publications Office of the European Union*, 93 p.
11. Selwyn, N 2016. *Education and Technology: Key Issues and Debates*, 2nd ed. London : *Bloomsbury Academic*, 216 p.

Надійшло до видання / Received *16.12.2025*
Прийнято до друку / Accepted *12.01.2026*

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

РЕЛІГІЄЗНАВЧІ СТУДІЇ

DOI 10.33930/ed.2019.5007.57(1-2)-14
УДК 271.2-747:348]:322(477)

ЄДИНА ПРАВОСЛАВНА ЦЕРКВА В УКРАЇНІ, ЯК МЕГА-МЕТА НАШОГО НАРОДУ: СТАН, ПРОБЛЕМИ ТА МЕХАНІЗМИ ДОСЯГНЕННЯ

В. Д. Бондаренко

Анотація.

Актуальність дослідження. *Для України, як для домінантно православної країни де православні складають собою незаперечну більшість віруючих, а православ'я має понад тисячорічне коріння, співіснування кількох православних юрисдикцій, які орієнтовані на Вселенську (Константинопольську) та Московську патріархії є вкрай небезпечним для нашої держави і суспільства, що потерпають від російської агресії уже другий десяток років. Розв'язання протиріч, що існують між двома найбільшими в Україні православними церквами, постає як мега-мета для нашої нації, а відтак і складає актуальність даної статті.*

Постановка проблеми. *Понад три десятиліття протистояння між православними в Україні, потягло за собою втрату ними впливу в нашій країні, особливо в умовах бурхливого релігійного ренесансу, що наступив у пострадянський період її розвитку. Однак проведення 15 грудня 2018 р. Об'єднавчого собору з різних причин виявилося неефективним засобом об'єднання православних в Україні. Українська православна церква, що знаходилася у канонічній єдності з Московським патріархатом, практично не долучилася до цього процесу. Об'єднавчий потенціал Томосу про автокефалію православних в Україні, підписаного 5 січня 2019 р. так і не був реалізований. Відтак питання подальшого пошуку шляхів об'єднання православних в Україні залишається актуальною проблемою організації релігійного життя у нашій країні.*

Аналіз останніх досліджень і публікацій. *Об'єднавчий процес православних в Україні не привів до ефективного вирішення проблем у стосунках між Православною церквою України та Українською православною церквою. Більше того порушення у стосунках між Вселенською та Московською патріархіями, що проявляються час від часу, загострилися і 15 жовтня 2018 р. Московська патріархія оголосила про розрив євхаристійного спілкування із Вселенською патріархією. Ще раніше існуючі між ними протиріччя негативно позначилися на проведенні Всеправославного собору на Криті у 2016 р. і по суті розкололи світове православ'я та не дали можливості напрацювати загальновизнану модель надання автокефалії православним церквам, а відтак і заважають визнанню автокефалії ПЦУ. Ці питання складають серцевину православно-богословського та релігієзнавчого наукового пошуку розв'язання означених проблем, як в Україні, так і за кордоном.*

Постановка завдання. *Завдання з об'єднання православних в Україні залишається актуальним. В ньому об'єктивно зацікавлені усі православні церкви світу за виключенням Російської, а також православні церкви України — ПЦУ і УПЦ та інші православні церковні формування, що діють на території нашої країни, переважна більшість українського суспільства та Українська держава. Це актуалізує пошуки шляхів об'єднання православних в Україні з метою реалізації об'єднавчого потенціалу Томосу про автокефалію православних в Україні та самої моделі об'єднання ПЦУ та УПЦ, що максимально враховувала б інтереси обох церков.*

Виклад основного матеріалу. *У статті аналізуються причини міжправославних протиріч в Україні, оцінюється нинішній етап взаємин між Православною церквою України та Українською православною церквою з урахуванням впливу на нього обставин довготривалої російсько-української війни та моделюються можливі шляхи розв'язання міжправославної напруженості та утворення єдиної Помісної Православної Церкви України.*

Висновки. *Об'єднання православних в Україні може бути здійснене зусиллями Вселенської патріархії або чотирьох древніх патріархатів — Константинопольського, Александрійського, Антиохійського та Єрусалимського. Розв'язання цього завдання може також вимагати проведення Всеправославної наради, що напрацювала б модель взаємоприйнятного об'єднання православних в Україні. Автор, у свою чергу, висловлюється щодо можливих операціональних дій, які призвели б православних нашої країни до об'єднання.*

Ключові слова. *Православна церква України, Українська православна церква, шляхи*

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

об'єднання православних в Україні, Константинопольська (Вселенська) та Російська православні церкви, пентархія, світове православ'я, Всеправославна нарада з питань об'єднання православних в Україні, православні церкви в умовах російсько-української війни.

THE UNIFIED ORTHODOX CHURCH IN UKRAINE AS A MEGA-GOAL OF OUR NATION: STATE, PROBLEMS, AND MECHANISMS OF ACHIEVEMENT

Viktor Bondarenko

Abstract.

Relevance of the research topic. *For Ukraine, as a predominantly Orthodox country where Orthodox Christians constitute an indisputable majority of believers and where Orthodoxy has more than a thousand years of roots, the coexistence of several Orthodox jurisdictions oriented toward the Ecumenical (Constantinopolitan) and the Moscow Patriarchates is extremely dangerous for our state and society, which have been suffering from Russian aggression for already the second decade. Resolving the contradictions that exist between the two largest Orthodox churches in Ukraine emerges as a mega-goal for our nation and therefore constitutes the relevance of this article.*

Problem statement. *More than three decades of confrontation among Orthodox believers in Ukraine have led to a loss of their influence in our country, especially under conditions of the vigorous religious renaissance that began in the post-Soviet period of its development. However, the Unification Council held on 15 December 2018, for various reasons proved to be an ineffective means of uniting Orthodoxy in Ukraine. The Ukrainian Orthodox Church, which was in canonical unity with the Moscow Patriarchate, practically did not join this process. The unifying potential of the Tomos on the autocephaly of Orthodoxy in Ukraine, signed on 5 January 2019, was never realized. Consequently, the issue of further searching for ways to unite Orthodoxy in Ukraine remains relevant.*

Analysis of recent research and publications. *The unification process of Orthodoxy in Ukraine did not lead to an effective resolution of problems in relations between the Orthodox Church of Ukraine and the Ukrainian Orthodox Church. Moreover, disruptions in relations between the Ecumenical and Moscow Patriarchates, which began to manifest as early as 1922, intensified, and on 15 October 2018, the Moscow Patriarchate announced the severance of Eucharistic communion with the Ecumenical Patriarchate. Even earlier contradictions between them negatively affected the holding of the Pan-Orthodox Council in Crete in 2016 and, in essence, split world Orthodoxy, preventing the development of a generally recognized model for granting autocephaly to Orthodox churches and, consequently, the recognition of the autocephaly of the OCU. These issues constitute the core of Orthodox-theological and religious-studies scholarly inquiry aimed at resolving the aforementioned problems.*

Research objective. *The task of uniting Orthodoxy in Ukraine remains relevant. Objectively interested in it are all Orthodox churches of the world except the Russian one, as well as the Orthodox churches of Ukraine, the OCU and the UOC, and other Orthodox ecclesiastical formations operating on the territory of our country, the overwhelming majority of Ukrainian society, and the Ukrainian state. This actualizes the search for ways to unite Orthodoxy in Ukraine in order to realize the unifying potential of the Tomos on the autocephaly of Orthodoxy in Ukraine and the very model of unification of the OCU and the UOC, which would maximally take into account the interests of both churches.*

Main material presentation. *The article analyzes the causes of inter-Orthodox contradictions in Ukraine, assesses the current stage of relations between the Orthodox Church of Ukraine and the Ukrainian Orthodox Church, taking into account the impact of the circumstances of the prolonged Russian-Ukrainian war, and models possible ways to resolve inter-Orthodox tensions and to form a single Local Orthodox Church of Ukraine.*

Conclusions. *The unification of Orthodoxy in Ukraine can be carried out through the efforts of the Ecumenical Patriarchate or the four ancient patriarchates—Constantinople, Alexandria, Antioch, and Jerusalem. Solving this task may also require holding a Pan-Orthodox conference that would develop a model of mutually acceptable unification of Orthodoxy in Ukraine. The author, in turn, expresses views on possible operational actions that could lead the Orthodox believers of our country to unification.*

Key words: *Orthodox Church of Ukraine; Ukrainian Orthodox Church; paths to the unification of Orthodoxy in Ukraine; Constantinopolitan (Ecumenical) and Russian Orthodox Churches; pentarchy; world Orthodoxy; Pan-Orthodox conference on the unification of Orthodoxy in Ukraine; Orthodox churches under the conditions of the Russian-Ukrainian war.*

Актуальність теми дослідження. Україна, як поліконфесійна країна має чітко виражену найбільшу величину, що домінує над іншими конфесіями — це православні церкви, питома вага яких складає понад 60% від загальної кількості релігійних громад та віруючих у них [1].

В Україні, як і в інших країнах, що вважаються православними, православні церкви також не є монолітними, що є наслідком взаємопроникнення православних традицій різних

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

народів або глобалізаційних процесів. Навіть в Росії, де православна церква тісно пов'язана з політичною основою держави, проявляється присутність православних церков інших народів в т. ч. і українців. Однак, що стосується України, то тут російська православна традиція насаджується силою упродовж багатьох століть, що сягають собою ще домонгольського періоду. Вона особливо інтенсифікувалася по мірі намагання Московського царства використати історію Київської держави та її церкви для історико-політичного концепту становлення та розвитку сучасної Росії, де відносини держави і церкви не просто розвиваються у стилі симфонії між цими інститутами, а і мають ознаки теократичної держави, схожої на Іран. Цим пояснюється укорінення ідеї "русского мира" та особливе місце православної церкви в побудові Російської держави та їхньої обопільної участі в сучасній російсько-українській війні, яка носить екзистенційний характер.

В Україні структури Української православної церкви у канонічній єдності з Московським патріархатом не несуть у собі подібних рис, про що свідчить відсутність одностайної підтримки політики священноначалля РПЦ щодо українців та України і їхнього знищення в ході цієї довготривалої війни. Саме тому справа, щодо дій російських агресорів та РПЦ в Україні, нерідко доходить до протестів з боку частини єпископату, священства і мирян УПЦ та до непоминання патріарха РПЦ Кирила Гундяєва під час богослужінь.

Що стосується позиції Православної церкви України, яка на початку 2019 року отримала Томос про автокефалію з рук Вселенської (Константинопольської) церкви, то вона є цілковито патріотичною та такою, що українізує свій святково-обрядовий комплекс, з урахуванням історії власного народу, корегує склад сонму святих, запровадила юліанський календар, всіляко підтримує свій народ та військо в роки війни з Росією і т. п. Кілька століть залежності православних в Україні від московського духовно-релігійного центру відчутно ускладнили пошук ПЦУ свого власного шляху у сучасному світі. Однак цей процес поволі іде. Православна церква України уже визнана чотирма автокефальними церквами — Константинопольською, Александрійською, Грецькою (Елладською) та Кіпрською. Вона увійшла до складу Конференції європейських церков та бере активну участь у різного роду міжнародних релігійних заходах, в яких ще донедавна православні українці були представлені через Російську православну церкву. Сказане свідчить про те, що ці дві церкви, що базуються на одній етнічній основі, повинні об'єднатися та утворити єдину Помісну Православну церкву України, що служила б інтересам власного народу та нашій молодій державі.

Постановка проблеми. Щодо православного церковного середовища, що завжди складало духовну основу нашого народу, то в ньому із самих початків становлення православної церкви і розвитку держави, прослідковується наявність двох взаємовиключних тенденцій – з одного боку зміцнення суб'єктності церкви, а відтак і суб'єктності наших предків та намагання фрагментації цих двох засадничих інститутів, - з другого. Наявність цих двох тенденцій проявилася ще у XII ст. і вилилася у захоплення і розграбування Києва, коаліцією князів, зібраною Володимиро-Суздальським князем Андрієм Боголюбським. "Ціла хмара князів Руси посунула нищити Київ на славу його північного суперника", - писав про цю подію Михайло Грушевський у своїй безсмертній "Історії України-Руси" (Том II. Розділ III. Стор. 6). Російський історик В. Ключевський називав Суздальського князя Андрія Боголюбського першим князем майбутніх московитів в особі якого великорос вперше вийшов на історичну арену. Знищуючи політичну могутність Києва загарбники знищили величезну кількість церков та монастирів та вкрали, серед іншого, легендарну ікону Вишгородської (Володимирської) Богородиці, що і досі знаходиться у Москві.

Названі тенденції пройшли через чисельні війни, а руйнація північними сусідами древнього Києва стала предметом міфологізації російською націоналістичною історіографією, що стверджує історичне лідерство Москви та її домінування над Києвом. На цих "здобутках" північно-східного сусіда базується і ідея першості Російської православної церкви по відношенню до українського православ'я. Вона ж лежить в основі сучасної запеклої боротьби РПЦ не лише проти автокефалії Православної церкви України (Української православної церкви), але і проти єдності православних українців у межах однієї церкви. Ці історичні маніпуляції лягли і в основу нескінченного конфлікту між Російською православною церквою та Константинопольською (Вселенською) церквою за першість у світовому православ'ї та за право надавати іншим церквам автокефалію. За таких обставин православні українці мають обстояти своє право на повне унезалежнення своєї

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

церкви та об'єднати діючі в Україні православні релігійні організації в рамках єдиної Помісної Православної Церкви України.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. У зв'язку із складнощами об'єднання православних в Україні та необхідністю подолання фактичного розколу світового православ'я, викликаного розривом євхаристійного спілкування Московського патріархату із Вселенським (Константинопольським патріархатом), православно-богословські та релігієзнавчі кола у всьому світі працюють над подоланням цих проблем. Серед досліджень, які спрямовуються на розв'язок цих питань слід назвати праці митрополитів Вселенської церкви Елпідофора Ламбриніадіса та Іммануїла Адамакіса, російських та українських дослідників О. Солдатова, диякона Андрія Кураєва, архимандрита Кирила Говоруна, О. Сагана, Л. Филипович, О. Бродецького, П. Кралюка, Ю. Чорноморця та ін.

Постановка завдання. Для нормалізації релігійного життя в Україні проблема об'єднання православних була і залишається провідною оскільки ідеться про унормування життєдіяльності найбільшої релігійної громади – православних українців, які поки що не спромоглися об'єднатися. Надана нам можливість використати з цією метою Томос Вселенської патріархії, отриманий у 2019 році, не була реалізована з різних причин. Відтак і об'єднуючий потенціал Томосу не був задіяний повною мірою. Для його реалізації потрібно визнати нежиттєздатною ідею приєднання громад Української православної церкви, що зберігає канонічну та організаційну єдність з РПЦ до Православної Церкви України, яка отримала Томос про автокефалію. У цій роботі наголос слід поставити не на приєднанні, а на об'єднання цих двох церков, як українських за своєю сутністю.

Виклад основного матеріалу дослідження. Ідея приєднання УПЦ до ПЦУ поволі вичерпує себе, в той час коли УПЦ з часом починає звільнятися від нав'язаних їй оков “русского мира”. Сьогодні вже видно, що єдності на рівноправній основі прагнуть не лише віряни та священство обох українських церков, але і єпископат УПЦ, що ще донедавна видавався монолітною корпорацією, що не сприйняла Томос.

Щоб переконатися у непродуктивності ідеї приєднання УПЦ до ПЦУ достатньо оцінити зміни, що відбулися у спілкуванні цих церков у останні сім років. За підрахунками Державної служби України з етнополітики та свободи совісті (далі – ДЕСС) у 2019 році, одразу після отримання Томосу, від УПЦ до ПЦУ перейшло 547 громад віруючих, а в наступні роки, аж до початку повномасштабної війни Росії проти України – усього 16 громад. Війна дала новий поштовх цьому процесові. За період 2022-2024 рр. перехід здійснили 1172 громади і активність переходів знову занепала. Україна більше не отримає Томоса і дай нам Боже пережити війну, а ПЦУ кількісно ще не порівнялася з УПЦ. Отже все вказує на те, що цим українським церквам слід об'єднуватися, а не гратися в лідерство і не намагатися приєднати одну до іншої.

Ця робота буде вимагати від ПЦУ та УПЦ взаєморозуміння, здатності до компромісу, навіть жертовності, а від держави більшої активності та здатності не творити відвертих ворогів у церковному середовищі аби досягти мега-мети для нашої нації – побудови єдиної Помісної Православної церкви України. Саме з цією метою автор даної статті намагається окреслити перші контури взаємоприйнятної моделі об'єднання православних в Україні, котра, безумовно буде піддаватися суттєвій корекції і повинна розцінюватися як перший крок у потрібному напрямку.

Отже, відновлення єдності православних в Україні можливо здійснити лише солідарними зусиллями усіх заінтересованих сторін та за умови знаходження ними відповідної моделі об'єднання православного середовища в нашій країні і побудови єдиної Православної церкви України на основі уже наданого нашим православним Томосу. Ця робота не буде одномоментною. Вона вимагатиме граничної відповідальності з боку доброзичливих щодо України православних автокефальних церков, відповідальної активності українських православних церковних формувань, у першу чергу, ПЦУ та УПЦ, а також громадянської зрілості українського суспільства та рішучості і твердості позиції нашої держави.

Скасування рішень Вселенської патріархії щодо передачі у тимчасове управління Московській патріархії древньої Київської митрополії у 1686 році та вручення православним українцям Томосу про автокефалію, певною мірою зрушило з мертвої точки ситуацію у православному середовищі України хоча і не розв’язало її до кінця. Томос Вселенського патріарха дарувався православним українцям усіх юрисдикцій і передбачав їхнє об’єднання.

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

Однак, вочевидь, як вже зазначалося, об'єднавчий потенціал Томосу був реалізований далеко не повною мірою, оскільки об'єднав лише дві групи православних — Українську автокефальну православну церкву та Українську православну церкву Київського патріархату. В силу різних обставин у період з 2016 р. до Об'єднавчого собору 15 грудня 2018 року можливість до об'єднання з іншими групами православних була практично проігнорована священноначаллям Української православної церкви, очолюваної митрополитом Онуфрієм Березовським. Із майже ста єпископів цієї церкви в соборі взяли участь лише два ієрархи УПЦ.

Це стало наслідком тиску на УПЦ з боку РПЦ, організованої протидії об'єднавчому процесу з боку священноначалля самої УПЦ та її пропагандистів. Запрошення до участі в Об'єднавчому соборі з боку Вселенського патріарха Варфоломія єпископами УПЦ були проігноровані, а значна їх частина, піддавшись на московську пропаганду, отримавши конверти із запрошеннями до участі в Об'єднавчому соборі, відправили їх на Фанар навіть не розпаковувавши. УПЦ, як відомо, посилала в Стамбул групу авторитетних митрополитів, які повинні були переконати патріарха Варфоломія в необхідності зупинки процесу визнання незалежності православних в Україні. Згодом, услід за РПЦ, Українська православна церква розірвала євхаристійне єднання із Вселенською патріархією, хоча в цьому не було ніякої потреби, оскільки УПЦ була дочірною структурою РПЦ в Україні, а не автокефальною церквою.

Невизначеність канонічного статусу УПЦ, якій була дарована самостійність у внутрішньому управлінні, що не відповідає не лише автокефальному статусу церкви, але й не прирівнює її до автономних церков, штовхнула цю церкву в канонічну пастку і фактично зробила її великою розкольницькою структурою в системі світового православ'я.

Частина священства УПЦ почала вимагати від священноначалля церкви її визначеності з канонічним статусом. Група священників, що нараховує понад чотириста осіб (т. з. підписанти) звернулися до митрополита Онуфрія з цими питаннями, однак відповіді не отримали. Наслідком відсутності нормальної комунікації між керівництвом УПЦ та її священством стало утворення т. з. Софійського братства, до якого увійшли експерти та священники ПЦУ та УПЦ, які не лише спілкуються між собою, а навіть співслужать. Поволі і до єпископату УПЦ приходить тверезa оцінка реального стану їхньої церкви, що вимагає пошуку шляхів виходу із кризи, яка загрожує цій церковній структурі розколами та маргіналізацією.

Події, пов'язані з російсько-українською війною справляють різноплановий вплив на цю церкву. По-перше, війна виявила наявний в ній колабораційний елемент та запеклих пропагандистів "русского мира" [2]. По-друге, вона окреслила значну групу духовенства, що продовжує сподіватися на повернення старих порядків, пов'язуючи їх відновлення з неіснуючими "успіхами" російських нападників та безкінечним педалюванням ідеї "захисту УПЦ" з боку політичного керівництва Росії. По-третє, прийняття Закону України "Про захист конституційного ладу у сфері діяльності релігійних організацій" визначило перспективу позбавлення релігійних організацій, що входять до УПЦ, права юридичної особи та втрати ними частини церковних споруд та монастирських комплексів, що належать державі. По-четверте, єпископат і священство УПЦ все більшою мірою переконуються в експансіоністських мотивах агресорів, до яких слід віднести і РПЦ, що вже анексувала в УПЦ 9 єпархій та попри спротив українського єпископату насаджує в них єпископів-росіян, руйнує ракетно-бомбовими ударами церкви, собори та монастирі УПЦ і не демонструє ні найменшої готовності надати УПЦ не лише автокефалію, а навіть і автономію [3]. Таким чином стає очевидним, що незавершена війна Росії проти України та РПЦ проти українців, буде гальмувати процес зближення двох православних церков в Україні, однак наша держава в особі Державної служби з етнополітики та свободи совісті уже повинна була б напрацювати як план організації переговорного процесу між ПЦУ та УПЦ, так і моделі їхнього об'єднання в єдину Помісну Православну церкву в Україні на основі уже діючого Томосу про автокефалію православних в нашій країні. На наше переконання модель приєднання УПЦ до ПЦУ, як вже зазначалося, починає вичерпувати себе.

В церковно-канонічному аспекті проблеми об'єднання православних в Україні наразі найважливішою видається відмова Української православної церкви від відновлення євхаристійного спілкування з Константинопольською патріархією. По суті поновлення цього спілкування залишається єдиною дорогою до повернення віруючих УПЦ в лоно світового

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

православ'я, оскільки сподівання на визнання автокефалії цієї церкви через РПЦ уже давно дорівнюють нулю.

При цьому слід зауважити, що Вселенський патріарх раніше відкидав ідею утворення в Україні екзархату для віруючих УПЦ, як перехідної форми до влиття в ПЦУ чи в об'єднану православну церкву України [4]. З нашої точки зору, обстоювання ідеї утворення такого екзархату для віруючих, духовенства та єпископату УПЦ, також не може оцінюватися як продуктивна. Вона, очевидно, здатна зблизити УПЦ з ПЦУ, але буде малокорисною у справі пошуку самої моделі об'єднання цих двох церков. При цьому сама ідея такого екзархату продовжує дебатуватися в середовищі обох православних церков України [5]. Як у православному церковному середовищі нашої країни так і в Константинопольській (Вселенській) церкві міцніє переконання про об'єднання православних в Україні. Так 6 січня 2026 року патріарх Варфоломій, вітаючи митрополита Епіфанія з черговою річницею отримання Томосу про автокефалію ПЦУ, закликав його "...шукати шляхів наближення до співєпископів в Україні через діалог і спільних точок до єдності... Закликаємо, - зазначив він, - ту шановну ієрархію, що залишилася в Україні, під проводом митрополита Онуфрія, переглянути свою позицію. Закликаємо самих себе і один одного до невпинної молитви насамперед за церковне примирення. Беззастережно засуджуємо крайнощі, звідки б вони не надходили" [6].

Така тональність звернення та порад патріарха Варфоломія очільнику ПЦУ митрополиту Епіфанію свідчить про зняття жорсткості з оцінок позиції митрополита Онуфрія щодо фактичної неучасті очолюваної ним церкви у Об'єднавчому соборі 15 грудня 2018 року. Вона дає можливість сподіватися на спонукання обох церков до розв'язання проблем, що накопичилися у стосунках між ПЦУ та УПЦ, а через них і у світовому православ'ї, що несе в собі внутрішню напруженість в результаті проблемного вирішення української міжправославної кризи у 2018-2019 рр.

Виконуючи настанову патріарха Варфоломія уже 2 лютого 2026 р. Священний Синод ПЦУ утворив комісію по організації і веденню діалогу з УПЦ. Її очільником було призначено митрополита Вінницького і Барського (нині митрополита Хмельницького і Шепетівського) Симеона Шостацького, досвідченого церковного діяча і безумовного прихильника утвердження автокефалії православних в Україні. Життя покаже наскільки успішною буде реалізація ідеї такого діалогу, але вже сьогодні можна стверджувати, що справи, пов'язані із зближенням двох церков, а згодом і з їхнім об'єднанням, будуть залежати від персонального складу групи ієрархів, що представлятимуть УПЦ. Природно, що справа не рушить з місця, якщо в цій групі виявляться симпатики жорсткого збереження єдності УПЦ з РПЦ, такі як митрополит Антоній Паканич, Феодосій Снігірьов, Лука Коваленко та інші.

Оскільки такого варіанту розвитку подій не можна відкинути то, можливо, паралельно слід було б розглядати і питання екзархату для частини УПЦ, або ідею утворення ставропігійних парафій при екзарху Вселенського патріарха єпископі Команському Михаїлу Аніщенку з тим, щоб згодом легалізувати відповідну церковну структуру для росіян в Україні з допомогою Вселенського а не Московського патріарха.

В соціально-психологічному аспекті переборювання міжправославної кризи в Україні на даному етапі видається рішуча відмова ПЦУ від "синдрому переможця". Проживши понад тридцять років в умовах канонічного невизнання УПЦ КП та УАПЦ зазнали жорстоких страждань, у першу чергу, з боку Російської православної церкви та УПЦ, як її сателіта в Україні. Відтак Православна церква України, основу якої склали УПЦ КП та УАПЦ, нині прагне утримувати УПЦ в стані канонічної невизначеності, насолоджуючись при цьому своїм "статусом переможця" у справі здобуття автокефалії. Натомість обом церквам, в особі їхніх єпископатів слід було б задуматися над пошуком взаємоприйнятних форм об'єднання, що дало б можливість позбавити страждань православний люд України та здобути згодом для об'єднаної церкви патріарший статус.

Ще раз підкреслимо, що для об'єднання православних в Україні не менше значення матиме переборювання в українському суспільстві та в Православній церкві України установки на приєднання парафій та усієї УПЦ до ПЦУ. Сьогодні з усією очевидністю можна стверджувати, що дві хвилі переходів парафій УПЦ до ПЦУ ідуть до свого завершення. Перша з них була пов'язана з проведенням Об'єднавчого собору та отриманням ПЦУ Томосу про автокефалію, а друга — з початком активної фази російсько-української війни, що розпочалася 24 лютого 2022 року.

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

Потенціал цього руху спадає і тому слід було б вести мову про об'єднання цих двох церков, а не про приєднання УПЦ до ПЦУ. На нежиттєздатність ідеї приєднання вказують, зокрема, повна відсутність переходів до ПЦУ єпископів УПЦ упродовж усього семирічного періоду, що минув після вручення православним в Україні Томосу про автокефалію ПЦУ. Не розширюється і коло православних церков, які визнавали б Православну церкву України, окрім тих чотирьох церков, що визнали її в перші часи її існування і, очевидно, не без допомоги Патріарха Варфоломія. Все це свідчить про те, що від наголосу на приєднанні УПЦ до ПЦУ слід відмовитися, а вести справу до об'єднання цих двох церков. Так само треба відмовитися від огульної критики УПЦ, за неприйнятні дії частини її єпископів, священників та віруючих, пов'язані з колаборацією з російськими агресорами та проповідуванням ідей "русского мира". Покарання до них повинні застосовуватися виключно в індивідуальному порядку, а не розповсюджуватися на всю УПЦ.

Сучасний пошук шляхів до розв'язання проблеми утворення в Україні єдиної Помісної Православної церкви вимагає дати відповідь на питання щодо суб'єктів, здатних здійснити таке об'єднання та механізмів об'єднання двох церков в одну. Тут перш за все слід вказати на зацікавленість у такому об'єднанні Української держави,яка завжди буде сприяти цьому процесу, оскільки очікує від нього утвердження громадянської злагоди та зміцнення духовних основ самої держави, Вселенської патріархії та інших православних церков світу, українських церков (ПЦУ та УПЦ) та українського суспільства.

Що ж стосується конкретної діяльності церковних організацій спрямованих на об'єднання православних в Україні, то наші роздуми тут будуть носити суто гіпотетичний характер, оскільки реальні рішення з цього приводу будуть прийматися суб'єктами світового православ'я та православними церквами, що діють в Україні. На початку цього процесу українські церкви — ПЦУ та УПЦ, будуть виступати як об'єкти для інших церков. Провідну роль у об'єднанні українських церков повинна була б узяти на себе Константинопольська (Вселенська) патріархія, яка свого часу розпочала цей процес і не довела його до якісного завершення. В результаті її дії в Україні замість трьох православних церков (УПЦ, УПЦ КП та УАПЦ) утворилося дві церкви, ПЦУ та УПЦ, а також залишилося ще кілька дрібних православних релігійних організацій, доля яких, вочевидь, вирішиться уже після утворення об'єднаної церкви. Ініціатива щодо об'єднання двох українських православних церков повинна була б виходити від самих цих церков, Української держави та відповідних звернень до Вселенського патріарха Варфоломія.

З урахуванням того, що в період, який минув з часу дарування православним в Україні автокефалії, неодноразово лунали побажання щодо розширення кола тих, хто брав би участь у подібних акціях. Вселенський патріарх міг би залучити до утворення єдиної Помісної Православної Церкви України також патріархів древніх православних церков Александрійської, Антіохійської та Єрусалимської або провів би з цієї нагоди Всеправославну нараду з метою урахування соборної думки предстоятелів та представників усіх православних церков, які складають собою повноту світового православ'я. Це дало б змогу зняти проблемні питання, що виникли у автокефальних православних церков у зв'язку з розв'язанням "українського питання" в період після 2018-2019 рр.

Ми не можемо передбачити, який саме механізм буде обрано для поєднання двох православних церков в Україні, що тривалий час прожили нарізно, нерідко ворогуючи між собою, але зауважимо, що під час вибору такого механізму слід було б передбачити рівне представництво обох цих церков в організації життя об'єднаної церкви. Так, наприклад, можна було б об'єднати Священні Синоди ПЦУ та УПЦ, урівнявши кількість ієрархів у них, а два Предстоятелі — митрополити Епіфаній і Онуфрій керували б об'єднаною церквою, використовуючи певний ротаційний механізм, що дозволяв би їм змінювати одне одного в ролі Предстоятеля майбутньої об'єднаної церкви. З відходом одного з них у вічність другий Предстоятель автоматично виконав би роль місцеблюстителя глави об'єднаної церкви та організував би проведення її помісного собору, на якому і був би обраний Предстоятель Єдиної Помісної Православної Церкви України (Української Православної Церкви). Глава церкви, який виконуватиме роль місцеблюстителя мав би також право обиратися під час Помісного собору на Предстоятеля об'єднаної церкви.

Що стосується єпархіальної організації об'єднаної церкви, то усі чинні на момент об'єднання ПЦУ та УПЦ єпархії слід було б залишити у такому вигляді, як вони були на момент початку об'єднання, а правлячих архиєреїв залишити з тими титулами, з якими вони

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

були на момент об'єднання двох цих церков. Заміщати кафедри, що втратили своїх архиєреїв мав би об'єднаний Священний Синод та Предстоятель, який на цей час виконував би функції Глави об'єднаної церкви. При цьому під час голосування щодо заміщення вдовствуючої кафедри при рівній кількості голосів членів об'єднаного Священного Синоду, голос Предстоятеля мав би вирішальне значення.

Під час утворення такого об'єднаного Священного Синоду двох церков можуть знайтися ієрархи, які не погодяться входити до його складу. Їх слід замінити іншими авторитетними церковними діячами для паритетності представництва ПЦУ та УПЦ в об'єднаному Синоді. Не виключено, що і частина структур УПЦ не побажають входити до об'єднаної церкви. Їхня доля повинна буде вирішуватися священноначаллям уже об'єднаної церкви.

Висновок. Запропонована тут модель утворення Єдиної Помісної Православної Церкви України, природно, не претендує на непогрішимість. Автор лише намагається дотримуватися принципу рівної участі представників ієрархії обох церков у творенні об'єднаної церкви. Це дало б змогу обрати нове церковне керівництво з урахуванням соборної думки архієреїв, кліру, мирян та чернецтва усієї об'єднаної церкви. Канонічна процедура об'єднання двох церков та обрання її Глави і нового складу Священного Синоду, забезпечили б визнання Єдиної Помісної Православної Церкви України (Української Православної Церкви) іншими православними церквами світу і поновили б порушену нині єдність у стосунках між автокефальними православними церквами з приводу розв'язання кризової ситуації в середовищі православних українців та допомогло б українській нації у досягненні мега-мети — об'єднання православних в України.

Список використаних джерел:

1. Ukrinform, 2024. 'Релігійні організації в Україні', *Укрінформ - актуальні новини України та світу*. Доступно : <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3865991-religijni-organizacii-v-ukraini.html>. [6 Січень 2026].
2. Державна служба України з етнополітики та свободи совісті, (n.d.). *Інформація про санкції щодо представників УПЦ*.
3. Релігійно-інформаційна служба України, 2024. 'Лише російське православ'я: як і для чого Росія знищує свободу віросповідання на ТОТ', *РІСУ. Релігійно-інформаційна служба України*. Доступно : <https://risu.ua/lishe-rosijske-pravoslavya-yak-i-dlya-chogo-rosiya-znishchuye-svobodu-virospovidannya-na-tot_n148309>. [6 Січень 2026].
4. Капустянська, І 2024. *Вселенський Патріарх Варфоломій не візьме "під своє крило" УПЦ МП*, LB.ua. Доступно : <https://lb.ua/news/2024/08/24/631195_vselenskiy_patriarh_varfolomiy.html>. [9 Січень 2026].
5. Прокопчук, С 2026. '*Церковні баталії в Україні: аналіз минулого та прогнози на майбутнє (частини 1–2)*'. Релігія в Україні. Доступно : <https://www.religion.in.ua/main/51851-cerkovni-bataliyi-v-ukrayini-analiz-minulogo-ta-prognozi-na-majbutnye-chastina-1.html>. [6 Січень 2026].
6. *Вселенський патріарх закликав митрополита Епіфанія "шукати шляхів наближення до співепископів в Україні через діалог і пошук спільних точок до єдності" (повний текст промови)* 2026. Релігія в Україні, January, 8. Доступно : <https://www.religion.in.ua/main/51849-vselenskij-patriarx-zaklikav-mitropolita-epifaniya-shukati-shlyaxiv-nablizhennya-do-spivyepiskopiv-v-ukrayini-cherez-dialog-i-poshuk-spilnix-tochok-do-yednosti-povnij-tekst-promovi.html>. [9 Січень 2026].

References:

1. Ukrinform, 2024. 'Relihiini orhanizatsii v Ukraini (Religious organizations in Ukraine)', *Ukrinform - aktualni novyny Ukrainy ta svitu*. Dostupno : <https://www.ukrinform.ua/rubric-society/3865991-religijni-organizacii-v-ukraini.html>. [6 Sichen 2026].
2. *Derzhavna sluzhba Ukrainy z etnopolityky ta svobody sovisti*, (n.d.). Informatsiia pro sanktsii shchodo predstavnykiv UPTs (Information on sanctions against representatives of the UOC).
3. Relihiino-informatsiina sluzhba Ukrainy, 2024. 'Lyshe rosiiske pravoslavia: yak i dlia choho Rosiia znyshchuie svobodu virospovidannia na TOT (Only Russian Orthodoxy: how and why Russia destroys freedom of religion on TOT)', *RISU. Relihiino-informatsiina sluzhba Ukrainy*. Dostupno : <https://risu.ua/lishe-rosijske-pravoslavya-yak-i-dlya-chogo-rosiya-znishchuye-svobodu-virospovidannya-na-tot_n148309>. [6 Sichen 2026].

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

4. Kapustianska, I 2024. *Vselenskyi Patriarkh Varfolomii ne vizme "pid svoie krylo" UPTs MP (Ecumenical Patriarch Bartholomew will not take the UOC MP "under his wing")*, LB.ua. Dostupno : <https://lb.ua/news/2024/08/24/631195_vselenskiy_patriarh_varfolomiy.html>. [9 Sichen 2026].
5. Prokopchuk, S 2026. 'Tserkovni batalii v Ukraini: analiz mynuloho ta prohnozy na maibutnie (chastyny 1–2). Church battles in Ukraine: analysis of the past and predictions for the future (parts 1–2)', *Relihiia v Ukraini*. Dostupno : <https://www.religion.in.ua/main/51851-cerkovni-bataliyi-v-ukrayini-analiz-minulogo-ta-prognozi-na-majbutnye-chastina-1.html>. [6 Sichen 2026].
6. *Vselenskyi patriarkh zaklykav mytropolyta Epifaniia "shukaty shliakhiv nablyzhennia do spiviepyskopiv v Ukraini cherez dialoh i poshuk spilnykh tochok do yednosti" (povnyi tekst promovy) The Ecumenical Patriarch called on Metropolitan Epiphany to "look for ways to approach co-bishops in Ukraine through dialogue and search for common points for unity" (full text of the speech)* 2026. Relihiia v Ukrainy, January, 8. Dostupno : <https://www.religion.in.ua/main/51849-vselenskij-patriarx-zaklikav-mitropolita-epifaniya-shukati-shlyaxiv-nablizhennya-do-spivyepiskopiv-v-ukrayini-cherez-dialog-i-poshuk-spilnix-tochok-do-yednosti-povnij-tekst-promovi.html>. [9 Sichen 2026].

Надійшло до видання / Received *09.01.2026*
Прийнято до друку / Accepted *16.01.2026*

DOI 10.33930/ed.2019.5007.57(1-2)-15
УДК 271.22(477):9"19"

ПАТРІАРХАТ В УАПЦ: ВІД ІДЕЇ ДО РЕАЛІЗАЦІЇ

М. М. Лагодич

Анотація.

Актуальність теми дослідження. *Процес проголошення патріархату в УАПЦ у 1990 р. став ключовим етапом у формуванні незалежної церковної структури в Україні. В умовах трансформації релігійного ландшафту та сучасних викликів державному суверенітету, вивчення історичного досвіду розбудови Помісної Церкви та механізмів її самоорганізації набуває стратегічного значення для розуміння тяглості української канонічної традиції.*

Постановка проблеми*. Попри значну кількість розвідок, присвячених історії УАПЦ, питання переходу від ідеї автокефалії до практичного впровадження інституту патріархату крізь призму діяльності ключових постатей (М. Скрипника, І. Боднарчука, Д. Яреми) потребує поглибленого наукового аналізу. Дослідження фокусується на суперечності між традицією соборноправності та необхідністю вибудови жорсткої ієрархічної структури в умовах політичної нестабільності кінця XX ст.*

Аналіз останніх досліджень і публікацій*. У статті проаналізовано доробок С. Башинського щодо процесів авто кефалізації, А. Ферта у сфері державно-церковних відносин, а також персоналістичні розвідки А. Смирнова та І. Преловської. Водночас, потребує додаткового осмислення взаємозв'язок між персональним внеском лідерів руху та загальною логікою інституційних реформ в УАПЦ.*

Постановка завдання. *Метою статті є реконструкція процесу практичної реалізації ідеї патріархату в УАПЦ на межі 1980–1990-х років та визначення ролі архієпископа Іоана (Боднарчука), патріархів Мстислава (Скрипника) та Димитрія (Яреми) у легітимізації цього статусу.*

Методологія дослідження ґрунтується на принципах історизму та об'єктивності. Використано історико-генетичний метод для простеження еволюції ідеї патріархату, а також біографічний метод для аналізу впливу релігійних діячів на церковно-адміністративні процеси.

Виклад основного матеріалу*. Досліджено етапи відновлення вищої ієрархії УАПЦ, починаючи з 1989 р. Проаналізовано значення Всеукраїнського православного Собору 1990 р. як установчого акту проголошення Київського патріархату. Визначено, що діяльність І. Боднарчука забезпечила організаційну основу руху, тоді як постать Мстислава (Скрипника) надала процесу канонічної тяглості та зв'язку з еміграційним центром.*

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

Висновки. *Встановлено, що становлення патріархату в УАПЦ було не лише політичним актом, а результатом системної діяльності ієрархів, спрямованої на канонічну емансипацію від Московського патріархату. Доведено, що персональний внесок М. Скрипника, І. Боднарчука та Д. Яреми був визначальним у формуванні ідентичності сучасної української православної традиції.*

Ключові слова: *богослов'я, Димитрій (Ярема), Іоан (Бондарчук), Мстислав (Скрипник), Церква, Патріархат, реформа, релігія, релігійне життя, собор, УАПЦ.*

PATRIARCHATE IN THE UAOC: FROM IDEA TO REALIZATION

Mykola Lahodych

Abstract.

Relevance of the research topic. *The process of proclaiming the patriarchate in the UAOC in 1990 became a key stage in the formation of an independent church structure in Ukraine. In the context of the transformation of the religious landscape and modern challenges to state sovereignty, the study of the historical experience of building the Local Church and the mechanisms of its self-organization acquires strategic importance for understanding the continuity of the Ukrainian canonical tradition.*

Problem statement*. Despite the significant number of studies devoted to the history of the UAOC, the issue of the transition from the idea of autocephaly to the practical implementation of the institution of the patriarchate through the prism of the activities of key figures (M. Skrypnyk, I. Bodnarchuk, D. Yarema) requires in-depth scientific analysis. The study focuses on the contradiction between the tradition of catholicity and the need to build a rigid hierarchical structure in the conditions of political instability of the late twentieth century.*

Analysis of recent research and publications*. The article analyzes the work of S. Bashynskyi on the processes of autocephalization, A. Fert in the field of state-church relations, as well as the personalistic explorations of A. Smirnov and I. Prelovska. At the same time, the relationship between the personal contribution of the leaders of the movement and the general logic of institutional reforms in the UAOC requires additional understanding.*

Research task. *The purpose of the article is to reconstruct the process of practical implementation of the idea of patriarchy in the UAOC at the turn of the 1980s and 1990s and to determine the role of Archbishop John (Bodnarchuk), Patriarchs Mstislav (Skrypnyk) and Dimitri (Yarema) in the legitimization of this status.*

Research methodology is based on the principles of historicism and objectivity. The historical-genetic method was used to trace the evolution of the idea of patriarchy, as well as the biographical method to analyze the influence of religious figures on church and administrative processes.

Main material presentation*. The stages of the restoration of the highest hierarchy of the UAOC, starting from 1989, are studied. The significance of the All-Ukrainian Orthodox Council of 1990 as the founding act of the proclamation of the Kyiv Patriarchate is analyzed. It is determined that the activities of I. Bodnarchuk provided the organizational basis of the movement, while the figure of Mstislav (Skrypnyk) gave the process canonical continuity and connection with the emigration center.*

Conclusions*. It is established that the formation of the patriarchate in the UAOC was not only a political act, but the result of the systematic activity of the hierarchs, aimed at canonical emancipation from the Moscow Patriarchate. It is proved that the personal contribution of M. Skrypnyk, I. Bodnarchuk and D. Yarema was decisive in the formation of the identity of the modern Ukrainian Orthodox tradition.*

Keywords: *theology, Dimitriy (Yarema), Ioan (Bondarchuk), Mstislav (Skrypnyk), Church, Patriarchate, reform, religion, religious life, council, UAOC.*

Актуальність теми. Проголошення патріархату в УАПЦ у 1990 р. та обрання її першого Предстоятеля стали вищою формою церковної самоорганізації та логічним завершенням тривалого процесу інституціоналізації національної церкви, витоки якого сягають 1920-х рр. Ця подія детермінувала перехід українського православ'я від статусу об'єкта зовнішнього адміністративного управління до ролі суб'єкта світового християнства. В умовах сучасної збройної агресії РФ проти України та використання релігійного чинника як інструменту гібридного впливу, дослідження досвіду розбудови незалежної церковної структури набуває стратегічного значення для зміцнення духовного суверенітету та верифікації канонічної тяглості української православної традиції.

Постановка проблеми. Українська православна традиція історично формувалася як самобутнє соціокультурне явище. Попри генетичний зв'язок із Константинопольською Церквою-Матір'ю, українське православ'я дистанціювалося від таких рис, як крайня аскетизація та жорстка ієрархічна ортодоксальність, натомість виробивши власні домінанти: соборноправність, демократизм, народність та тісний зв'язок із національною самосвідомістю. Саме ці іманентні характеристики стали ідеологічним підґрунтям для

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

боротьби за канонічну незалежність як від Константинополя, так і від Московського патріархату.

Дослідження ґенези патріархату в УАПЦ потребує відмови від розгляду Церкви як статичного інституту. Натомість необхідний комплексний аналіз її трансформацій, зумовлених історичними, соціальними та політичними чинниками [11, с. 110]. Реалізація ідеї патріархату розглядається в статті не лише як адміністративна реформа, а як системна відповідь на запити суспільства щодо створення повноцінної національної релігійної інституції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз історіографії питання свідчить про стійкий інтерес дослідників до процесів автокефалізації в Україні. Фундаментальне значення має праця С. Башинського, у якій автор розглядає релігійну історію України в широкому хронологічному діапазоні, визначаючи XX ст. як період "параду автокефалій" [3]. Політичний контекст та особливості взаємодії між державними структурами й церковними інституціями в радянський період (1960-1980-ті рр.) ґрунтовно висвітлені у розвідках А. Ферта [23] та П. Бондарчука [6]. Остання праця є особливо важливою для розуміння впливу горбачовської "перебудови" на внутрішньоправославні процеси.

Окремий блок досліджень присвячено ролі УАПЦ у державотворчих процесах. Праці А. Богданенка, Д. Мартишина та А. Бондаренка фокусуються на гуманістичній місії Церкви, її участі в націєтворенні та формуванні ідеологічних засад демократичного суспільства [4; 5; 14]. Регіональний аспект відродження УАПЦ на межі 1980-1990-х рр., зокрема на Галичині, детально проаналізовано О. Муравським та В. Дорошем, які зосередили увагу на міжконфесійних конфліктах та трансформації державної релігійної політики [8; 9; 15].

Для нашого дослідження особливу вагу мають персоналістичні розвідки. Постать Мстислава (Скрипника) та його внесок в інституціоналізацію УАПЦ 1942 р. і подальшу українізацію церковного життя перебувають у центрі уваги А. Смирнова [20]. Діяльність митрополита Іоана (Боднарчука) у період пізнього СРСР проаналізована І. Преловською [18], а багатогранна постать Патріарха Димитрія (Яреми) висвітлена у збірнику мемуарних матеріалів [21]. Історичні паралелі з діяльністю реформаторів 1920-х рр., зокрема В. Чехівського, простежуються у публікаціях А. Трембіцького [22].

Водночас, попри наявність значної кількості фактичних даних, у сучасній науковій літературі недостатньо висвітлено питання безпосереднього переходу від ідеї патріархату до її інституційної реалізації крізь призму взаємодії згаданих ієрархів. Дана стаття покликана частково заповнити цю лакуну, змістивши акцент з опису подій на аналіз логіки канонічного будівництва.

Постановка завдання. Метою статті є аналіз етапів практичної реалізації ідеї патріархату в УАПЦ у контексті суспільно-політичних трансформацій XX ст. Дослідження передбачає ретроспективний огляд діяльності ключових постатей: владик Іоана (Боднарчука) та Димитрія (Яреми) (на той час протопресвітера Володимира Яреми), чиї зусилля стали визначальними для третього відродження УАПЦ наприкінці 1980-х рр.

Виклад основного матеріалу. Процес інституціоналізації УАПЦ у XX ст. характеризувався дискретністю. Під час Другої світової війни (1941-1944 рр.) відбулося відновлення ієрархічної структури Церкви на базі автокефальної Православної Церкви в Польщі під омофором митрополита Діонісія Велединського [13]. Попри репресії радянського режиму в повоєнний період, тяглість традиції було збережено в еміграції. Ключову роль у цьому процесі відіграв владика Мстислав (Скрипник). Його діяльність як митрополита УПЦ Канади (з 1947 р.) та США (з 1949 р.), а також розбудова церковно-меморіального комплексу в Саут-Баунд-Бруці, заклали канонічний та організаційний фундамент для майбутнього відновлення структури в Україні [1].

Новий етап розбудови УАПЦ був детермінований лібералізацією радянської релігійної політики періоду "перебудови". 15 лютого 1989 р. було сформовано Ініціативний комітет з відновлення УАПЦ, до складу якого увійшли представники правозахисного руху (зокрема Української Гельсінської Спілки), науковці та духовенство. Основною метою комітету було визначено реабілітацію моделі УАПЦ формації 1921 р. та вихід українських парафій зі складу Українського екзархату Російської православної церкви (РПЦ) [10].

У програмному документі "Звернення ініціятивного комітету відновлення Української Автокефальної Православної Церкви на Україні" від 15 лютого 1989 р. автори наголошували на необхідності докорінної реформи державної релігійної політики.

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

Проголошувалося право українців на власну богословську традицію та богослужіння рідною мовою, що розглядалося як невід'ємна складова демократизації суспільства. Автори звернення апелювали не лише до органів влади СРСР, а й до Вселенського патріарха Димитрія та світового православ'я, закликаючи до канонічного визнання та підтримки процесу реєстрації громад УАПЦ [12]. Такий підхід свідчив про намір лідерів руху діяти виключно у правовому та канонічному полі, апелюючи до міжнародних стандартів свободи совісті.

Священник Свято-Успенської церкви Латвійської РСР, отець Богдан Михайлечко, один із тих, хто підписав "Звернення…" 15 лютого 1989 р., на Великдень 1989 р., провів божественну літургію для вірян УАПЦ у Києві, в приватному будинку Миколи Будника. Ця служба стала важливою подією, яка ознаменувала новий етап публічності УАПЦ у столиці, хоча окремі богослужіння українською мовою відбувалися в Хрестовоздвиженському храмі на Подолі і в попередні десятиліття.

Далі події розгорталися стрімко. Вже 19 серпня 1989 р. громада львівського храму святих апостолів Петра і Павла під керівництвом протоієрея Володимира Яреми оголосила про вихід з юрисдикції російської православної церкви та перехід до УАПЦ. Цей крок став поштовхом для десятків, а згодом і сотень релігійних громад на Львівщині, Івано-Франківщині, Тернопільщині приєднатися до відновленої Церкви. З'явилися парафії в інших регіонах України, зокрема на Волині, Буковині, Херсонщині, Чернігівщини, у Дніпропетровську та Києві. На перед Великоднем 1990 р. на території музею архітектури та побуту України в Пирогово (Київ) розпочалися богослужіння у храмі Святого Архістратига Михаїла. Парафію очолив протоієрей Мефодій Андрущенко, який отримав висвячення від Василя Липківського. Згодом, коли будівлю храму Святого Миколая на Подолі (Київ) було передано УАПЦ, Мефодій Андрущенко став його першим настоятелем. У період з березня по травень 1990 р. УАПЦ відновила свою канонічну ієрархію. Очолив її архієпископ Львівський і Галицький Іоан (Боднарчук). Ще раніше розгорнулася видавнича діяльність УАПЦ. Зрештою, був скликаний Всеукраїнський Собор УАПЦ. Відбувся він у Києві 5-6 червня 1990 р. Собор розпочався літургією біля стін Софії Київської, яку очолив архієпископ Іоан у співслужінні нововисвяченого єпископату (Василія Тернопільського, Володимира Ужгородського, Андрія Івано-Франківського та інших) [13]. Урочиста хода вулицями Києва до Будинку кінематографістів, де засідали 547 делегатів, демонструвала не лише релігійний, а й загальнонаціональний характер події. На початку Собору ще раз було підтверджено невід'ємне право називатися Апостольською Церквою, відповідно до церковно-історичних традицій. Крім того, на основі апостольських правил і постанов Вселенських соборів було затверджено статус Автокефальної Церкви, прямої спадкоємиці Київської митрополії. Канонічність дійства підтверджувалася тим, що всі делегати Собору є членами Православної Церкви й офіційними представниками своїх парафій. Таким чином, їхній голос відображав волевиявлення всієї Церкви, а не лише окремих осіб [13].

Засідання Собору мало установчий характер. Делегати, як повноважні представники своїх громад, підтвердили канонічну спадкоємність УАПЦ від давньої Київської митрополії та її статус Автокефальної Церкви на основі Апостольських правил і постанов Вселенських соборів. Головним результатом стало проголошення Київського патріархату, що де-юре завершило процес канонічного самовизначення українського православ'я як повноправного суб'єкта християнського світу. Ключовим завданням Собору 5-6 червня 1990 р. була легітимація діяльності УАПЦ через прийняття Статуту. Початковий проєкт документа, орієнтований на модель Київської митрополії, передбачав очолення Церкви митрополитом. Однак за ініціативи протоієрея Володимира Яреми та за підтримки архієпископа Іоана (Боднарчука) делегати ухвалили рішення про розбудову УАПЦ на засадах патріархату. Цей крок став виявом прагнення до повної канонічної емансипації.

Першим Патріархом Київським і всієї України було обрано митрополита Мстислава (Скрипника), який ще з жовтня 1989 р. був проголошений Предстоятелем УАПЦ в Україні та за кордоном. Його інтронізація, що відбулася 18 листопада 1990 р. у Софійському соборі, мала фундаментальне символічне значення: вона маркувала відновлення канонічної тяглості української церковної традиції, поєднуючи зусилля діаспори та материкової України [16]. Інтронізація Патріарха Мстислава І мала визначне значення як символ духовного відродження України після десятиліть репресій та обмежень релігійно-церковного життя. Цей важливий крок закріпив прагнення українського народу до

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

самостійності в усіх аспектах, зокрема в релігійному. Перший Патріарх Київський та всієї України, який здобув визнання як поборник національної самобутності, був не лише духовним провідником, але й моральним дороговказом [19]. Отож, третє відродження УАПЦ в Україні, на територіях, де українське православ'я тривалий час було під забороною, викликало значний суспільний резонанс.

Протопресвітер Володимир Ярема (другий Патріарх УАПЦ з іменем Димитрій) був не лише яскравою постаттю в релігійному житті України того часу був, а фактично ідейний натхненник проголошення Патріархату в Україні. Він був серед ініціаторів відродження УАПЦ на Львівщині. Одним із чинників, що спонукали його прийняти духовний сан, стала ліквідація Української Греко-Католицької Церкви радянською владою. У серпні 1947 р. він вирішив кардинально змінити своє життя, обравши шлях духовного служіння. Для здобуття необхідної освіти вступив до Ленінградської духовної академії, але був змушений залишити навчання через свої національні переконання. Після цього він почав служити у парафіях сільської місцевості на Галичині, а в 1958 р. був переведений до Львова. З 1969 р. очолив храм святих Петра і Павла на Личакові, де й реалізував значну частину своїх душпастирських задумів. На початку 1989 р. отець Володимир звернувся з листом до митрополита Філарета (Денисенка), Екзарха РПЦ в Україні. У своєму зверненні він закликав митрополита реабілітувати національні церкви. У серпні того ж року він проголосив вихід Петро-Павлівської парафії Львова з-під юрисдикції московського патріархату та її переходу під омофор митрополита М. Скрипника УАПЦ у США. Саме отець Володимир Ярема став ініціатором та активним учасником Собору 5-6 червня 1990 р. Під час цього зібрання ієрархи затвердили статут УАПЦ та обрали, як вже було зазначено, патріархом Мстислава Скрипника. Невдовзі Володимир Ярема прийняв чернечий постриг із новим ім'ям Димитрій і був висвячений на єпископа Переяславського і Січеславського. У вересні 1993 р. його обрали Патріархом Київським і всієї України УАПЦ. На цю посаду він вступив у складний період, коли потрібно було одночасно дбати про розбудову церковної структури та піклуватися про вірян [7].

У своєму Духовному Заповіті Патріарх Димитрій закликав вірних УАПЦ визнати над собою юрисдикцію Митрополита УАПЦ в діаспорі та УПЦ в США Константина (Багана) та продовжити працю над творенням єдиної Помісної української православної церкви в канонічній єдності зі Вселенським Патріархом. Після його смерті УАПЦ фактично відмовилася від інституту патріаршества, її послідовно очолювали митрополити Мефодій (Кудряков) та Макарій (Мелетич).

Як слушно зазначає владика Нестор (Писик), "(…) велич і трагізм автокефального руху в Україні XX ст. можна прослідкувати, вивчаючи життєпис найбільш знакових людей Церкви. Зокрема – митрополита Василія Липківського – на початку ст., та митрополита Іоана (Боднарчука) у кінці 80-х – початку 90-х рр. XX ст. Ці дві постаті – хоча й яскраві та непересічні, все ж – типові представники свого часу, своєї церковної та часової епохи" [17, с. 203].

Походячи з родини греко-католицьких священнослужителів, побувавши в радянських каторжних таборах, він, зрештою, став на шлях православного служіння у Львівсько-Тернопільській єпархії. Сталося це у середині 1960-х рр. 11 жовтня 1977 р. він приймає чернечий постриг у Свято-Успенській Почаївській лаврі та, за кілька тижнів – архімандрит Іоан рукопокладений на єпископа Житомирського та Овручського. Прикметно, що під час своєї служби він розпочав судовий процес проти місцевого уповноваженого у справах релігій та виграв його. Це був безпрецедентний випадок в СРСР. А ще через деякий час, вже наприкінці 1980-х рр., він опублікував статтю, у якій озвучив заклики до українського народу скинути ярмо духовного рабства та молитися за волю, честь і славу та свободу. Це були часи, коли перед Українським екзархатом ПРЦ стояло питання їхнього морально-духовного вибору та самоідентифікації. 11 жовтня 1989 р. в приватній оселі священника Івана Пашулі було проведено зібрання, яке отримало назву "Собор групи православних священників – борців за відродження Української Автокефальної Православної Церкви". У засіданні взяли участь 17 священнослужителів та один мирянин. Під час Собору було звернення до владики Іоана (Боднарчука) з проханням прийняти на себе духовне керівництво УАПЦ. Єпископ Іоан, вважаючи себе безпідставно позбавленим прав у рамках московського патріархату, 16 жовтня дав свою згоду на виконання цього прохання. 22 жовтня 1989 р. єпископ Іоан уперше звершив божественну літургію як предстоятель

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

УАПЦ українською мовою. Це визначне богослужіння відбулося в церкві святих Петра і Павла у Львові. У цей день владика звершив хіротонію першого диякона УАПЦ, Юрія Бойка, та урочисто проголосив створення Української Автокефальної Православної Церкви грецько-українського обряду. Під час свого першого архіпастирського служіння Іоан (Боднарчук) зазначив, що настав час українському народу усвідомити необхідність самостійного управління у власній державі, без зовнішнього втручання, стати справді вільними й незалежними. 30 жовтня 1989 р. митрополита Мстислава Скрипника, який на той час очолював УАПЦ у США та в діаспорі, було проголошено першоієрархом УАПЦ. Прийнявши це служіння, митрополит у той самий день підніс єпископа Іоана до сану архієпископа та доручив йому управління церковною спільнотою в Україні з титулом "Патріаршого місцеблюстителя". 1 листопада 1989 р. єпископ Іоан сповістив синод РПЦ телеграмою про свій вихід із її ієрархії. Через два тижні, 14 листопада, після того, як владика двічі не з'явився на засідання синоду РПЦ, було ухвалено рішення позбавити його архієрейського сану та чернечих обітниць. Усі священнодійства, хіротонії та розпорядження єпископа Іоана були оголошені недійсними [17, с. 204-206].

Однак на цьому усі перипетії релігійного життя в Україні не завершилися. 1990-ті рр. в історії нашої держави позначені, поміж іншого, й вкрай складними й заплутаними міжконфесійними конфліктами, зокрема, міжправославним протистоянням, відголоски якого ми чуємо й досі. Проголошення Патріархату та обрання першого в історії України Патріарха Мстислава Скрипника, стало важливим кроком у реалізації давніх прагнень православного українського народу. Ця подія увінчала багатовікові зусилля, спрямовані на створення Автокефальної Православної Церкви і встановлення власного духовного лідера, що символізувало утвердження релігійної незалежності та культурної самобутності. Історичне значення цього рішення багато в чому пов'язане з діяльністю митрополита Іоана (Боднарчука), якому вдалося впоратися з викликами тогочасної атеїстичної влади. Проявивши неабияку мужність і рішучість, митрополит прийняв важке рішення про вихід із складу РПЦ. Завдяки його сміливим діям розпочалося відродження Української Церкви, а він сам став її першоієрархом, заклавши основу для незалежності і розвитку українського православ'я [24, с. 216].

Отож, протягом 1989-1990-го рр. можна виокремити кілька важливих аспектів, пов'язаних із відродженням УАПЦ. Зокрема, йдеться про роль національно-орієнтованих демократичних сил, які долучилися до процесів відродження та інституційного становлення конфесії. Наприклад, Український культурологічний клуб, Комітет з відродження УАПЦ, ініціативні групи з "Просвіти", Української Гельсінської Групи. У майбутньому саме ці представники національно-демократичних сил, які прагнули до суверенітету та незалежності України, стали основними захисниками ідеї автокефалії українського православ'я. Варто згадати й про роль деяких депутатів Верховної Ради та гасла прихильників УАПЦ "Немає Церкви - немає Нації, немає Церкви - немає Держави", що є свідченням переведення питань релігійного життя в політичну площину. Та вкотре підкреслює важливість релігійного фактору в житті українського суспільства кінця 1980-х – початку 1990-х рр. Окрім того, духовенство РПЦ не мало наміру створювати незалежну та самостійну церкву в Україні та ще й в статусі Патріархату. Лише його поодинокі представники підтримували ідеї УАПЦ. Це було наслідком суворої адміністративної дисципліни та жорсткого контролю з боку КДБ, що майже повністю знищило національно орієнтоване духовенство. Крім того, кар'єрне просування священнослужителів перебувало під постійним наглядом Ради у справах релігій при Раді Міністрів УРСР, яка фактично виконувала роль сателіта КДБ. Така ситуація пояснює перенесення центру відродження УАПЦ до Західної України. Це відрізняється від ситуації 1920-х чи 1940-х рр., коли осередком автокефального руху була Центральна Україна. Не можна не зважати й не те, що тогочасна партійна номенклатура повсюдно перешкоджала відродженню УАПЦ, оскільки розглядала цей процес виключно як політичний крок [2, с. 123-124].

У червні 1992 року шляхом об'єднання УАПЦ та частини УПЦ, було створено УПЦ Київського Патріархату. У жовтні 2018 року, в зв'язку зі змінами, які відбувалися в Українській православній церкві, з огляду на історичну традицію, практику помісних православних церков і інші суттєві обставини, Священний Синод УПЦ КП змінив правила титулування предстоятеля УПЦ КП. Було затверджено повну і скорочені форми титулу. Повний офіційний титул предстоятеля УПЦ КП – "Святіший і Блаженніший (ім'я),

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

архієпископ і митрополит Києва – матері міст Руських, Галицький, патріарх всієї Русі-України, Свято-Успенської Києво-Печерської та Почаївської Лавр Священноархімандрит", а скорочений – "Святіший (ім'я), патріарх Київський і всієї Руси-України". У відносинах з іншими помісними православними церквами мала використатися форма "Блаженніший архієпископ (ім'я), митрополит Київський і всієї Руси-України".

Перебіг боротьби за патріаршество та канонічну незалежність знайшов своє логічне завершення 15 грудня 2018 р. Об'єднавчий собор УПЦ КП, УПЦ МП та УАПЦ задля створення єдиної Православної Церкви України та подальше отримання Томосу від Вселенського Патріархату започаткував якісно новий етап у розвитку українського православ'я та відповідних реформ релігійного життя. Собор відмовився від Патріаршого устрою і створив Православну Церкву України, котру очолив митрополит Київський та всієї України.

Таким чином, шлях УАПЦ від становлення, інституційного розвитку, реформ та ідеї й практичного втілення патріаршества був позначений складним шляхом жертовності ієрархів, постійним прагненням до духовної свободи та утвердження українського духу православ'я. Постаті владик Мстслава (Скрипника), Іоана (Боднарчука), Димитрія (Яреми), Володимира (Романюка) та Філарета (Денисенка) уособлюють різні періоди та етапи одного великого руху, що мав на меті не лише повернення українського православ'я до його витокових джерел та канонічної самостійності, але й підняття до гідності патріархату.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Підсумовуючи проведене дослідження, варто констатувати, що практична реалізація ідеї патріархату в УАПЦ наприкінці XX ст. стала результатом тривалої та багатовекторної еволюції української церковної думки, а також логічним завершенням боротьби за право на існування національної релігійної інституції, незалежної від зовнішніх адміністративних центрів. Встановлено, що цей процес був детермінований не лише масштабними політичними трансформаціями періоду розпаду радянської тоталітарної системи, а й системною діяльністю ключових ієрархів, патріарха Мстислава (Скрипника), митрополита Іоана (Боднарчука) та патріарха Димитрія (Яреми), які забезпечили канонічну тяглість та організаційну основу автокефального руху. Доведено, що проголошення патріархату в 1990 р. маркувало перехід українського православ'я від статусу об'єкта зовнішнього управління до ролі повноцінного суб'єкта світового християнства, що згодом стало фундаментом для об'єднавчих процесів 2018 р. Постаті згаданих ієрархів, а також патріарха Володимира (Романюка) та патріарха Філарета (Денисенка), уособлюють різні етапи єдиного магістрального руху, метою якого було утвердження релігійної незалежності та культурної самобутності України. Перспективи подальших розвідок у цьому напрямі вбачаються у необхідності детального аналізу богословських дискусій щодо статусу патріархату в умовах поточної помісної розбудови Православної Церкви України та її взаємодії з іншими автокефальними церквами.

Список використаних джерел:

1. 1898, народився патріарх Київський і всієї України Мстислав (Степан Скрипник) (n/d), *Український інститут національної пам'яті*. Доступно : <https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/kviten/10/1898-patriarh-kyyivskyy-i-vsiyeyi-ukrayiny-mstyslav-stepan-skrypnyk>. [15 Листопад 2025].
2. Бажан, О & Тригуб, О 2019, 'Відродження УАПЦ в Україні 1989-1990 рр.: від "неформального об'єднання" до конфесії національного спрямування', *Ідеологія і політика*,. № 3 (14), с. 106-127.
3. Башинський, С 2024, *Українська Церква: заборонена історія*, Видавництво "Гамазин", 300 с.
4. Богданенко, А & Мартишин, Д 2022, *Історія УАПЦ і процеси українського державотворення*, Видавництво Ліра-К, Київ, 48 с.
5. Бондаренко, А 2024, 'Вплив українського православ'я на ціннісні пріоритети державного управління в умовах процесів глобалізації', *Наукові перспективи*, № 6 (48), с. 26–42, DOI: https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-6(48)-25-42. Доступно : <https://www.researchgate.net/publication/382116139_VPLIV_UKRAINSKOGO_PRAVOSLAV'A_NA_CINNISNI_PRIORITETI_DERZAVNOGO_UPRAVLINNA_V_UMOVAH_PROCESIV_GLOBALIZACII>. [15 Листопад 2025].
6. Бондарчук, П 2024, 'Відродження Української автокефальної православної церкви (1989–1991 рр.)', *Український історичний журнал*, № 5, с. 121–135, DOI: https://doi.org/10.15407/uhj2024.05.121. Доступно : <https://nasu-periodicals.org.ua/index.php/uhj/article/view/10727/2024-5-7>. [15 Листопад 2025].

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

7. Гулюк, Є 2020, ‘У цей день, 105 років тому, народився Патріарх УАПЦ Димитрій (Ярема). Цікаві факти про біографію і шлях служіння Патріарха’, *Духовна велич Львова*, 9 грудня Доступно : <https://velychlviv.com/u-tsej-den-105-rokiv-tomu-narodyvsya-patriarh-uapts-dymytrij-yarema-tsikavi-fakty-pro-biografiyu-i-shlyah-sluzhinnya-patriarha/ >. [15 Листопад 2025].
8. Дорош, В 2025, *Рух за автокефалію Української православної церкви на Львівщині у 1989–1992 роках: історичний та канонічний виміри*, Київська православна богословська академія.
9. Дорош, В 2024, ‘Політика радянської влади щодо відродженої УАПЦ та легалізованої УГКЦ на Львівщині на межі 1980–1990-х років’, *Труди Київської Духовної Академії*, № 24 (196), с. 69–79, DOI: https://doi.org/10.35332/2411-4677.2024.24.4. Доступно : <https://works.kpba.edu.ua/index.php/trudy/article/view/162/184>. [15 Листопад 2025].
10. Євсєєва, Т 2018, ‘Всеукраїнський православний церковний собор УАПЦ’, *Цей день в історії*, 5 червня. Доступно : <https://www.jnsm.com.ua/h/0606V/
11. Запорожець, В 2017, ‘Феномен УАПЦ у незалежній Україні: теоретико-методологічні особливості релігієзнавчого дослідження’, *Українське релігієзнавство*, № 84, с. 109–116, DOI: https://doi.org/10.32420/2017.84.798
12. Ковальов, А 2024, ‘Відродження УАПЦ’, *Історична правда*, 16 лютого. Доступно : <https://www.istpravda.com.ua/columns/2024/02/16/163661/>. [15 Листопад 2025].
13. Лохвицька, Л 2020, ‘Перший Всеукраїнський Собор УАПЦ, 5–6 червня 1990 р.’, *Історична правда*, 5 червня. Доступно : <https://www.istpravda.com.ua/articles/5eda424c42249/>. [15 Листопад 2025].
14. Мантишин, Д (n/d), ‘Православна Церква в національному і державотворчому житті України’, *Міжрегіональна Академія управління персоналом*. Доступно : <https://maup.com.ua/ua/navchannya-u-maup/centri-ta-kursi/duhovno-prosvitnickicentr/statti/pravoslavna-cerkva-zhitti-ukraini.html >. [15 Листопад 2025].
15. Муравський, О 2008, ‘Українська Автокефальна Православна Церква в західних областях УРСР на зламі 80–90-х рр. XX ст.’, *Проблеми гуманітарних наук*, № 22, с. 163–172, DOI: https://doi.org/10.24919/2312-2595.22.172142. Доступно : <http://phh.dspu.edu.ua/article/view/172142>. [15 Листопад 2025].
16. *Патріарх Мстислав (Степан Скрипник). 1898–1993* (n/d), *Музей української діаспори*. Доступно : <https://diaspora.com.ua/patriarh-mstyslav-stepan-skrypnyk/>. [15 Листопад 2025].
17. Писик, Н 2014, ‘Митрополит Іоан (Боднарчук): життя та архіпастирська діяльність (1929–1994 рр.)’, в: *Українське православ’я у контексті вітчизняної історії та суспільних трансформацій*, матеріали конференції, Тернопіль, с. 201–211. Доступно : <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/9754>. [15 Листопад 2025].
18. Преловська, І 2014, ‘Діяльність митрополита Іоанна (Боднарчука) у справі відродження УАПЦ у 1989–1990 рр.’, в: *Українське православ’я у контексті вітчизняної історії та суспільних трансформацій*, матеріали конференції, Тернопіль, с. 168–173. Доступно : <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/9748>. [15 Листопад 2025].
19. ‘Символ духовного відродження: інтронізація Патріарха Мстислава Скрипника’ (n/d), *Андріївська Церква*. Доступно : <https://andriyivska-tserkva.kiev.ua/novyny/symvol-duhovnogo-vidrodzhennya-intronizacziya-patriarha-mstyslava-skrypnyka/>. [15 Листопад 2025].
20. Смирнов, А 2009, *Мстислав (Скрипник): громадсько-політичний і церковний діяч, 1930–1944*, Смолоскип, Київ, 326 с.
21. *Спогади. Патріарх Димитрій (Ярема). Пастир. Патріот. Дослідник* 2011, Упорядники: Маркович, К & Федів, Ю, Святогорець, Львів, 352 с.
22. Трембіцький, А 2010, ‘Науковець і богослов Володимир Чехівський’, *Історія релігій в Україні*, с. 803–810.
23. Ферт, А 2023, *Практики державного контролю над православними громадами Києва (1968–1989)*, дисертація PhD, Національний університет “Києво-Могилянська академія”, 270 с.
24. Цап, М 2014, ‘Першоієрарх УАПЦ митрополит Іоан (Боднарчук) і проголошення патріархату в Україні’, в: *Українське православ’я у контексті вітчизняної історії та суспільних трансформацій*, матеріали конференції, Тернопіль, с. 211–217. Доступно : <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/9755>. [15 Листопад 2025].

References:

1. 1898, narodyvsia patriarkh Kyivskyi i vsiiei Ukrainy Mstyslav (Stepan Skrypnyk) (1898, Patriarch of Kyiv and All Ukraine Mstislav (Stepan Skrypnyk) was born) (n/d), *Ukrainskyi instytut natsionalnoi pamiati*. Dostupno : <https://uinp.gov.ua/istorychnyy-kalendar/kviten/10/1898-patriarh-kyyivskyy-i-vsiyeyi-ukrayiny-mstyslav-stepan-skrypnyk>. [15 Lystopad 2025].
2. Bazhan, O & Tryhub, O 2019. ‘Vidrodzhennia UAPTs v Ukraini 1989-1990 rr.: vid “neformalnoho obiednannia” do konfesii natsionalnoho spriamuvannia (The revival of the UAOC in Ukraine in 1989-1990: from an “informal association” to a national denomination)’, *Ideolohiia i polityka*, № 3 (14), c. 106-127.
3. Bashynskyi, S 2024, *Ukrainska Tserkva: zaboronena istoriia (Ukrainian Church: Forbidden History)*,

Vydavnytstvo “Hamazyn”, 300 s.
4. Bohdanenko, A & Martyshyn, D 2022, *Istoriia UAPTs i protsesy ukrainskoho derzhavotvorennia (History of the UAOC and the processes of Ukrainian state formation)*, Vydavnytstvo Lira-K, Kyiv, 48 s.
5. Bondarenko, A 2024, ‘Vplyv ukrainskoho pravoslavia na tsinnisni priorytety derzhavnoho upravlinnia v umovakh protsesiv hlobalizatsii (The influence of Ukrainian Orthodoxy on the value priorities of public administration in the context of globalization processes)’, *Naukovi perspektyvy*, № 6 (48), s. 26–42, DOI: https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-6(48)-25-42. Dostupno : <https://www.researchgate.net/publication/382116139_VPLIV_UKRAINSKOGO_PRAVOSLAVA_NA_CINNISNI_PRIORITETI_DERZAVNOGO_UPRAVLINNA_V_UMOVAH_PROCESIV_GLOBALIZACII >. [15 Lystopad 2025].
6. Bondarchuk, P 2024, ‘Vidrodzhennia Ukrainskoi avtokefalnoi pravoslavnoi tserkvy (1989–1991 rr.) (The Revival of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church (1989-1991))’, *Ukrainskyi istorychnyi zhurnal*, № 5, s. 121–135, DOI: https://doi.org/10.15407/uhj2024.05.121. Dostupno : <https://nasu-periodicals.org.ua/index.php/uhj/article/view/10727/2024-5-7>. [15 Lystopad 2025].
7. Huliuk, Ye 2020, ‘U tsei den, 105 rokiv tomu, narodyvsia Patriarkh UAPTs Dymytrii (Iarema). Tsikavi fakty pro biohrafiiu i shliakh sluzhinnia Patriarkha (On this day, 105 years ago, Patriarch of the Ukrainian Apostolic Church Dimytrij (Yarema) was born. Interesting facts about the biography and path of service of the Patriarch)’, *Dukhovna velych Lvova*, 9 hrudnia Dostupno : <https://velychlviv.com/u-tsej-den-105-rokiv-tomu-narodyvsya-patriarh-uapts-dymytrij-yarema-tsikavi-fakty-pro-biografiyu-i-shlyah-sluzhinnya-patriarha/ >. [15 Lystopad 2025].
8. Dorosh, V 2025, Rukh za avtokefaliiu Ukrainskoi pravoslavnoi tserkvy na Lvivshchyni u 1989–1992 rokakh: istorychnyi ta kanonichnyi vymiry (The movement for the autocephaly of the Ukrainian Orthodox Church in the Lviv region in 1989-1992: historical and canonical dimensions), *Kyivska pravoslavna bohoslovska akademiia*.
9. Dorosh, V 2024, ‘Polityka radianskoi vlady shchodo vidrodzhenoi UAPTs ta lehalizovanoi UHKTs na Lvivshchyni na mezhi 1980–1990-kh rokiv (The policy of the Soviet authorities towards the revived UAOC and the legalized UGCC in the Lviv region at the turn of the 1980s and 1990s)’, *Trudy Kyivskoi Dukhovnoi Akademii*, № 24 (196), s. 69–79, DOI: https://doi.org/10.35332/2411-4677.2024.24.4. Dostupno : <https://works.kpba.edu.ua/index.php/trudy/article/view/162/184>. [15 Lystopad 2025].
10. Ievsieieva, T 2018, ‘Vseukrainskyi pravoslavnyi tserkovnyi sobor UAPTs (All-Ukrainian Orthodox Church Council of the UAOC)’, *Tsei den v istorii*, 5 chervnia. Dostupno : <https://www.jnsm.com.ua/h/0606V/
11. Zaporozhets, V 2017, ‘Fenomen UAPTs u nezalezhnii Ukraini: teoretyko-metodolohichni osoblyvosti relihiieznavchoho doslidzhennia (The phenomenon of the UAOC in independent Ukraine: theoretical and methodological features of religious studies)’, *Ukrainske relihiieznavstvo*, № 84, s. 109–116, DOI: https://doi.org/10.32420/2017.84.798
12. Kovalov, A 2024, ‘Vidrodzhennia UAPTs (The Revival of the UAOC)’, *Istorychna pravda*, 16 liutoho. Dostupno : <https://www.istpravda.com.ua/columns/2024/02/16/163661/>. [15 Lystopad 2025].
13. Lokhvytska, L 2020, ‘Pershyi Vseukrainskyi Sobor UAPTs, 5–6 chervnia 1990 r. (The First All-Ukrainian Council of the UAOC, June 5-6, 1990)’, *Istorychna pravda*, 5 chervnia. Dostupno: <https://www.istpravda.com.ua/articles/5eda424c42249/>. [15 Lystopad 2025].
14. Mantyshyn, D (n/d), ‘Pravoslavna Tserkva v natsionalnomu i derzhavotvorchomu zhytti Ukrainy (The Orthodox Church in the National and State-Building Life of Ukraine)’, *Mizhrehionalna Akademiia upravlinnia personalom*. Dostupno: <https://maup.com.ua/ua/navchannya-u-maup/centri-ta-kursi/duhovno-prosvitnickicentr/statti/pravoslavna-cerkva-zhitti-ukraini.html >. [15 Lystopad 2025].
15. Muravskyi, O 2008, ‘Ukrainska Avtokefalna Pravoslavna Tserkva v zakhidnykh oblastiakh URSR na zlami 80–90-kh rr. KhKh st. (Ukrainian Autocephalous Orthodox Church in the Western Regions of the Ukrainian SSR at the Turn of the 80s and 90s of the 20th Century)’, *Problemy humanitarnykh nauk*, № 22, s. 163–172, DOI: https://doi.org/10.24919/2312-2595.22.172142. Dostupno: <http://phh.dspu.edu.ua/article/view/172142>. [15 Lystopad 2025].
16. *Patriarkh Mstyslav (Stepan Skrypnyk) 1898–1993 (Patriarch Mstyslav (Stepan Skrypnyk) 1898-1993)* (n/d), Muzei ukrainskoi diaspory. Dostupno: <https://diaspora.com.ua/patriarh-mstyslav-stepan-skrypnyk/>. [15 Lystopad 2025].
17. Pysyk, N 2014, ‘Mytropolyt Ioan (Bodnarchuk): zhyttia ta arkhipastyrska diialnist (1929–1994 rr.) (Metropolitan John (Bodnarchuk): life and archpastoral activity (1929–1994))’, v: *Ukrainske pravoslavia u konteksti vitchyznianoi istorii ta suspilnykh transformatsii, materialy konferentsii,* Ternopil, s. 201–211. Dostupno : <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/9754>. [15 Lystopad 2025].
18. Prelovska, I 2014, ‘Diialnist mytropolyta Ioanna (Bodnarchuka) u spravi vidrodzhennia UAPTs u 1989–1990 rr. (The activities of Metropolitan John (Bodnarchuk) in the revival of the Ukrainian Autocephalous Orthodox Church in 1989–1990)’, v: *Ukrainske pravoslavia u konteksti vitchyznianoi istorii ta suspilnykh transformatsii, materialy konferentsii*, Ternopil, s. 168–173. Dostupno: <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/9748>. [15 Lystopad 2025].
19. ‘Symvol dukhovnoho vidrodzhennia: intronizatsiia Patriarkha Mstyslava Skrypnyka (Symbol of spiritual revival: enthronement of Patriarch Mstislav Skrypnyk)’ (n/d), *Andriivska Tserkva*. Dostupno:

<https://andriyivska-tserkva.kiev.ua/novyny/symvol-duhovnogo-vidrodzhennya-intronizacziya-patriarha-mstyslava-skrypnyka/>. [15 Lystopad 2025].
20. Smyrnov, A 2009, *Mstyslav (Skrypnyk): hromadsko-politychnyi i tserkovnyi diiach, 1930–1944 (Mstislav (Skrypnyk): Public, Political and Church Figure, 1930-1944)*, Smoloskyp, Kyiv, 326 s.
21. *Spohady. Patriarkh Dymytrii (Iarema). Pastyr. Patriot. Doslidnyk (Memoirs. Patriarch Dimitriy (Yarema). Pastor. Patriot. Researcher)* 2011, Uporiadnyky: Markovych, K & Fediv, Yu, Sviatohorets, Lviv, 352 s.
22. Trembitskyi, A 2010, 'Naukovets i bohoslov Volodymyr Chekhivskyi (Scientist and theologian Volodymyr Chekhivsky)', *Istoriia relihii v Ukraini*, s. 803–810.
23. Fert, A 2023, *Praktyky derzhavnoho kontroliu nad pravoslavnymy hromadamy Kyieva (1968–1989) (Practices of state control over the Orthodox communities of Kyiv (1968–1989))*, dysertatsiia PhD, *Natsionalnyi universytet "Kyievo-Mohylianska akademiia"*, 270 s.
24. Tsap, M 2014, 'Pershoiierarkh UAPTs mytropolyt Ioan (Bodnarchuk) i proholoshennia patriarkhatu v Ukraini (The First Hierarch of the UAOC Metropolitan John (Bodnarchuk) and the Proclamation of the Patriarchate in Ukraine)', v: *Ukrainske pravoslavia u konteksti vitchyznianoi istorii ta suspilnykh transformatsii, materialy konferentsii*, Ternopil, s. 211–217. Dostupno: <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/9755>. [15 Lystopad 2025].

Надійшло до видання / Received *19.11.2025*
Прийнято до друку / Accepted *12.01.2026*

DOI 10.33930/ed.2019.5007.57(1-2)-16
УДК: 27.01/27.03; 27-016.3; 2(091)

ЕНОХ ЯК ЕКЗИСТЕНЦІЙНИЙ ФЕНОМЕН "ХОДІННЯ З БОГОМ"

Д. А. Рибидайло

Анотація.

Актуальність теми дослідження. *Постать біблійного Еноха є однією з найбільш загадкових у біблійній традиції. Стисліть біблійних згадок про нього поєднується з широкою рецепцією в апокаліптичній та ранньохристиянській традиції, що робить феномен "ходіння з Богом" важливим об'єктом богословського та філософського осмислення.*

Постановка проблеми. *Мінімалістичний біблійний опис Еноха, доповнений апокрифічною традицією Книги Еноха, відкриває питання про зміст праведності як способу буття людини перед Богом та можливість подолання граничності людського існування.*

Аналіз останніх досліджень і публікацій. *Проблематика образу Еноха розглядалася у працях дослідників біблійної апокаліптики та раннього юдаїзму (G. Nickelsburg, J. VanderKam, L. Stuckenbruck, A. Orlov та ін.). Водночас у сучасних студіях недостатньо розроблено інтерпретацію постаті Еноха у світлі екзистенційної філософії.*

Постановка завдання. *Метою статті є з'ясування богословського та екзистенційного змісту теологеми "ходіння з Богом" на прикладі постаті Еноха з урахуванням біблійної, апокаліптичної та філософської традицій.*

Виклад основного матеріалу. *У статті здійснено комплексний аналіз біблійних текстів (Бут. 5:22–24; Євр. 11:5; Юд. 14–15), а також апокаліптичного контексту Книги Еноха. Показано, що "ходіння з Богом" постає як цілісний спосіб духовного існування людини у постійній присутності перед Богом (coram Deo). Інтерпретація у світлі екзистенціальної філософії (С. К'єркегор, К. Ясперс, М. Гайдеґґер, А. Камю) дозволяє розкрити образ Еноха як модель екзистенційної самості, у якій поєднуються свобода, відповідальність і довіра до трансцендентного.*

Висновки. *Образ Еноха постає як екзистенційний феномен "ходіння з Богом", що поєднує біблійну антропологію, апокаліптичну есхатологію та філософське осмислення людського буття. Його постать відкриває перспективу розуміння віри як способу існування людини у Божій присутності та як символ надії на подолання граничності людського життя.*

Ключові слова. *Енох, Книга Еноха, Буття 5, апокаліптика, екзистенціалізм, ходіння з Богом, coram Deo, біблійна антропологія, есхатологія.*

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

ENOCH AS AN EXISTENTIAL PHENOMENON OF "WALKING WITH GOD"

Dmytro Rybydailo

Abstract.

Relevance of the research. *The figure of Enoch is one of the most enigmatic in the biblical tradition. The brevity of the biblical references to him, combined with the extensive reception in apocalyptic and early Christian literature, makes the phenomenon of "walking with God" an important subject of theological and philosophical reflection.*

Relevance of the research. *The minimal biblical description of Enoch together with the apocryphal Enochic tradition raises the question of righteousness as a mode of human existence before God and the possibility of overcoming the limits of human mortality.*

Analysis of recent research and publications. *The figure of Enoch has been studied by scholars of apocalyptic literature and early Judaism such as G. Nickelsburg, J. VanderKam, L. Stuckenbruck, and A. Orlov. However, the interpretation of Enoch in the perspective of existential philosophy remains insufficiently explored.*

Research task. *The aim of the article is to clarify the theological and existential meaning of the concept of "walking with God" through the example of Enoch in the context of biblical, apocalyptic, and philosophical traditions.*

Main material presentation. *The article provides a comprehensive analysis of biblical texts (Gen. 5:22–24; Heb. 11:5; Jude 14–15) together with the apocalyptic tradition of the Book of Enoch. It is shown that "walking with God" represents a holistic mode of spiritual existence in the constant presence before God (coram Deo). The interpretation in the light of existential philosophy (S. Kierkegaard, K. Jaspers, M. Heidegger, A. Camus) allows Enoch to be understood as a model of existential selfhood.*

Conclusions. *The figure of Enoch appears as an existential phenomenon that unites biblical anthropology, apocalyptic eschatology, and philosophical reflection on human existence. His image reveals faith as a mode of being in the presence of God and as a symbol of hope for overcoming the limits of human life.*

Keywords. *Enoch, Book of Enoch, Genesis 5, apocalypticism, existentialism, walking with God, coram Deo, biblical anthropology, eschatology.*

Актуальність теми. Біблійний праотець Енох посідає особливе місце в юдейсько-християнській традиції. Незважаючи на лаконічність біблійних свідчень, його образ отримав значний розвиток у міжзавітній апокаліптичній літературі та богословській думці на протязі всієї історії Християнства й зараз ця фігура приваблює багатьох людей у світі. Й не дивно, що сучасному науковому дискурсі зростає інтерес до інтерпретації біблійних образів у світлі філософської антропології та екзистенціальної філософії. Відповідно феномен "ходіння з Богом", пов'язаний із постаттю Еноха, відкриває можливість осмислення праведності не лише як моральної характеристики, але і як способу людського існування перед Богом, не лише як моральну досконаліть, але як й тезис.

Постановка проблеми. Постать Еноха в біблійній традиції вирізняється загадковістю та багатозначністю. Згадки про нього у Бут. 5:22-24, Сирах. 44:16 та в Новому Заповіті (Євр. 11:5; Юд. 14-15) містять мінімум біографічних деталей, проте саме ця текстуальна згорнутість відкриває простір для богословського й екзистенційного осмислення. Енох характеризується повторюваним висловом "ходив із Богом", який формує теологему постійної присутності людини перед Творцем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика постаті Еноха активно досліджується у сучасній біблїістиці та студіях апокаліптичної літератури. Значний внесок у вивчення енохової традиції зробили G. Nickelsburg та J. VanderKam, які розглянули структуру і богословське значення Книги Еноха. L. Stuckenbruck дослідив роль енохової апокаліптики у формуванні ранньохристиянської есхатології, тоді як A. Orlov зосередив увагу на трансформації образу Еноха у пізній юдейській традиції. Поряд із цим у сучасній філософській думці зростає інтерес до осмислення біблійних сюжетів у світлі екзистенційної антропології. Однак інтерпретація постаті Еноха саме як екзистенційного феномену "ходіння з Богом" залишається недостатньо розробленою, що й визначає напрямок даного дослідження.

Постановка завдання. *Наукова новизна* цього дослідження полягає у спробі інтегративного прочитання постаті Еноха, в якому поєднуються три зазвичай розділені дослідницькі перспективи: біблійно-екзегетична, апокаліптична та екзистенційно-філософська. На відміну від попередніх студій, що переважно зосереджуються або на

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

історико-літературному аналізі енохової традиції, або на її апокаліптичному змісті, у цій роботі здійснюється концептуалізація “ходіння з Богом” як універсальної екзистенційної структури людського буття.

Уперше у вітчизняному науковому дискурсі постать Еноха інтерпретується не лише як елемент біблійного чи апокрифічного наративу, але як модель існування coram Deo, що дозволяє по-новому осмислити співвідношення віри, свободи, граничності та трансцендентності. Запропонований підхід також розширює розуміння апокаліптичної традиції, трактуючи її не лише як есхатологічний дискурс, але як форму екзистенційного досвіду, пов’язаного з переживанням Божої присутності та меж людського існування.

Метою статті є з’ясування богословського та екзистенційного змісту теологеми “ходіння з Богом” на прикладі постаті Еноха.

Виклад основного матеріалу дослідження. У біблійній традиції Енох є одним із небагатьох, хто не пізнав смерті в її звичному розумінні. Автор Послання до Євреїв пояснює: “Вірою Енох був перенесений на небо, щоб не бачити смерти; і його не знайшли, бо Бог переніс його. Бо раніш, як його перенесено, він був засвідчений, що Богові він догодив” (Євр. 11:5). Цей новозавітний коментар відкриває богословський сенс оповіді: життя Еноха постає вже не як виняткова біографічна подія, а як свідчення віри, що перевершує владу смерті.

Постає питання: яким чином мінімалістична біблійна характеристика Еноха, його позаканонічне апокаліптичне тло та інтерпретація у світлі екзистенціальної філософії дозволяють осмислити праведність – як спосіб буття, присутність перед Богом і подолання смерті? [18, с. 93] Проблема є актуальною як для богословських студій, так і для філософського аналізу, оскільки окреслює комплексний характер зв’язку між канонічним текстом, позаканонічними свідченнями та екзистенційним досвідом віри. “Ходіння з Богом”, відповідно, постає не як обмежена історичним контекстом подія минулого, а як модель духовного буття, що виявляє можливість подолання розриву між людським і Божим, обмеженим і вічним – перетворюючи біблійний наратив на джерело досвіду співприсутності з Творцем.

Водночас важливо підкреслити, що вислів “ходіння з Богом” не є унікальною характеристикою виключно постаті Еноха, але становить ширший біблійний богословський концепт, який описує спосіб життя людини у присутності Бога. У книзі Буття цей самий вираз застосовується також до Ноя: “Ной був чоловік праведний і непорочний між своїми сучасниками; Ной ходив перед Богом” (Бут. 6:9). У цьому випадку “ходіння” набуває виразного етичного виміру — воно пов’язане з праведністю як формою життя, що протистоїть загальному моральному занепаду світу.

Іншого відтінку цей концепт набуває у покликанні Авраама: “Ходи передо Мною і будь непорочний” (Бут. 17:1). Тут “ходіння перед Богом” виступає не як опис уже здійсненої праведності, а як нормативна вимога, що відкриває динамічний горизонт віри як процесу. На відміну від Еноха, який постає як зразок завершеної цілісності життя перед Богом, Авраам репрезентує шлях становлення — віру як рух, як вихід у невідоме, як відповідь на Боже покликання.

У подальшій біблійній традиції цей мотив розвивається у пророчій та мудрій літературі. Зокрема, у книзі пророка Міхея знаходимо узагальнення: “О людино, сказано тобі, що добре… ходити покірно з Богом твоїм” (Міх. 6:8). Тут “ходіння з Богом” означає вже не лише індивідуальний духовний досвід, але універсальний етичний принцип, який охоплює справедливість, милосердя і смирення.

Таким чином, біблійна традиція дозволяє розглядати “ходіння з Богом” як поліфонічний концепт, що включає кілька взаємодоповнюючих вимірів: онтологічний (життя у Божій присутності), етичний (праведність як спосіб дії), екзистенційний (рух віри) та завітний (відповідь на Боже покликання). У цьому ширшому контексті постать Еноха не ізольована, а радше концентрує в собі ці смисли у гранично стислій і символічній формі.

А саме через це ми вважаємо, що методологічно дослідження ґрунтується на герменевтичному поєднанні екзегетичного та екзистенційно-філософського підходів [19, р. 120]. Перший забезпечує текстуальну точність і богословську послідовність інтерпретації, другий відкриває внутрішній вимір віри, переживання Божої присутності та самосвідомість людини у сакральному просторі.

Біблійний вислів “ходіння з Богом” відкриває читачеві особливий вимір праведності: ним передається спосіб буття, в якому віра здійснена як постійна присутність людини перед

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

Божим Лицем (*coram Deo*). Енох – це не той, хто лише "вірить": він "існує у Бозі", живе перед Ним, здійснює своє буття як акт довіри, слухняності та спів-присутності. Завдяки дієслівній формі *гітпаель* давньоєврейський вислів וַיִּתְהַלֵּךְ חֲנוֹךְ אֶת־הָאֱלֹהִים (wayyithallēḵ ḥănōḵ ʾet-hāʾĕlōhîm, "ходив Енох перед Богом") передає семантику взаємної присутності: не як разову релігійну дію, а як тривалий спосіб її життя. Людина, інакше кажучи, перебуває перед Богом у постійному взаємному *coram Deo* – у живій події, де Боже буття стає простором її існування [4, p. 630]. Книга Сираха узагальнює цю духовну дійсність короткою формулою: "Енох догодив Господу й був узятий – приклад покаяння для родів" (Сир. 44:16). Тут отримуємо етичний вимір феномену "ходіння з Богом" – замість мати вигляд ізольованого духовного досвіду, він постає як спосіб життя, сповнений сотеріологічного значення для усього людства. У Посланні ж Юди Енох з'являється в апокаліптичному контексті – як пророк есхатологічного одкровення: "Ось іде Господь зо Своїми десятками тисяч святих, щоб суд учинити над усіма…" (Юд. 14-15). Тепер особистий досвід праведника набуває космічних масштабів, розкриваючи перспективу сопричастя людського і божественного у динаміці майбутнього Суду [10, p. 36].

Перейдемо до найдавнішого біблійного свідчення про Еноха – оповіді книги Буття (5:22-24) та її новозавітного осмислення в Посланні до Євреїв (11:5). Ці тексти утворюють єдину богословську лінію – від наративного повідомлення про "ходіння з Богом" до його тлумачення як події віри, що долає смерть [22, p. 365]. У книзі Буття постать Еноха подана у гранично стислому вигляді, але із виразною структурною симетрією. Подвійне уживання формули "ходив Енох із Богом" (Бут. 5:22, 24) не є випадковим: воно вказує на цілісний спосіб життя, а на не окремий релігійний акт. У біблійній поетиці повторення часто служить функцією сакралізації, чим наголошується тривалість та сталість стосунку між людиною і Богом [2, p. 49]. Особливо виразним цей мотив виявляється у контексті родоводу Адама. Його ритм будується навколо повторюваної формули "…та й помер він". Саме тут постає виняток, де про Еноха сказано інакше: "і не стало його, бо забрав його Бог". Відповідно, у ритмі народження й смерті виникає розрив, що відкриває іншу можливість людського буття [1, p. 98]. Цей розрив є не лише рисою наративу, а й містить богослов'я. Постать Еноха є знаком того, що смерть – це не остаточна межа людського існування. Життя у Божій присутності відкриває перспективу сопричастя з Божественною вічністю. Тобто, смерть у цьому родоводі звучить як рефрен людської історії – і саме тому поява Еноха змінює сам ритм оповіді.

Послання до Євреїв (11:5) пропонує богословське пояснення цієї події: "Вірою Енох був перенесений на небо, щоб не бачити смерти; і його не знайшли, бо Бог переніс його. Бо раніш, як його перенесено, він був засвідчений, що Богові він догодив". У цьому тексті "ходіння з Богом" тлумачиться як віра, а віра – як спосіб існування, що долає владу смерті [18, с. 95]. Автор Послання переосмислює біблійний наратив, показуючи, що віра не лише засвідчує праведність, а й відкриває нову форму життя – життя у Бозі, в якому смерть перестає бути остаточною межею. Сам Енох у цьому сенсі постає образом того, що життя, прожите перед Божим Лицем, вже є участь у вічності [7, p. 642]. У Посланні Юди (14-15) новозавітна традиція розгортає цей мотив далі. Енох з'являється вже як пророк есхатологічного суду: "Ось іде Господь зі Своїми десятками тисяч святих, щоб суд учинити над усіма…". Біблійний автор спирається на позаканонічне свідчення Книги Еноха, фактично визнаючи його духовну авторитетність. Так особа Еноха у християнській свідомості виходить за межі простої родової постаті давнини і набуває значення пророчого знаку майбутнього Суду. У новозавітній перспективі Енох постає свідком життя у Божій присутності – життя, яке вже належить майбутньому віку і вказує на есхатологічне сповнення історії.

Отже, екзегетичний аналіз текстів Буття та Послання до Євреїв показує, що біблійне "ходіння з Богом" варто сприймати більше, ніж моральну характеристику праведника – це дійсно є спосіб життя перед Божим Лицем. Віра у такому житті постає як участь у присутності Божій, де смерть більше не є остаточною межею людського буття [18, с. 103].

Саме в такому богословському горизонті формується апокаліптична традиція. Свій найбільш розгорнутий вираз вона отримала у книзі Еноха – твір, створений приблизно у II-I ст. до Р. Х. Він не є частиною Септуагінти, але увійшов до ефіопського біблійного канону [5, p. 12]. Книга Еноха являє собою складну компіляцію кількох апокаліптичних творів різного часу і походження [17, p. 535], а її структура відбиває багатошарову традицію, в якій містичні

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

видіння небесного світу поєднуються з морально-есхатологічним закликом до справедливості [15, p. 180]. Найдавнішими складовими цієї збірки вважаються Книга Сторожів (1 Ен. 1-36) та Книга Приповідей (1 Ен. 37-71). Перша містить розповідь про падіння ангелів (грец. *ἐγρήγοροι* – "сторожі"), їхній гріх і його наслідки для людства, а також Боже втручання, спрямоване на відновлення справедливості у світі. Цей сюжет формує характерну для апокаліптичної традиції антропологію, в якій космічний безлад віддзеркалює моральне спотворення людського життя. "Книга Приповідей" своєю чергою, зосереджується на темі майбутнього Суду та постаті Сина Людського, яка має очевидні паралелі з новозавітним образом Месії. У цьому сенсі Книга Еноха виступає важливим тлом для формування ранньохристиянської есхатології, де історія розглядається як процес, спрямований до остаточного Божого суду і відновлення справедливості [26, p. 273].

Апокаліптичний горизонт цієї традиції окреслює напругу між беззаконням світу та неминучістю Божого втручання. Господь "іде з тисячами святих, щоб суд учинити над усіма" (Юд. 14-15) – постаючи не лише як Суддя, а й як Творець, який очищує світ від зла і відновлює порядок первісного задуму. У цьому проголошенні апокаліпсис не зводиться до образу руйнування, а відкриває перспективу очищення й оновлення, коли кінець історії одночасно стає її преображенням. Божа присутність, що наближується, є знаком Суду і надії: усвідомлення Божої справедливості тут невіддільне від очікування милосердя. Відтак апокаліптична традиція, пов'язана із постаттю Еноха, поєднує мотиви суду і спасіння – ту саму богословську напругу, яка згодом стане важливою для християнського есхатологічного мислення [9, p. 248]. Особливого значення набуває і факт прямого цитування Юдою пророчого свідчення Еноха, що вказує на усвідомлення ранньохристиянською спільнотою енохової апокаліптичної традиції у якості авторитетного тла проголошення Божого суду. Відтак посилання на Еноха каже, що рання Церква користувалася ширшим корпусом юдейських пророчих текстів, розпізнаючи в них богословськи значущі мотиви одкровення.

Для християнського богослов'я це має принципове значення: досвід Божого одкровення в історії не замкнений межами текстуального канону – він відкриває ширший простір юдейської апокаліптичної традиції. Книга Еноха у цьому контексті постає вагомим свідченням есхатологічного мислення, де образ "взятого Богом" праведника отримує космічний вимір [9, p. 274]. Апокаліптична перспектива поглиблює біблійний мотив "ходіння з Богом", а особиста вірність праведника розглядається у світлі преображення усього творіння. Саме тому Енох, його постать, є не лише фігурант історії, а й символом того, хто стоїть на межі між земним і небесним, часом і вічністю [21, p. 89].

Образ Еноха, який "ходив із Богом", відкриває важливий богословський вимір біблійної антропології. Явлена на ньому праведність не визначається ані зовнішнім визнанням, ані ритуальною формою – її розкриття відбувається через спосіб життя перед Божим Лицем. Саме тому справжнім критерієм праведності постає *coram Deo* – життя перед Богом як остаточним горизонтом суду і визнання [11, p. 25], але ніяк не суспільна валідність поведінки. І саме в цьому сенсі біблійний образ Еноха відкриває простір для подальшої богословської рефлексії.

Свідчення Св. Писання дозволяють побачити важливу рису образу Еноха – його мовчазність. Ця позбавлена демонстративності тиша має подвійний зміст. По-перше, вона виражає етичну скромність: відмову від перетворення віри на публічне підтвердження власної праведності. По-друге, вона відкриває особливий спосіб духовного пізнання – своєрідну епістемологію присутності, в якій істина відкривається не через риторичне проголошення, а через мовчазне перебування перед Богом. У цьому сенсі "ходіння перед Богом" разом із приватною релігійною інтимністю, вказує й на спосіб життя, що формує моральну й духовну свідомість людини [11, p. 26]. Антиподом такої позиції постає людина, яка шукає підтвердження власної значущості в оцінках інших. У соціальному вимірі її ідентичність формується через зовнішні ознаки – похвалу, престиж, вплив тощо. У релігійному контексті це легко перетворюється на публічне благочестя, вимірюванням віри видимими проявами або кількістю добрих справ, про які знають інші. Шлях Еноха, навпаки, передбачає відмову від самоствердження. Справжня віра, інакше кажучи, не шукає публічних підтверджень, а формує внутрішню відповідність життя у Божій присутності – *coram Deo* [11, p. 18].

Така інтерпретація має також етичні наслідки для розуміння громади і пастирства. Якщо автентичність віри визначається особистою присутністю перед Богом, виникає

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

питання: чи не призводитиме це до релігійного ізоляціонізму або духовного елітизму? Біблійний образ Еноха показує іншу логіку. Внутрішня орієнтація на Бога не заперечує відповідальності перед людьми, а радше преображає її. Дія, що народжується із співприсутності з Богом, спрямована не самоствердження, а на служіння іншим. Відтак "ходіння з Богом" не закликає до втечі від світу, і так само не закликає до життя, в якому справедливість і милосердя здійснюються задля людського визнання. Центральний його заклик – це пробувати у вірності в присутності Божій, що в біблійній традиції виступає, як остаточне мірило людських дій [10, p. 38]. Водночас богословська рефлексія повинна зберігати необхідний баланс: надмірне наголошення на приватності віри може призвести до духовної ізоляції або збайдужілості до спільнотного життя. Тому біблійний мотив "ходіння перед Богом" слід розуміти й як джерело сили для служіння, а не як виправдання відходу від суспільної відповідальності [25, p. 348].

Послання Юди (Юд. 14-15) додає до постаті Еноха ще одного виміру – пророчого свідчення. Його слово випливає із "ходіння з Богом" і спрямоване на викриття моральної самодостатності людини. Божий Суд тут постає як горизонт істини, перед яким людські вчинки отримують остаточну оцінку. Образ самого Еноха у цьому сенсі поєднує особисту присутність перед Богом із відповідальністю перед світом. Інакше кажучи, праведність – це не тільки приватна чеснота, а й спосіб буття, відкритий через свідчення істини [10]. Водночас цей образ вписується у ширшу біблійну традицію "ходіння з Богом" – як спосіб динамічного життя віри, що зберігає вірність Божій правді, причому й навіть тоді, коли вона суперечить домінантним нормам світу (пор. Бут. 6-9) [12; 14].

До образу Еноха як праведника примикають і інші біблійні приклади "ходіння з Богом". У Книзі Буття подібний мотив набуває іншого, більш динамічного виміру в постаті Авраама. Послання до Євреїв (11:8) характеризує його як того, хто "пішов, не відаючи, куди йде". Цей вихід у невідомість виявляє екзистенційну сміливість віри, коли довіра до Божої обітниці перетворює невідоме на простір Його присутності. Авраамова подорож показує, що "ходіння з Богом" не обмежується внутрішньою праведністю, але передбачає відкритість до нового досвіду, в якому віра стає формою руху, а рух – формою буття [24, p. 639]. У новозавітній традиції цей мотив отримує подальший розвиток у житті апостола Павла. Своє існування він описує як постійний рух "у Христі" (Флп. 3:12-14; Гал. 2:20), де віра – це не завершений стан, а динамічний процес сопричастя з Богом. Тож для Павла християнське життя – це шлях, в якому внутрішня орієнтація серця і конкретні дії формують єдину структуру існування [10, p. 36]. Зіставлення цих прикладів дозволяє побачити послідовну біблійну лінію: "ходіння з Богом" постає як фундаментальне покликання людини. У цій традиції поєднуються три взаємно комплементарні виміри – внутрішня спрямованість життя до Бога (Енох), вихід у невідоме як акт довіри (Авраам) та активне духовне життя у сопричасті з Христом (Павло). Усі ці моделі є свідченням віри – що вона не є статична декларація, а спосіб буття, в якому людина відповідає на своє покликання жити у Божій присутності [7, p. 639].

Таким чином, біблійна традиція формує єдину концептуальну лінію, в якій "ходіння з Богом" постає універсальним феноменом праведності: воно поєднує внутрішню тишу і духовну дисципліну, активне моральне служіння та екзистенційну сміливість виходу у невідоме, а також постійний рух у сопричасті з Богом. Така інтеграція внутрішнього і зовнішнього, приватного й публічного, темпорального й вічного робить "ходіння з Богом" ключовим елементом біблійного розуміння людського існування, в якому поєднані моральна вірність, духовний досвід і есхатологічна перспектива [10, p. 35].

Досвід життя перед Божою присутністю, його внутрішня напруга – коли віра постає як спосіб буття, а не лише як моральна норма – згодом привернув увагу мислителів екзистенціальної традиції. Продуктивним у цьому контексті є підхід Сьорена К'єркегора, який визначає віру як стан "одиничності перед Богом" (*the individual before God*). Людина, яка перебуває у цьому стані, постає без опори на колективні норми чи соціальні уявлення про релігійність [16]. Енох у такій перспективі виступає архетипом екзистенційної свободи перед Богом: його "ходіння з Богом" – це спосіб буття, де покора не зведена до пасивного підпорядкування, але відкриває простір внутрішньої свободи. "Одиничність перед Богом" тут означає відповідальність за власне існування у трансцендентному порядку, коли свобода реалізується як добровільне спрямування життя до Божественного. Відтак праведність Еноха постає як екзистенційна форма самовираження, у якій покора й автономія не заперечують

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

одна одну, але взаємно розкривають автентичність людського буття [12; 16]. Саме в цьому й відкривається новий рівень інтерпретації: праведність Еноха постає як історичне явище, апокаліптичне явище, і разом з тим як постійно діючий приклад здатності людини жити *Coram Deo*, залишаючись при цьому вільною, відповідальною і внутрішньо самостійною [16, с. 130].

Карл Ясперс визначає граничні ситуації (*Grenzsituationen*) як моменти, в яких людина безпосередньо стикається із нездоланним – зокрема зі смертю – і через це відкриває істину власного існування. У цьому горизонті особа Еноха постає як унікальний випадок трансформації граничності: його "узяття без смерті" не означає уникнення межі, а виявляє інший спосіб її переживання. Досвід Еноха засвідчує: зустріч зі смертю, як граничною категорією, не обов'язково завершується фатальністю, але може стати проривом у безпосередню присутність Бога, де межі людського існування перестають бути остаточними [13]. Смерть у цьому сенсі не усувається, але набуває нового екзистенційного статусу, тобто, життя у сопричасті з Богом сприяє трансформації "смерті-як-неминучості" у "смерть-як-можливість" участі у вічності. Звідси, "узяття" Еноха постає символом того, як гранична ситуація здатна відкривати новий спосіб буття – "ходіння з Богом", в якому граничність не заперечується, а переосмислюється у світлі трансцендентного [14, p. 20]. Воно показує, що "ходіння з Богом" включає як моральну й духовну дисципліну, так і сміливість перебувати у граничних умовах, перетворюючи їх на джерело автентичного існування та сопричастя з Творцем [14, p. 19]

У цьому ж екзистенційному горизонті доцільно згадати гайдеґґерівський концепт *Sein-zum-Tode*, де смерть постає як структурний вимір автентичного людського буття. У біблійному образі Еноха цей горизонт так само не заперечується, але зазнає радикальної трансформації: "узяття без смерті" виявляє можливість такого способу існування, де смерть перестає бути остаточним джерелом сенсу. "Ходіння з Богом" постає тут як альтернатива буттю-до-смерті – це не втеча від граничності, а її переосмислення у відношенні довіри й присутності Бога. Тому екзистенційна напруга, яка у гайдеггерівській перспективі спрямована в небуття, у біблійному досвіді Еноха відкривається як шлях до сопричастя із трансцендентним порядком, де граничність цей спосіб буття не руйнує, а перетворює [6]. Загалом, через призму Гайдеґґера біблійна традиція разом із моральними чи релігійними уроками відкриває новий екзистенційний горизонт. Автентичне буття вже не визначається страхом перед кінцем і униканням смерті – тепер в його основі є здатність прийняти граничність і водночас реалізувати існування у присутності Бога, де довіра перетворює онтологічну напругу у шлях до повноти життя.

У такому прочитанні біблійна традиція відкриває альтернативу трагічній логіці буття-до-смерті. Однак у подальшому розвитку екзистенціалізму ця напруга отримала ще більш радикальне вираження – у концепції абсурду. Показовим у цьому контексті буде зіставлення із концептом "бунтівної людини" Альбера Камю, для якого відповіддю на абсурд світу стає активний спротив і самостійне конструювання сенсу без звернення до трансцендентного порядку [3]. Постать Еноха виявляє принципово іншу екзистенційну логіку: його "ходіння з Богом" не є формою ескапізму чи бунту – це є спосіб життя, в якому сенс приймається у горизонті довіри й моральної відповідальності перед Богом, а не виборюється через протистояння. Реакція Еноха на абсурдність світу, таким чином, не постає як конфронтація чи саморуйнування – вона має вигляд цілісного і стабільного способу буття у присутності Творця [23]. З філософської точки зору, Енох – антипод бунтівної людини: життя у сопричасті з Богом дозволяє долати екзистенційну напругу через трансформацію граничного досвіду у джерело сенсу. Тиша його ходіння, у поєднанні з внутрішньою радикальністю, формує особливу екзистенційну стратегію: бути праведником означає одночасно зберігати внутрішню свободу і не входити у конфронтацію з фундаментальним порядком реальності [14, p. 18]. Тому Енох постає як модель екзистенційного відгуку на абсурд світу, який, замість протесту, отримує форму сопричастя, замість заперечення – присутність, де "ходіння з Богом" реалізує одночасно тишу, внутрішню дисципліну та радикальну автентичність [23, p. 112].

Таким чином, можемо підсумувати екзистенційний вимір постаті Еноха, що знаходить своє підтвердження у філософських інтерпретаціях. С. К'єркегор представляє віру як "одиничність перед Богом", коли людина постає перед Трансцендентним поза натовпом і соціальними уявленнями про благочестя. Енох у цьому сенсі символізує екзистенційну

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

позицію, в якій покора відкриває внутрішню свободу. К. Ясперс дозволяє бачити в "узятті" Еноха трансформацію граничної ситуації: межові досвіди, зокрема смерть, не знищують буття, а стають точкою прориву до Божої присутності. У гайдеґґерівській перспективі це можна описати як рух від "буття-до-смерті" до буття, вкоріненого у Божій присутності. Нарешті, у контрасті з концепцією "бунтівної людини" А. Камю постать Еноха відкриває іншу відповідь на абсурд світу: не конфронтацію і не самотворення сенсу, а довіру і сопричастя з Творцем. У сукупності ці підходи дозволяють дивитись на Еноха як на екзистенційний феномен: його "ходіння з Богом" постає як спосіб буття, який поєднує свободу, моральну відповідальність, довіру до трансцендентного та надію на подолання смерті [12, p. 128]. В цілому, образ Еноха відкриває важливий урок для богословської та філософської рефлексії. А саме – "ходіння з Богом" постає як радикальна форма життя, в якій свобода, покора, довіра і моральна відповідальність утворюють цілісну структуру людського існування. Людське життя у цій перспективі набуває сенсу через сопричастя із трансцендентним і входить у горизонт Божої вічності [7, p. 640].

Розгляд Книги Еноха як позаканонічного тексту дозволяє осмислити феномен людини "на межі спільноти" як символ екзистенційної маргінальності, що не позбавляє духовної значущості. Хоча Книга Еноха не входить до біблійного канону (за винятком Ефіопської Церкви) [5, p. 87], її пророче свідчення зберігає богословську вагу. Це відкриває перспективу розуміння віри як процесу, що не обмежується формальними структурами або інституційним авторитетом: справжнє "ходіння з Богом" може здійснюватися навіть поза усталеними межами релігійної спільноти. У такому сенсі маргінальність постає вже не як соціологічна категорія, а як форма екзистенціальної приналежності – як людське існування, що шукає участі у Божому Слові та внутрішнього сопричастя з Творцем, і при тому залишається "на межі" між усталеними канонічними й соціальними кордонами [12, p. 134].

У християнській традиції постать Еноха набуває подальшого значення. Церква як тіло Христове покликана продовжувати традицію "пам'ятання" – бути спільнотою тих, кого Бог пам'ятає по імені. Така пам'ять не залежить від формальних критеріїв інституційної належності, але ґрунтується на участі у Божому житті. У цьому сенсі маргінальна позиція Еноха стає моделлю духовного включення: справжня спільнотність визначається не зовнішніми формою чи статусом у спільноті, а автентичним переживанням Божої присутності і готовністю "ходити з Богом" [8, p. 18].

Висновки. У проведеному дослідженні постать Еноха розглянуто як екзистенційний феномен "ходіння з Богом", що поєднує біблійну екзегезу, апокаліптичний контекст Книги Еноха та інтерпретації у світлі філософії екзистенціалізму. Аналіз біблійних текстів (Бут. 5:22-24; Євр. 11:5; Юд. 14-15) дозволяє зробити висновок, що "ходіння з Богом" у біблійній традиції постає не лише як характеристика моральної праведності, але й як спосіб людського буття, визначений у свою чергу постійною присутністю перед Богом (*coram Deo*).

Отримані результати дозволяють уточнити місце теологеми "ходіння з Богом" у біблійній антропології: вона постає не як маргінальний опис окремих праведників, але як фундаментальна структура віри, що проходить через різні біблійні наративи та досягає концептуальної цілісності у постаті Еноха. У цьому сенсі дослідження пропонує нову інтерпретаційну рамку, в якій біблійні, апокаліптичні та філософські смисли поєднуються у цілісну модель розуміння людського існування перед Богом.

Філософська інтерпретація цього мотиву у працях С. К'єркегора, К. Ясперса, М. Гайдеггера та А. Камю дозволяє розкрити екзистенційний вимір особи Еноха. У такому прочитанні його "ходіння з Богом" постає як форма існування, що поєднує свободу, відповідальність, довіру до трансцендентного та здатність трансформувати граничні ситуації людського життя. Постать Еноха у цьому контексті відкриває альтернативу екзистенційній напрузі й абсурду, демонструючи можливість подолання смерті та обмеженості людського існування через сопричастя з Богом.

Окремого значення набуває апокаліптичний контекст Книги Еноха. Її позаканонічний статус дозволяє осмислити феномен духовної "маргінальності", у якій приналежність до Божого життя не визначається виключно інституційними чи канонічними рамками. У цьому сенсі постать Еноха виступає символом людини, що перебуває "на межі спільноти", але зберігає автентичну приналежність до Божої присутності.

Отже, образ Еноха виявляє універсальний богословський принцип: віра постає як доктринальне переконання, як моральна чеснота, і разом із тим як спосіб буття людини

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

перед Богом. Така перспектива дозволяє поєднати біблійну, апокаліптичну та екзистенційну традиції у цілісному розумінні людського існування.

Перспективи подальшого дослідження. Осмислення постаті Еноха відкриває кілька важливих напрямів. По-перше, поглиблений аналіз біблійної теологеми "ходіння з Богом" у світлі сучасної екзистенційної філософії дозволяє сформувати концептуальну модель духовного життя, у якій свобода, покора і відповідальність постають як взаємопов'язані виміри людського існування перед Богом.

По-друге, міждисциплінарні дослідження біблійного та апокаліптичного матеріалу можуть уточнити роль позаканонічних текстів у формуванні ранньохристиянських уявлень про праведність, есхатологію та спасіння. У цьому контексті Книга Еноха постає важливим свідченням живої рецепції пророчої традиції у ранній юдейській та християнській думці.

По-третє, подальше вивчення постатей "маргінальних" праведників у біблійній традиції здатне поглибити розуміння духовного досвіду людини, для якої приналежність до Божого життя визначається не лише інституційними формами, але передусім екзистенційною участю у Божій присутності.

Нарешті, порівняльний аналіз біблійних образів праведності з концепціями С. К'єркегора, К. Ясперса, М. Гайдеггера та А. Камю відкриває перспективу подальшого розвитку досліджень, спрямованих на осмислення біблійної віри як особливого способу людського буття. Такий підхід може стати основою ширшого богословсько-філософського дослідження феномену "ходіння з Богом" як екзистенційної структури віри.

Список використаних джерел:

1. Alexander, PS 1998. 'From Son of Adam to Second God: Transformations of the Biblical Enoch', in Stone, M. E. and Bergren, T. A. (eds.) *Biblical Figures Outside the Bible*. Trinity Press, pp. 87–122.
2. Baumeister, A 2012. 'Origins and Hidden Motives of Fundamental Ontology', *Sententiae*, 27(2), pp. 46–59.
3. Blackburn, V 2011. 'Albert Camus: The Challenge of the Unbeliever', *Scottish Journal of Theology*, 64(3), pp. 313–326.
4. Brock, SP 1968. 'A Fragment of Enoch in Syriac', *Journal of Theological Studies*, 19, pp. 626–631.
5. Charles, RH 1906. *The Ethiopic Version of the Book of Enoch*. Oxford : Clarendon Press.
6. Dakhniy, A 2012. 'Authenticity in Face of Death: Thanatological Problematics in the Thinking of M. Heidegger and L. Tolstoy', *Sententiae*, 27(2), pp. 67–76.
7. De Martin De Viviés, P 2016. 'La figure d'Hénoch', *Études Théologiques et Religieuses*, 91(4), pp. 639–646.
8. Dimant, D 1983. 'The Biography of Enoch and the Books of Enoch', *Vetus Testamentum*, 33, pp. 14–29.
9. DiTommaso, L 2007. 'Apocalypses and Apocalypticism in Antiquity', *Currents in Biblical Research*, 5, pp. 235–286.
10. Dix, GH 1925. 'The Enochic Pentateuch', *Journal of Theological Studies*, 27, pp. 29–42.
11. Frey, J & Levison, JR (eds.) 2014. 'The Origins of Early Christian Pneumatology', in *The Holy Spirit, Inspiration, and the Cultures of Antiquity*. De Gruyter, pp. 1–38.
12. Iwański, D 2013. 'Księga Henocha – starożytny apokryf w świetle współczesnej wiedzy', *Teologia i Człowiek*, 21(1), pp. 123–140.
13. Хміль, ВВ & Корх, ОМ 2017. 'Умови історичності людського існування та історії людства за Ясперсом', *Антропологічні виміри філософських досліджень*, 12, с. 121–127.
14. Laurence, R 1883. *The Book of Enoch the Prophet*. London: Kegan Paul, Trench & Co.
15. Lawlor, HL 1904. 'The Book of Enoch in the Egyptian Church', *Hermathena*, 30, pp. 178–183.
16. Малівський, АМ 2018. 'Мотиви особистого філософування: Декарт і К'єркегард', *Антропологічні виміри філософських досліджень*, 13, с. 124–133.
17. Muchowski, P 2024. 'Genesis 5:24 in Karaite Exegesis: Printed Commentaries', *The Biblical Annals*, 14(3), pp. 531–552.
18. Нестеренко, П 2021. 'Проблема смерті та безсмертя особистості в історії філософії', *Вісник Львівського університету*, 37, с. 93–106.
19. Nickelsburg, GWE & VanderKam, JC 2012. *1 Enoch: The Hermeneia Translation*. Minneapolis: Augsburg Fortress.
20. Orlov, AA 2007. 'On the Polemical Nature of 2 (Slavonic) Enoch', *Scrinium*, 3(1), pp. 337–363.
21. Orlov, A & Boccaccini, G 2012. *New Perspectives on 2 Enoch: No Longer Slavonic Only*. Leiden: Brill.
22. Powęska, M 2018. 'Księga Przypowieści Henocha', *Resovia Sacra*, 25, pp. 339–371.
23. Prince, PE 2025. 'A Critique of Suicide from Camussian Perspective', *Advance Journal of Arts, Humanities and Social Sciences*, 8(3), pp. 107–117.
24. Rowland, C 2003. 'Review: 1 Enoch 1. A Commentary on the Book of 1 Enoch', *Journal of Theological Studies*, 54(2), pp. 635–641.

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

25. Stuckenbruck, LT 2007. *1 Enoch 91–109*. Berlin: Walter de Gruyter.
26. Stuckenbruck, LT 2016. 'The Use and Function of Jeremianic Tradition in 1 Enoch', in Schmidt, K. & Najman, H. (eds.) *Jeremiah's Scriptures*. Brill, pp. 268–279.

References:

1. Alexander, PS 1998. 'From Son of Adam to Second God: Transformations of the Biblical Enoch', in Stone, M. E. and Bergren, T. A. (eds.) *Biblical Figures Outside the Bible*. Trinity Press, pp. 87–122.
2. Baumeister, A 2012. 'Origins and Hidden Motives of Fundamental Ontology', *Sententiae*, 27(2), pp. 46–59.
3. Blackburn, V 2011. 'Albert Camus: The Challenge of the Unbeliever', *Scottish Journal of Theology*, 64(3), pp. 313–326.
4. Brock, SP 1968. 'A Fragment of Enoch in Syriac', *Journal of Theological Studies*, 19, pp. 626–631.
5. Charles, RH 1906. *The Ethiopic Version of the Book of Enoch*. Oxford : Clarendon Press.
6. Dakhniy, A 2012. 'Authenticity in Face of Death: Thanatological Problematics in the Thinking of M. Heidegger and L. Tolstoy', *Sententiae*, 27(2), pp. 67–76.
7. De Martin De Viviés, P 2016. 'La figure d'Hénoch', *Études Théologiques et Religieuses*, 91(4), pp. 639–646.
8. Dimant, D 1983. 'The Biography of Enoch and the Books of Enoch', *Vetus Testamentum*, 33, pp. 14–29.
9. DiTommaso, L 2007. 'Apocalypses and Apocalypticism in Antiquity', *Currents in Biblical Research*, 5, pp. 235–286.
10. Dix, GH 1925. 'The Enochic Pentateuch', *Journal of Theological Studies*, 27, pp. 29–42.
11. Frey, J & Levison, JR (eds.) 2014. 'The Origins of Early Christian Pneumatology', in *The Holy Spirit, Inspiration, and the Cultures of Antiquity*. De Gruyter, pp. 1–38.
12. Iwański, D 2013. 'Księga Henocha – starożytny apokryf w świetle współczesnej wiedzy', *Teologia i Człowiek*, 21(1), pp. 123–140.
13. Khmil, VV & Korkh, OM 2017. 'Umovy istorychnosti liudskoho isnuvannia ta istorii liudstva za Yaspersom (Conditions of the Historicity of Human Existence and the History of Humanity according to Jaspers)', *Antropolohichni vymiry filosofskykh doslidzhen*, 12, pp. 121–127.
14. Laurence, R 1883. *The Book of Enoch the Prophet*. London: Kegan Paul, Trench & Co.
15. Lawlor, HL 1904. 'The Book of Enoch in the Egyptian Church', *Hermathena*, 30, pp. 178–183.
16. Malivskyi, AM 2018. 'Motyvy osobystoho filosofuvannia: Dekart i Kierkehard (Motives of Personal Philosophizing: Descartes and Kierkegaard)', *Antropolohichni vymiry filosofskykh doslidzhen*, 13, s. 124–133.
17. Muchowski, P 2024. 'Genesis 5:24 in Karaite Exegesis: Printed Commentaries', *The Biblical Annals*, 14(3), pp. 531–552.
18. Nesterenko, P 2021. 'Problema smerti ta bezsmertia osobystosti v istorii filosofii (The Problem of Death and Immortality of Personality in the History of Philosophy)', *Visnyk Lvivskoho universytetu*, 37, s. 93–106.
19. Nickelsburg, GWE & VanderKam, JC 2012. *1 Enoch: The Hermeneia Translation*. Minneapolis: Augsburg Fortress.
20. Orlov, AA 2007. 'On the Polemical Nature of 2 (Slavonic) Enoch', *Scrinium*, 3(1), pp. 337–363.
21. Orlov, A & Boccaccini, G 2012. *New Perspectives on 2 Enoch: No Longer Slavonic Only*. Leiden: Brill.
22. Powęska, M 2018. 'Księga Przypowieści Henocha', *Resovia Sacra*, 25, pp. 339–371.
23. Prince, PE 2025. 'A Critique of Suicide from Camussian Perspective', *Advance Journal of Arts, Humanities and Social Sciences*, 8(3), pp. 107–117.
24. Rowland, C 2003. 'Review: 1 Enoch 1. A Commentary on the Book of 1 Enoch', *Journal of Theological Studies*, 54(2), pp. 635–641.
25. Stuckenbruck, LT 2007. *1 Enoch 91–109*. Berlin: Walter de Gruyter.
26. Stuckenbruck, LT 2016. 'The Use and Function of Jeremianic Tradition in 1 Enoch', in Schmidt, K. & Najman, H. (eds.) *Jeremiah's Scriptures*. Brill, pp. 268–279.

Надійшло до видання / Received *16.1.2025*
Прийнято до друку / Accepted *12.01.2026*

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРІВ

Бабушка Лариса Дмитрівна	доктор культурології, доцент, в. о. професора кафедри теорії та історії культури *Національної музичної академії України імені Петра Чайковського* (Київ, Україна) **e-mail :** larisababushka@gmail.com **https://orcid.org/**0000-0001-8563-646X
Бондаренко Віктор Дмитрович	доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри богослов'я та релігієзнавства, Український державний університет імені Михайла Драгоманова (Київ, Україна) **e-mail :** v.d.bondarenko@udu.edu.ua **https://orcid.org/**0000-0003-1781-8370
Войналович Олександра Олександрівна	кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри ЮНЕСКО з наукової освіти, Український державний університет імені Михайла Драгоманова (Київ, Україна) **e-mail :** vvvalexandra@ukr.net **https://orcid.org/**0000-0003-3920-4898
Воронкова Валентина Григорівна	доктор філософських наук, професор, завідувачка кафедри управління та адміністрування, Інженерний навчально-науковий інститут імені Ю. М. Потебні Запорізького національного університету (Запоріжжя, Україна) **e-mail :** valentinavoronkova236@gmail.com **https://orcid.org/**0000-0002-0719-1546
Кивлюк Ольга Петрівна	доктор філософських наук, професор, завідувач кафедри філософії, іноземних мов та соціальногуманітарних дисциплін, Київський інститут інтелектуальної власності та права Національного університету "Одеська юридична академія" (Київ, Україна) **e-mail :** panyolga@ukr.net **https://orcid.org/**0000-0002-7900-9299
Кияшко Святослав Олександрович	аспірант кафедри управління та освітніх технологій, Національний університет біоресурсів і природокористування України (Київ, Україна) **e-mail :** s.kyiashko@nubip.edu.ua **https://orcid.org/**0009-0000-2938-0199
Когут Оксана Володимирівна	комерційний директор, Київський національний театр оперети; доцент кафедри естрадного співу, Київська муніципальна академія естрадного та циркового мистецтва (Київ, Україна) **e-mail :** okogut@ukr.net **https://orcid.org/**0000-0002-6664-5288
Кривошея Тетяна Олександрівна	доктор культурології, доцент, завідувач кафедри теорії та історії культури Національної музичної академії України (Київ, Україна) **e-mail :** plato3@ukr.net **https://orcid.org/**0000-0001-7287-4274
Крупа Андрій Геннадійович	науковий співрорбітник, Інженерний навчально-науковий інститут ім. Ю. М. Потебні Запорізького національного університету (Запоріжжя, Україна) **e-mail :** akrupa1512@gmail.com **https://orcid.org/**0000-0003-2746-6786
Куцепал Світлана Вікторівна	доктор філософських наук, професор, професор кафедри теоретико-правових дисциплін, Полтавський юридичний інститут Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого (Полтава, Україна) **e-mail :** lana.swetly@gmail.com **https://orcid.org/**0000-0002-5528-7438
Лагодич Микола Миколайович	кандидат наук з богослов'я, кандидат історичних наук, доцент, доцент кафедри філософії та культурології, Чернівецький національний університет імені Юрія Федьковича (Чернівці, Україна) **e-mail :** m.lahodych@chnu.edu.ua **https://orcid.org/**0000-0003-1299-0948
Нікітенко Віталіна Олександрівна	доктор філософських наук, професор кафедри управління та адміністрування, Інженерний навчально-науковий інститут імені Ю. М. Потебні Запорізького

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

	національного університету (Запоріжжя, Україна) **e-mail :** vitalina2006@ukr.net **https://orcid.org/**0000-0001-9588-7836
Панченко Леся Миколаївна	кандидат філософських наук, професор, учений секретар, Український державний університет імені Михайла Драгоманова (Київ, Україна) **e-mail :** lepan@ukr.net **https://orcid.org/**0000-0001-8436-1206
Петренко Володимир Костянтинович	аспірант Українського державного університету імені Михайла Драгоманова (Київ, Україна) **e-mail :** v.k.petrenko@udu.edu.ua **https://orcid.org/**0009-0008-6013-9748
Пісчанська Юлія Вікторівна	аспірантка кафедри філософії імені професора М. Д. Култаєвої, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди (Харків, Україна) **e-mail :** pischanska.iuliia@hnpu.edu.ua **https://orcid.org/**0009-0001-1651-4028
Пирогова Тетяна Іванівна	народна артистка України, доцент, доцент кафедри вокального виконавства факультету мистецтв імені Анатолія Авдієвського Українського державного університету імені Михайла Драгоманова (Київ, Україна) **e-mail :** t.i.pyrohova@npu.edu.ua **https://orcid.org/**0000-0002-5763-160X
Радіонова Наталія Василівна	доктор філософських наук, професор, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди (Харків, Україна) **e-mail :** radionova_natali@i.ua **https://orcid.org/**0000-0001-7624-5539
Рибидайло Дмитро Анатолійович	аспірант Українського державного університету імені Михайла Драгоманова (Київ, Україна) **e-mail :** d.a.rybydailo@npu.edu.ua **https://orcid.org/**0009-0008-7820-9628
Соляник Світлана Федорівна	кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та психології, Київський університет інтелектуальної власності та права (Київ, Україна) **e-mail :** solsvitlana7@gmail.com **https://orcid.org/**0000-0002-5183-2152
Триняк Майя Вікторівна	доктор філософських наук, професор, професор кафедри філософії імені професора М. Д. Култаєвої, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди (Харків, Україна) **e-mail :** maya1973Trynyak@gmail.com **https://orcid.org/**0000-0003-4981-8535
Фень Денис Дмитрович	аспірант кафедри філософії імені професора М. Д. Култаєвої, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди (Харків, Україна) **e-mail :** denrda@ukr.net **https://orcid.org/**0000-0006-6973-7539
Філоненко Руслан Костянтинович	аспірант кафедри філософії імені професора М. Д. Култаєвої, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди (Харків, Україна) **e-mail :** ruslan.k.filonenko@gmail.com **https://orcid.org/**0009-0001-1743-5946
Шевченко Андрій Федорович	кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки, Український державний університет імені Михайла Драгоманова (Київ, Україна) **e-mail :** affb73@gmail.com **https://orcid.org/**0000-0002-9777-8841
Якимчук Оксана Іванівна	кандидат філософських наук, доцент, доцент кафедри психосоматики та психологічної реабілітації, Український державний університет імені Михайла Драгоманова (Київ, Україна) **e-mail :** yakimchyk1409@gmail.com; **https://orcid.org/**0000-0002-9729-8389

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

AUTHORS

Larysa Babushka	Doctor of Cultural Studies, Associate Professor, Acting Professor of the Department of Theory and History of Culture, Ukrainian National Tchaikovsky Academy of Music (Kyiv, Ukraine) **e-mail :** Larisababushka@gmail.com **https://orcid.org/**0000-0001-8563-646X
Viktor Bondarenko	Doctor of Philosophy, Professor, Head of the Department of Theology and Religious Studies, Dragomanov Ukrainian State University (Kyiv, Ukraine) **e-mail :** v.d.bondarenko@udu.edu.ua **https://orcid.org/**0000-0003-1781-8370
Oleksandra Voinalovych	PhD in Pedagogy, Associate Professor, Associate Professor of UNESCO Chair on Science Education, Dragomanov Ukrainian State University (Kyiv, Ukraine) **e-mail :** vvvalexandra@ukr.net **https://orcid.org/**0000-0003-3920-4898
Valentyna Voronkova	Doctor of Philosophy (D.Sc.), Professor, Head of the Department of Management and Administration, Y. M. Potebnya Engineering Education and Scientific Institute, Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine) **e-mail :** valentinavoronkova236@gmail.com **https://orcid.org/**0000-0002-0719-1546
Olga Kyvliuk	Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Head of the Department of Philosophy, Foreign Languages and Social Sciences and Humanities, Kyiv Institute of Intellectual Property and Law of the National University "Odessa Law Academy" (Kyiv, Ukraine) **e-mail :** panyolga@ukr.net **https://orcid.org/**0000-0002-7900-9299
Sviatoslav Kyiashko	PhD student at the Department Management and Educational Technologies, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine (Kyiv, Ukraine) **e-mail :** s.kyiashko@nubip.edu.ua **https://orcid.org/**0009-0000-2938-0199
Oksana Kohut	Commercial Director, Kyiv National Operetta Theater, Associate Professor at the Department of Pop Singing, Kyiv Municipal Academy of Pop and Circus Arts (Kyiv, Ukraine) **e-mail :** okogut@ukr.net https://orcid.org/0000-0002-6664-5288
Andrii Krupa	Associated Researcher Y. M Potebnya Engineering Educational and Scientific Institute, Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine) **e-mail :** akrupa1512@gmail.com **https://orcid.org/**0000-0003-2746-6786
Svitlana Kutsepal	Doctor of Philosophy, Professor, Professor of the Department of Theoretical and Legal Disciplines, Poltava Law Institute of the Yaroslav the Wise National Law University (Poltava, Ukraine) **e-mail :** lana.swetly@gmail.com **https://orcid.org/**0000-0002-5528-7438
Tetyana Kryvosheya	Doctor of Cultural Studies, Associate Professor, Head of the Department of Theory and History of Culture of National Academy of Music of Ukraine (Kyiv, Ukraine) **e-mail :** plato3@ukr.net **https://orcid.org/**0000-0001-7287-4274
Mykola Lahodych	PhD in Theology, PhD in History, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Philosophy and Cultural Studies, Yuriy Fedkovych Chernivtsi National University (Chernivtsi, Ukraine) **e-mail :** m.lahodych@chnu.edu.ua **https://orcid.org/**0000-0003-1299-0948
Vitalina Nikitenko	Doctor of Philosophy (D.Sc.), Professor at the Department of Management and Administration, Y. M. Potebnya Engineering Education and Scientific Institute, Zaporizhzhia National University (Zaporizhzhia, Ukraine)

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

	e-mail: vitalina2006@ukr.net **https://orcid.org/**0000-0001-9588-7836
Lesya Panchenko	PhD in Philosophy, Professor, Academic Secretary, Dragomanov Ukrainian State University (Kyiv, Ukraine) **e-mail :** lepan@ukr.net **https://orcid.org/**0000-0001-8436-1206
Volodymyr Petrenko	PhD student, Dragomanov Ukrainian State University (Kyiv, Ukraine) **e-mail :** v.k.petrenko@udu.edu.ua **https://orcid.org/**0009-0008-6013-9748
Yulia Pishchanska	PhD student at the Department of Philosophy named after Professor M. D. Kultaeva, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University (Kharkiv, Ukraine) **e-mail :** pischanska.iuliia@hnpu.edu.ua **https://orcid.org/**0009-0001-1651-4028
Tetyana Pirogova	People's Artist of Ukraine, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Vocal Performance, Faculty of Arts named after Anatoly Avdievsky, Dragomanov Ukrainian State University (Kyiv, Ukraine) **e-mail :** t.i.pyrohova@npu.edu.ua **https://orcid.org/**0000-0002-5763-160X
Nataliia Radionova	Doctor of Philosophical Sciences, Professor, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University (Kharkiv, Ukraine) **e-mail :** radionova_natali@i.ua **https://orcid.org/**0000-0001-7624-5539
Dmytro Rybydailo	PhD student, Dragomanov Ukrainian State University (Kyiv, Ukraine) **e-mail :** d.a.rybydailo@npu.edu.ua **https://orcid.org/**0009-0008-7820-9628
Svitlana Solianyk	PhD in Philosophy, Associate Professor of the Department of Philosophy and Psychology, Kyiv University of Intellectual Property and Law (Kyiv, Ukraine) **e-mail :** solsvitlana7@gmail.com **https://orcid.org/**0000-0002-5183-2152
Maya Trynyak	Doctor of Philosophical Sciences, Professor, Professor, Department of Philosophy named after Professor M. D. Kultaeva, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University (Kharkiv, Ukraine) **e-mail :** maya1973Trynyak@gmail.com **https://orcid.org/**0000-0003-4981-8535
Denys Fen	PhD student, Department of Philosophy named after Professor M. D. Kultaeva, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University (Kharkiv, Ukraine) **e-mail :** denrda@ukr.net **https://orcid.org/**0000-0006-6973-7539
Ruslan Filonenko	PhD student at the Department of Philosophy named after Professor M. D. Kultaeva, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University (Kharkiv, Ukraine) **e-mail :** ruslan.k.filonenko@gmail.com **https://orcid.org/**0009-0001-1743-5946
Andrii Shevchenko	PhD in Pedagogy, Associate Professor, Associate Professor of Pedagogy Chair, Dragomanov Ukrainian State University (Kyiv, Ukraine) **e-mail :** affb73@gmail.com **https://orcid.org/**0000-0002-9777-8841
Yakymchuk Oksana	PhD in Philosophy, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Psychosomatics and Psychological Rehabilitation, Dragomanov Ukrainian State University (Kyiv, Ukraine) **e-mail :** yakimchyk1409@gmail.com **https://orcid.org/**0000-0002-9729-8389

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

ПРАВИЛА ОФОРМЛЕННЯ ТА ПОДАННЯ РУКОПИСУ ДО НАУКОВОГО ВИДАННЯ "ОСВІТНІЙ ДИСКУРС: ЗБІРНИК НАУКОВИХ ПРАЦЬ"

1. Мова написання рукопису статті: українська, англійська. німецька, французька, польська.
2. Рукопис статті подається до редакції у формі: файлу рукопису, який надсилається на електронну адресу редакції *journal.discourse@gmail.com* у форматі "Автор-Назвастатті.doc".
3. Рукопис статті, підписаний авторами, супроводжується:

- зовнішньою рецензією (для авторів без вченого ступеня) із зазначенням наукового ступеня рецензента, вченого звання, посади, місця роботи (без скорочень), завіреною печаткою;
- якщо рукопис публікується іноземною мовою, стаття супроводжується перекладом завіреним фахівцем з іноземної мови (бюро перекладів, або викладачем ВНЗ іноземної мови);
- розширеною анотацією (двома мовами, одна з яких англійська) в залежності від мови написання рукопису статті (додаток 2);
- відомостями про автора (авторів) (додатку 1) .

4. Рукопис статті не має містити заборонених до друку матеріалів, оскільки журнал є відкритим джерелом інформації. Авторський текст не має бути опублікованим раніше та не бути перекладом раніше опублікованої статті. За зміст статті та інформаційне наповнення несе відповідальність автор (автори) статті та рецензенти.

5. Форма подання статті:

- обсяг рукопису – 20-24 тис. знаків (як виняток, не більше 40 тис. знаків), включаючи рисунки та таблиці;
- кількість співавторів – не більше чотирьох, як виняток до п'яти;
- стаття повинна бути підготовлена за допомогою редактора *Microsoft Word for Windows® (версії 97, 2000, XP, 2003,2007)* або сумісного редактора;
- рукопис повинен мати наскрізну нумерацію сторінок із вільним розміщенням нумерації в листі;
- формат аркуша – А4 (210×297), орієнтація сторінки – "книжна"; поля: ліворуч – 2,5 см; праворуч – 2 см; зверху – 2 см; знизу – 2 см; інтервал між рядками – 1,5 пт.; інтервал між абзацами "до", "після" – 0 пт; відступи "праворуч", "ліворуч" – 0 пт; відступ першої строчки – 1,27 см;
- рисунки, фотографії, графіки слід вставляти в текст статті як об'єкт. Положення об'єкта – "в тексті";
- рисунки, створені у вбудованому у *Microsoft Word* редакторі рисунків, слід подавати як згруповані об'єкти;
- рисунки та таблиці не повинні розривати речення в абзаці, тобто вони мають бути розташовані після того абзацу, в якому на них робиться перше посилання в тексті.
- Текст рукопису має бути побудований за загальноприйнятою схемою:

- індекс УДК у верхньому лівому кутку листа (Time New Roman, 12 пт.);
- ініціали та прізвища авторів у верхньому правому кутку листа (Time New Roman, 12 пт.). Порядок подання: ім'я, по батькові, прізвище;
- науковий ступінь, вчене звання (Time New Roman, 12 пт.);
- електронна пошта автора;
- *порожній рядок;*
- назва статті – великими літерами, по центру, українською (або регіональною мовою) та англійською мовами (Time New Roman, 14 пт., жирний). Назва статті

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

- подається без використання вузькоспеціалізованих скорочень, крапка в кінці назви не ставиться;
- *порожній рядок;*
- анотація (Time New Roman, 12 пт., *курсив*) (додаток 2);
- *порожній рядок;*
- ключові слова (3-10 слів) українською, або регіональною мовою та англійською мовами (Time New Roman, 12 пт., *курсив*);
- *Основний текст статті повинен містити наступні рубрики:*
- актуальність теми дослідження (Time New Roman, 14 пт.);
- постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями (Time New Roman, 14 пт.);
- аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття (Time New Roman, 14 пт.);
- постановка завдання (Time New Roman, 14 пт.);
- виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів (Time New Roman, 14 пт.);
- висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку (Time New Roman, 14 пт.).
- *порожній рядок;*
- Список використаних джерел (Time New Roman, 12 пт., жирний, по центру)
- References (Time New Roman, 12 пт., жирний, по центру);
- надійшла стаття до редакції у нижньому правому кутку листа (Time New Roman, 12 пт.) у форматі (ДД.ММ.РРРР);
- бібліографічний опис для цитування (Time New Roman, 12 пт.) (додаток 3).

6. Літературні джерела, що цитуються, повинні бути пронумеровані. Посилання на джерело подається у квадратних дужках, наприклад: "... відомо з [4]. ..." або "... розглянуто у [4, с. 203] ...". Список літератури наводиться наприкінці статті у алфавітному порядку на мові оригіналу, відповідно до Harvard Referencing style (гуманітарні науки та суспільні науки).
7. Список літератури транслітерується латинськими літерами (References). Якщо наукова праця написана мовою, що використовує кириличний алфавіт, то її бібліографічний опис необхідно транслітерувати латинськими літерами. Після назви праці латинськими літерами зазначається переклад англійською мовою у дужках.

Автор (автори) може бути ознайомлений з коректурою статті. Зміна верстки автором, за виключенням виправлення помилок, не допускається. Виправлену та підписану коректуру слід повернути до редакції протягом двох днів після її отримання.

Рішення про можливість публікації статті приймає редколегія та незалежні рецензенти.

Робота, що не відповідає вищезазначеним вимогам, буде повернена відповідальним секретарем редколегії.

 ISSN: 2522-9699, 2616-5007

Додаток 1

Відомості про автора (авторів)

	Українською мовою	**Англійською мовою**
Прізвище, ім'я, по батькові		
Науковий ступінь		
Учене звання		
Посада		
Кафедра		
Місце роботи (заклад вищої освіти, кафедра без скорочень)		
Сфера наукових інтересів		
Джерело фінансування, напр., "Виконано за грантом *назва*, №..., НДР №..." або інше.		
Адреса надсилання видання		
Електронна адреса		
Номер мобільного телефону		
ID (у системі наукової ідентифікації)	Якщо є, або ж зареєструватися	
ORCID (https://orcid.org/)	Обов'язково	
Назва статті		

Додаток 2

ЗРАЗОК ОФОРМЛЕННЯ АНОТАЦІЇ

Актуальність теми дослідження.	***Relevance of the research.***
Постановка проблеми.	***Problem statement.***
Аналіз останніх досліджень і публікацій.	***Analysis of recent reseafch and publications.***
Постановка завдання.	***Research task.***
Виклад основного матеріалу.	***Main material presentation.***
Висновки.	***Conclusions***.
Ключові слова:	***Key words:***

Додаток 3

Бібліографічний опис для цитування:
Петренко, ТГ & Бойко, ВВ 2017, 'Вплив соціуму на девіантну поведінку дітей та молоді', *Освітній дискурс : збірник наукових праць*, № 1 (1). с. 15-21.

ISSN: 2522-9699, 2616-5007

Наукове видання

ОСВІТНІЙ ДИСКУРС: збірник наукових праць

Випуск 57(1-2), 2026

Scientific edition
EDUCATIONAL DISCOURSE: collection of scientific papers

Volume 57(1-2), 2026

Головний редактор: Д. Б. Свириденко
Відповідальний редактор: І. О. Мордоус

Співзасновники:
ТОВ “Науково-інформаційне агентство “Наука-технології-інформація”
Український державний університет імені Михайла Драгоманова

Підписано до друку 27 лютого 2026 р.
Формат 60х84/8. Ум. друк. арк. 14,9. Наклад 300 пр. Зам. № 89

Друк:
ФОП Корзун Д.Ю.
21027, м. Вінниця, вул. 600-річчя, 21.
тел.: (0432) 69-67-69, 603-000, (096) 97-30-934, (093) 89-13-852
e-mail: tvory2009@gmail.com
http://www.tvoru.com.ua